

**T.C.
ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İSLAM TARİHİ VE SANATLARI ANABİLİM DALI
İSLAM TARİHİ BİLİM DALI**

HAMZA BEY VE KÜLLİYESİ

(Yüksek Lisans Tezi)

Nimet ÖZDOĞAN

BURSA - 2010

**T.C.
ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İSLAM TARİHİ VE SANATLARI ANABİLİM DALI
İSLAM TARİHİ BİLİM DALI**

HAMZA BEY VE KÜLLİYESİ

(Yüksek Lisans Tezi)

**Hazırlayan
Nimet ÖZDOĞAN**

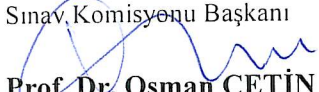
**Danışman
Prof. Dr. Mefail HIZLI**

BURSA - 2010

T.C.
ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

İslam Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalı, İslam Tarihi Bilim Dalı'nda 700722004 numaralı Nimet ÖZDOĞAN'ın hazırladığı "**Hamza Bey ve Külliyesi**" konulu Yüksek Lisans Çalışması ile ilgili tez savunma sınavı, 07/09/2010 günü .11:00. - .12:00. saatleri arasında yapılmış, sorulan sorulara alınan cevaplar sonunda adayın tezinin**BAŞARILI**.... (başarılı/başarısız) olduğuna ...**07/09/2010**... (oybirliği/oy çokluğu) ile karar verilmiştir.

Sınav Komisyonu Başkanı

Prof. Dr. Osman ÇETİN

Uludağ Üniversitesi

Üye (Tez Danışmanı)

Prof. Dr. Mefail HIZLI

Uludağ Üniversitesi

Üye

Yrd.Doç.Dr. Süleyman SAYAR

Uludağ Üniversitesi

Üye
Akademik Unvanı, Adı Soyadı
Üniversitesi

Üye
Akademik Unvanı, Adı Soyadı
Üniversitesi

Ana Bilim Dalı Başkanı

Prof. Dr. Osman ÇETİN

.../.../2010

Enstitü Müdürü

Prof. Dr. Erkan IŞIĞIÇOK

ÖZET

Yazar : Nimet ÖZDOĞAN
Üniversite : Uludağ Üniversitesi
Anabilim Dalı : İslâm Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalı
Bilim Dalı : İslâm Tarihi Bilim Dalı
Tezin Niteliği : Yüksek Lisans Tezi
Sayfa Sayısı : IX + 115
Mezuniyet Tarihi : /.... /
Tez Danışmanı : Prof. Dr. Mefail HIZLI

HAMZA BEY VE KÜLLİYESİ

Osmanlı Tarihi açısından önemli bir şahsiyet olan Hamza Bey, Osmanlı Devleti'nde hem askerî hem de bürokratik pek çok görev almıştır. Bu görevlerini başarıyla yerine getirerek Osmanlı Devleti'nin uzun ömürlü olmasında etkili olmuştur.

Bursa'da kendi adıyla anılan mahalledeki külliyesi ve Bursa dışında yaptırdığı eserleri ile isminin günümüze ulaşmasını sağlayan Hamza Bey'in, bugün türbesi Hamzabey Mahallesi içinde bulunan külliye içerisinde yer almaktadır.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı Tarihi, Hamza Bey, külliye, Bursa.

ABSTACT

Yazar : Nimet ÖZDOĞAN
Üniversite : Uludağ Üniversitesi
Anabilim Dalı : İslâm Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalı
Bilim Dalı : İslâm Tarihi Bilim Dalı
Tezin Niteliği : Yüksek Lisans Tezi
Sayfa Sayısı : IX + 115
Mezuniyet Tarihi : /.... /
Tez Danışmanı : Prof. Dr. Mefail HIZLI

HAMZA BEY AND HIS COMPLEX

Hamza Bey is a prodiminant person in the Ottoman History. He took over important roles in army and also in the bureaucracy. By succeeding in these fields, he contributed to Ottoman State being long lived.

In Bursa there is a district and complex named by “Hamza Bey”. He also had architectural works out of Bursa. So he is a important figure in Ottoman State and we know his name (fame) because of his works. And today his tomb is in Hamzabey Complex, where he also contrtucted.

Key words: Ottoman History, Hamza Bey, complex, Bursa.

ÖNSÖZ

Altı asrı aşkın bir süre tarih sahnesinde kalmış olan ve üç kıtaya, pek çok farklı millete hükmeden Osmanlı Devleti, hiç şüphesiz bu başarıyı padişahlarıyla, komutanlarıyla, devlet erkânıyla ve milletiyle hep beraber elde etmiştir.

Osmanlı Devleti'nin uzun ömürlü olmasında etkili olan şahsiyetlerden biri de özellikle askerî alandaki başarılarıyla tarihte iz bırakan Hamza Bey'dir. Hamza Bey, Osmanlı'nın fetret döneminde devletin parçalanmasını engellemede ve daha sonra da devletin sınırlarının korunmasında ve hatta genişlemesinde etkili olmuştur. Özellikle de İstanbul'un fethi esnasında kaptan-ı deryalık görevine getirilerek Türk gemilerinin kızaklarla Kabataş'tan Kasımpaşa'ya yürütülmesinde komutanlık yapmıştır. Böylelikle İstanbul'un fethinde emeği geçenler arasında yer alarak Peygamberimiz'in müjdelediği askerler arasına girmiştir.

Hamza Bey, askerî alanda ve devlet kademelerindeki başarılarının yanı sıra yaptırdığı eserlerle de ismini günümüze taşımıştır.

Avrupa'da sefere gittiği hemen hemen her yerde bir eser inşa ettirmiştir. Özellikle de, kendisinin ve ailesinin türbelerinin bulunduğu Bursa'da yaptırdığı hayır eserleriyle Bursa halkına büyük fayda sağlamıştır. Burada yaptırmış olduğu cami, günümüzde de kullanıma açık vaziyettedir. Fakat medresesi, kendi neslinden gelen mütevelliler tarafından yıktırılmış ve günümüze ulaşamamıştır. Hamza Bey'in ailesindeki bu vurdumduymaz kişilerin yanı sıra ailesinden Bursa'ya katkısı bulunan şahıslar da olmuştur. Hamza Bey'in ağabeyi Bayezid Paşa, Bursa'da bir medrese, Bayezid Paşa'nın oğlu İsa Bey ise mescit, medrese ve imaret inşa ettirmiştir. Torunu Kara Mustafa Paşa, Bursa'ya pek çok vakıfta bulunmuş, başka bir torunu olan Bali Bey'in de Bursa'ya vakıfları olmuş ve günümüzde de halka açık olan Bali Bey Hanı'nı yine bu şahıs yaptırmıştır.

Hamza Bey ve ailesi, Bursa açısından bu kadar önemli olmasına rağmen Bursa halkı tarafından çok fazla tanınmamaktadır. Bizim bu araştırmayı yapmamızdaki temel amaç, daha önce bir bütün içerisinde ele alınmamış olan Hamza Bey, ailesi ve eserlerini araştırarak bu büyük isme karşı görevimizi ifa etmektir. Çalışmanın amacına ulaşması temennimizdir.

Bu araştırmada arşiv kaynaklarının yanı sıra pek çok Türkçe kaynaktan da yararlanılmıştır. Yararlandığımız arşiv kaynakları arasında; Bursa Şer'iyeye Sicilleri ve Osmanlı Arşivi, araştırma için ilk elden ve en önemli kaynak olma özelliğini taşımıştır. Araştırmamızda kronikler ve biyografiler de önemli bir yere sahiptir.

Çalışmamız iki bölümden oluşmaktadır. Birinci bölüm, Hamza Bey ve ailesi hakkındaki bilgileri ihtiva etmektedir. Bu bölümde Hamza Bey'in hayatı, kişiliği anlatılmıştır. Ayrıca hangi padişah zamanında hangi görevlere getirildiğine ve Osmanlı Devleti'ne katkılarına dönemler hlindedir yer verilmiş ve çağdaşlarıyla olan irtibatına da değinilmiştir. Yine bu bölümde Hamza Bey'in ailesi hakkında kısaca bilgi verilmiştir.

İkinci bölüm; Hamza Bey'in Hayır Eserleri ve Bursa Hamza Bey Kllyesi olmak üzere iki başlıktan oluşmaktadır. "Hamza Bey'in Hayır Eserleri" adlı başlık, Hamza Bey'in Bursa'da yaptırdığı eserler ve Bursa dışında yaptırdığı eserleri mercek altına almaktadır. Bursa'daki eserleri deyinince; Bursa sınırları içerisinde bulunan ve Hamza Bey'in adıyla anılan cami, türbe, mektep, medrese gibi tüm eserler kastedilmektedir.

Hamza Bey'in yaptırdığı bu eserler arasında günümüzde varlığını koruyanlar olduğu gibi yıkılmaya yüz tutup mevcudiyetlerini srdremeyenler de vardır.

Bursa Hamza Bey Kllyesi başlığı altında ise; Bursa'daki Hamza Bey Kllyesi içerisinde bulunan günümüze tüm eserler birlikte verilmiştir. Ayrıca onun isminin verildiği mahalle ve köyden de bahsedilmiştir.

Araştırmamız Sonuç, Bibliyografya ve Ekler kısımlarıyla tamamlanmış olmaktadır.

Çalışmanın araştırma ve yazım aşamalarında bana daima yol gösteren ve hiçbir zaman yardımlarını ve manevi desteğini esirgemeyen değerli danışman hocam Prof. Dr. Mefail HIZLI'ya, kaynak konusunda yardımcı olan değerli hocam Doç. Dr. Salih PAY'a ve aileme teşekkürü borç bilirim.

Bursa, 2010

Nimet ZDOğAN

İÇİNDEKİLER

TEZ ONAY SAYFASI	ii
ÖZET	iii
ABSTRACT	iv
ÖNSÖZ	v
İÇİNDEKİLER	vii
GİRİŞ	1
Araştırmanın Amacı ve Önemi	1
Araştırma Metodu	1
Kaynakların Değerlendirilmesi	2

BİRİNCİ BÖLÜM HAMZA BEY VE AİLESİ

I- HAMZA BEY	4
A. HAYATI	4
B. ÇAĞDAŞLARIYLA OLAN İRTİBATI	18
C HAMZA BEY VE AİLESİNİN BURSA AÇISINDAN ÖNEMİ	24
II- AİLESİ VE YAKINLARI	26
A- AİLESİ	26
1. Eşi Hatice Hanım	26
2. Oğulları	26
a. Mehmed Bey	26
b. Yahşi Bey	26
3. Kızları	26
Hatice Hatun	27
4. Babası Yahşi Bey	27
B- YAKINLARI	27
1. Kardeşleri	27
a. Bayezid Paşa	27
b. Hafsa Hatun	31
2. Diğer Yakınları	31
a. Kara Mustafa Paşa	31
b. Hatice Sultan	34
c. Bali Bey	35
d. Halil Çelebi	36
e. İsa Bey	36
f. Ayşe Hanım	37
g. Halil Çelebi	37
h. Mahmud Çelebi	37
1. Mehmed Bey	37
i. Hafsa Hatun	38
j. Fatma Hatun	38
k. Abdullah Bey	38
C- HAMZA BEY'İN ŞECERESİ	39

İKİNCİ BÖLÜM
HAYIR ESERLERİ VE BURSA KÜLLİYESİ

I- BURSA'YA KAZANDIRDIĞI ESERLER	41
A- HAMZABEY CAMİİ	41
B- HAMZABEY TÜRBESİ	50
C- HAMZABEY MEDRESESİ	53
D- HAMZABEY SUYU	60
E- HAMZA BEY AİLESİ TÜRBESİ	61
F- KARA MUSTAFA PAŞA TÜRBESİ	63
G- HAMZABEY İMARETİ	65
H- HAMZABEY HAMAMI	67
İ- HAMZABEY ÇEŞMESİ	67
II- BURSA DIŞINDAKİ ESERLERİ	67
A- HAMZA BEY CAMİİ (RODOS)	67
B- HAMZA BEY CAMİİ (MANASTIR)	68
C- HAMZA BEY CAMİİ (ESKİ ZAĞRA)	70
D- HAMZA BEY CAMİİ (SELANİK)	71
E- HAMZA BEY MEKTEBİ (MANASTIR)	73
F- HAMZA BEY MEDRESESİ (KEMAL PAŞA)	73
G- HAMZA BEY HAMAMI (KEMAL PAŞA)	73
H- HAMZA BEY MEDRESESİ (OHRİ)	73
İ- HAMZA BEY HAMAMI (FOÇA)	74
J- HAMZA BEY HAMAMI (MANİSA)	74
K- HAMZA BEY HAMAMI (NİĞDE)	74
III- HAMZA BEY MAHALLESİ	74
IV- HAMZA BEY KÖYÜ	76
V- HAMZA BEY EVKAFI	77
SONUÇ	89
KAYNAKLAR	91
I- ARŞİV BELGELERİ	91
A- BAŞBAKANLIK OSMANLI ARŞİVİ	91
B- VAKIFLAR GENEL MÜDÜRLÜĞÜ ARŞİVİ	91
C- BURSA ŞER'İYE SİCİLLERİ	91
D- ÖZEL ARŞİV	91
II- ESERLER	92
III- MAKALELER/MADDELER/TEZLER	97
EKLER	98
I- FOTOĞRAFLAR	98
II- BELGELER	111

KISALTMALAR

age	: adı geçen eser
agm	: adı geçen makale, madde
bin	: oğlu
bint	: kıızı
bk.	: bakınız
BOA	: Başbakanlık Osmanlı Arşivi
BşS	: Bursa şer'ıye Sicilleri
c.	: cilt
çev.	: çeviren
def.	: defter
C.EV.	: Cevdet Evkaf
C.MF.	: Cevdet Maarif
C.TZ.	: Cevdet Timar
EV	: Evkaf
EV d.	: Evkaf defter
haz.	: hazırlayan
HMH	: Haremeyn Muhasebesi
İ.DH.	: İrade Dâhiliye
İ.MVL.	: İrade Meclis-i Vâlâ
MMD	: Maliyeden Müdevver Defterler
nr	: numara
nşr.	: neşreden
s.	: sayfa
sy.	: sayı
sad.	: sadeleştiren
S.A.V.	: Sallallahu Aleyhi ve Sellem
TDVİA	: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi
t.s.	: tarihsiz
UÜİFD	: Uludağ Üniversitesi İlâhiyat Fakóltesi Dergisi
VGMA	: Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi
Vr.	: varak
y.y.	: yayım yeri yok

GİRİŞ

Araştırmanın Amacı ve Önemi

Osmanlı Tarihi'nin her dönemi, her şahsiyeti incelenmeyi, araştırılmayı ve gün yüzüne çıkarılmayı gerektirmektedir. Günümüze kadar pek çok tarih kitabı, biyografi yazılmıştır. Fakat yine de hakkında pek fazla araştırma yapılmamış olay ve kişiler bulunmaktadır. İşte bu şahıslardan biri de Hamza Bey'dir.

Hamza Bey'in Osmanlı Tarihi'nde önemli bir yeri olmasına rağmen hakkında, Ali Ziya Topaç'ın *Hamza Bey Tarihi* adlı eserinden başka müstakil bir kitap bulunmamaktadır. Tarih kitaplarında ismi geçmekte; fakat kişiliği ve hayatı hakkında çok fazla bilgi verilmemektedir. Bu yüzden böyle bir çalışma yapma gereği duyduk.

Ayrıca tezin ikinci kısmını oluşturan Hamza Bey Külliyesi ile ilgili bilgiye pek çok kaynakta rastlanmaktadır. Fakat bir bütün olarak değil de; cami, türbe, medrese... ayrı ayrı kaynaklarda farklı yerlerde zikredilmektedir. Bu bölümün amacı; şu anda Türkiye sınırları içinde bulunan bulunmayan, günümüze kadar varlığını koruyan koruyamayan, Hamza Bey'in adına yapılmış tüm eserleri birlikte ele alabilmektir.

Araştırma Metodu

Osmanlı Devleti'nin ilk dönemlerinde yaşamış bir komutan olan Hamza Bey'i tarihî açıdan değerlendirirken bu dönemle ilgili kaynaklar araştırılmıştır. Fakat Hamza Bey, askerî ve siyasî kişiliğinin yanı sıra Osmanlı Devleti'nin pek çok bölgesinde inşa ettirdiği hayır eserleri ile de isminin günümüze taşınmasını sağlamıştır. Araştırmamızın ikinci kısmını teşkil eden bu eserlerle ilgili kaynaklar değerlendirilirken zaman sınırlaması olmadan mimariyle ilgili veya bu eserlerin bulunduğu bölgelerle ilgili kaynaklar araştırılmıştır. Bu eserlerin bir kısmı yapıldığı tarihten günümüze gelmeyi başarmıştır. Bu yüzden yakın tarihte yazılmış kaynaklar bile araştırmamız açısından faydalı olabilmektedir. Bu nedenle incelediğimiz kaynaklar belli zaman ve mekânla sınırlı kalmamıştır. Arşiv belgelerinden günümüz eserlerine kadar araştırmamıza ışık tutacak pek çok kaynak değerlendirilmiştir.

Kaynakların Değerlendirilmesi

Çalışmamızda Osmanlı Tarihi'nin en önemli kaynakları olan arşiv belgelerinden yararlandık. Bunlar; Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi ve Bursa Şer'iyeye Sicilleri'dir. Bu kaynaklarda özellikle Hamza Bey'in camii, medresesi ve türbesi hakkında çok fazla kayıt bulunmaktadır. Bu binaların tamirleri, çalışanları, çalışanlara verilen maaşlar, vakfın gelir giderleri, mütevellileri ile ilgili bilgiler bulunmaktadır. Vakıflar Genel Müdürlüğü'nün arşivinde yaptığımız çalışmada Hamza Bey Vakfı'nın vakfiyesini araştırdık; fakat herhangi bir kayda rastlayamadık.

Arşiv malzemelerinden sonra başvurduğumuz kaynaklar kroniklerdir. Bunların başında; *Âşık Paşazade, Tevarih-i Âl-i Osmanlar, Lütfü Paşa Tarihi, Neşri'nin Cihannüma'sı* gelmektedir. Yine önemli kaynaklar arasında *Şakaik-i Numaniye ve Zeyilleri, Evliya Çelebi'nin Seyahatname'si, Mehmed Süreyya'nın Sicill-i Osmanî'si* bulunmaktadır.

Ayrıca Hamza Bey hakkında bugüne kadar yazılmış tek müstakil eser olan Ali Ziya Topaç'ın *Hamza Bey Tarihi* adlı monografisi, araştırmamızda kullandığımız önemli bir kaynaktır.

Araştırmamız sırasında Hamza Bey Külliyesi ile ilgili kullandığımız kaynakların başında; Ekrem Hakkı Ayverdi'nin Osmanlı Devleti sınırları içinde bulunan mimari eserleri dönem dönem ele aldığı eseri ve araştırmamıza kaynak olabilecek pek çok ansiklopedi, biyografi, makale, dergi ve tezler gelmektedir.

BİRİNCİ BÖLÜM
HAMZA BEY VE AİLESİ

I- HAMZA BEY

A. HAYATI

1. Fetret ve Çelebi Mehmed Dönemi

Aslen Arnavut ırkına mensup olan Hamza Bey, 787/1385-1386'da Tırhala'da doğmuştur¹. Çelebi Sultan Mehmed'in baş veziri ve ünlü komutanı olan Bayezid Paşa'nın kardeşidir².

Hamza Bey'in yaşadığı dönemde, Hamza Beylerin sayısının fazla olması nedeniyle birbirleriyle karıştırılmakta ve babasının ismi konusunda da farklı rivayetler bulunmaktadır. Kâzım Baykal; Hamza Bey ve Bayezid Paşa'nın, Çelebi Mehmed ve daha önceki devirlerde Gelibolu sahil komutanı ve muhafızı olan Çalı Bey'in oğulları olduğunu söylemektedir³. Ali Ziya Topaç ise Hamza Bey'le ilgili yazdığı monografisinde, Sinan Bey'in oğlu olduğunu belirtmektedir⁴. Uzunçarşılı, Arnavutluk'a hükmeden aileler arasında Kastriyota ailesinin şeceresinde Hamza Bey'i, İskender (Jorj) Bey'in kardeşi Reposki'nin oğlu olarak göstermekte ve Hamza Bey'in, Osmanlıların hizmetine girerek Müslüman olduğunu daha sonra Morava muharebesinde İskender Bey'le beraber Arnavutluk'a kaçtığını; fakat aralarında ihtilâf çıkmasıyla tekrar Osmanlı Devleti'nin hizmetine geri döndüğünü aktarmaktadır⁵. Âşık Paşazade ve Mustafa Nuri Paşa ise; Hamza Bey ile İskender Bey'in amca çocukları olduklarını bildiriyorlar⁶. Fakat *Bursa Şer'iye Sicilleri* ve

¹ Topaç, age, s. 5.

² Kepecioğlu, Kâmil, *Bursa Kütüğü*, c. II, s. 178; Süreyya, Mehmed, *Sicill-i Osmanî*, c. II, (yayına hazırlayan: Nuri Akbayar), (Eski yazıdan aktaran: Seyit Ali Kahraman), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, II, İstanbul, 1996, s. 602; *Bursa Ansiklopedisi*, (yayına haz.: Yılmaz Akkılıç), c. II, Harman Ofset Basım Sanayii, c. II, İstanbul, 2002, s. 836; Baykal, Kâzım, *Bursa Eski Eserleri Sevenler Kurumu'nun 1957 Senesi Çalışmaları*, Ant Basımevi, Bursa, t.s., s. 32; Baykal, Kâzım, *Bursa ve Anıtlar*, Aysan Matbaası, Bursa, 1950, s. 35; Erler, Şeref, *Bursa'da Eski Eserler Eski Şöhretler*, y.y., s. 42.

³ Baykal, age, s. 32.

⁴ Topaç, age, s. 5.

⁵ Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, *Osmanlı Tarihi*, c. I, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1983, s. 103, 223.

⁶ Âşık Paşazade, *Osmanoğullarının Tarihi*, (hazırlayanlar: Kemal Yavuz-M. A. Yekta Saraç), MAS Matbaacılık, İstanbul, 2003, s. 208; Mustafa Nuri Paşa, *Netayicü'l-Vukuat-Kurumları ve Örgütleriyle Osmanlı Tarihi*, (sad., notlar ve açıklamalar ekleyen: Neşet Çağatay), Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1979, s.42; Öztuna, Yılmaz, *Türkiye Tarihi*, c. III, Ötüken Yayınevi, İstanbul, 1977, s. 180. Hammer ise; Hamza Bey'in, İskender Bey'in yeğeni olduğunu söylemektedir.

Kâmil Kepecioğlu'nun *Bursa Kütüğü* adlı eserine baktığımızda, Hamza Bey'in babasının isminin Yahşi Bey olduğu anlaşılmaktadır⁷.

Hamza Bey'in ağabeyi Bayezid Paşa, Kosova Savaşı'nda gösterdiği şecaat ve kahramanlık sayesinde Yıldırım Bayezid'in maiyetine girmişti. Böylece ailesini ve kardeşlerini Tırhala'dan getirip kendisine mesken olarak verilen İznik civarındaki Çakırca köyüne yerleştirmişti⁸.

Çelebi Mehmed'in lalası olan Bayezid Paşa⁹, kardeşi Hamza Bey'i de Enderun-i Hümayun'a almış ve yanında terbiye görmesini sağlamıştır.

Hamza Bey, Timur hadisesinde Amasya ordusu komutanı olan ağabeyi Bayezid Paşa'nın yanında küçük bir zabıt olarak¹⁰ Ankara Savaşı'na katılmıştı¹¹. Savaşta Yıldırım Bayezid, Timur'a yenilmiş ve esir olmuştu. Bu yenilgi esnasında Bayezid Paşa ve Hamza Bey, hem kendilerini hem de padişahın küçük oğlu Çelebi Mehmed'i esarete düşmekten kurtararak Amasya'ya gitmişlerdi.

Timur orduları, bütün Anadolu'yu işgal edip padişahı esir aldığı hâlde Bayezid Paşa, Hamza Bey ve Şehzade Mehmed'i ele geçirememiş ve onun valisi bulunduğu Amasya'yı işgal edememişti¹².

Yıldırım'ın Timur'a esir düşmesiyle oğulları arasındaki taht kavgaları başlamış ve her biri ayrı ayrı yerlerde hükümdarlıklarını ilân etmişlerdi. Süleyman Çelebi, Çandarlı Ali Paşa ile Rumeli'ye, İsa Çelebi Bursa'ya, Mehmed Çelebi de eski sancağı olan Amasya'ya hükmettiler. Diğer kardeşleri Musa ve Mustafa Çelebiler* ise babalarıyla esir düşmüşlerdi¹³. Bunlar da esaretten kurtulunca taht kavgalarına katılmışlardır.

Bk. Hammer, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, c. II, (Türkçeye çeviren: Zuhuri Danişman), Özyayın Matbaası, İstanbul, 1972, s. 305.

⁷ Kepecioğlu, age, II, s. 179

⁸ Topaç, age, s. 5.

⁹ Köseoğlu, Neşet, *Tarihte Bursa Mahalleleri-XV. ve XVI. Yüzyıllarda*, Ant Basımevi, Bursa, 1946, s. 11.

¹⁰ Topaç, age, s. 6.

¹¹ Baykal, *Bursa ve Anıtlar*, s. 35; Erler, age, s.42; Topaç, age, s. 6.

¹² Topaç, age, s. 6.

* Midhat Sertoğlu, esir düşen kardeşlerin Ertuğrul ve Mustafa olduklarını söylemektedir. Bk. Sertoğlu, Midhat, *Osmanlı Tarih Lugatı*, Enderun Kitabevi, İstanbul, 1986, s. 247.

¹³ Güngör, Erol, age, s. 220.

İşte bu kargaşa esnasında Amasya'da Osmanlı Devleti'nin istikbali için plânlar yapan, ülkeyi yeniden eski gücüne kavuşturmak isteyen üç kişi vardı. Bunlar: Çelebi Mehmed, Bayezid Paşa ve Hamza Bey'di¹⁴.

Şehzade Mehmed, Amasya'da sistemli bir şekilde hareket ediyor, adım adım kendisini kabul ettiriyordu. İsa Çelebi'nin Bursa'daki hâkimiyetini öğrenince hemen elindeki kuvvetlerle Bursa'ya yürüdü¹⁵. İki kardeş kuvvetleri İnegöl'de Hamzabey Köyü'nde çarpışmış ve Bursalılar (İsa Çelebi) yenilgiye uğradığından, Amasyalılar (Çelebi Mehmed) İnegöl ve Bursa'yı işgal ederek buralarda hâkimiyet sağlamışlardır¹⁶.

Çelebi Mehmed'in giderek kuvvetlenmesi ve kardeşi İsa'yı yenmesi üzerine Emir Süleyman, Çandarlı Ali Paşa ile Bursa'ya yürümüş; fakat Şehzade Mehmed dirayetli ve ihtiyatlı bir hükümdar olduğundan Bursa'da kalmamış, Amasya'ya gitmişti¹⁷. Bunun üzerine 807/1405 yılında Süleyman Çelebi'nin ordusu Amasya'ya yürüdü ve Ankara'yı muhasara etti. Amasya'dan yardım yetişmeden şehir teslim olmuştu. Amasya'dan askerin gelmesiyle de Ankara'da ikinci bir felâket baş göstermişti. Bu felâketi önlemek için Bayezid Paşa ve Hamza Bey, Amasya ordusunu o muazzam kuvvetle çarpıştırmadan Kırşehir istikametine kaydırıldı. Böylece hem Amasya'da mahsur kalmamış hem de kan dökülmesine mani olmuşlardı. Süleyman Çelebi ordusu da ne Kırşehir'e yürüyebilmiş ne de Amasya'ya gidebilmişti.

Bu sırada Çelebi Mehmed, Bayezid Paşa ve Hamza Bey üçlüsüne Musa Çelebi de katılmıştı. İki şehzade ümitsiz bir şekilde Bayezid ve Hamza'nın tedbiriyle Allah'ın takdirini bekliyorlardı.

Bayezid Paşa ve Hamza Bey, günlerce düşünüp iyice ölçüp biçtikten sonra şu kararı açıkladılar; Musa Çelebi Rumeli'yi, Mehmed Çelebi de Anadolu'yu idare edecekti. Bu plân başarılı bir şekilde işledi ve istenen neticeye ulaşıldı¹⁸.

¹⁴ Topaç, age, s. 8.

¹⁵ Güngör, age, s. 221.

¹⁶ Topaç, age, s. 10

¹⁷ Güngör, age, s. 222.

¹⁸ Topaç, age, s. 12-13

Musa Çelebi ile Rumeli'ye geçmiş olan Süleyman Çelebi burada dört beş yıl birbirleriyle kavga ettiler. Süleyman Şah'ın şehit edilmesi üzerine Rumeli Musa'ya kaldı. Bunun üzerine Şehzade Mehmed, Bayezid Paşa ve Hamza Bey'in idaresinde on yıldır hazırladığı kuvvetli ordusunun başında Rumeli'ye geçti. Musa Çelebi'nin yenilgiye uğratılarak idam edilmesiyle Rumeli de Şehzade Mehmed'in hâkimiyeti altına girdi¹⁹.

Böylelikle on bir yıl süren fetret devri sona ererek Çelebi Mehmed dönemi başlamış oldu (816/1413).

Çelebi Mehmed Rumeli'de Musa Çelebi ile uğraşırken Karamanoğlu, Bursa'yı kuşatmıştı. Uzun mücadeleden sonra Rumeli'de öldürülen Musa'nın cenazesinin Bursa'ya gelmesiyle Karamanoğulları Bursa'yı terk etti²⁰.

Bu sıralarda İzmiroğlu lâkaplı Aydınoğulları'nın eski beyi Cüneyd de, İzmir'e giderek beyliği ele geçirmişti²¹. Padişah, Cüneyd'in üzerine Bayezid Paşa'yı göndermiş ve saltanatına son vermişti²².

Cüneyd Bey hadisesinin halledilmesinin akabinde Düzmece Mustafa olayı baş göstermiştir. Kendisini Yıldırım Bayezid'in oğlu Mustafa Çelebi olarak tanıtan ve padişahlığını ilân eden bu şahıs, Cüneyd Bey'le birleşerek büyük bir ordu ile Selanik'e doğru yola çıktı. Bunu işiten Çelebi Mehmed, Bayezid Paşa komutasındaki bir ordu ile Selanik yakınlarında asi kuvvetleri dağıttı. Düzmece Mustafa ile Cüneyd Bey de Timur hadisesinden sonra Bizans'ın eline geçmiş olan Selanik'e sığındı²³.

Bursa, devletin başkenti olunca Çelebi Mehmed'e göre eski ve mukaddes merkez olan Amasya valiliğine on dört yaşındaki oğlu Şehzade Murad gönderilmiş, muhafız ve lalalığına da Hamza Bey tayin edilmişti. Amasya vilâyeti ordusu da Hamza Bey'in idaresine verilmişti²⁴.

¹⁹ Topaç, age, s. 13-14.

²⁰ Maksudoğlu, age, s. 116

²¹ Maksudoğlu, age, s. 116; Güngör, s. 224.

²² Topaç, age, s. 14.

²³ Topaç, age, s. 14.

²⁴ Topaç, age, s. 15.

822/1419'da padişah, oğlunu görmek ve oraların durumunu gözden geçirmek amacıyla Amasya'ya gittiğinde Hamza Bey'i Canik ve Sinop'un fethine göndermişti. Hamza Bey, buraları Venediklilerden alarak Osmanlı Devleti'ne katmıştır²⁵.

Aynı yıl²⁶ Lâpseki muhafızlığıyla Venediklilerin ortaya çıkmasına mani olan²⁷ Hamza Bey, Çelebi Mehmed'in 825/1421'de vefatına kadar sadık bir komutan olarak ona ve devlete hizmet etmiştir²⁸.

Çelebi Mehmed'in, dört kardeşini ve diğer düşmanlarını bertaraf edip, Timur'un parçaladığı devleti yeniden kurarak bani-i sani-i devlet unvanını almasında, onun yanından hiç ayrılmayan, ona ömür boyu hizmet eden Hamza Bey ve Bayezid Paşa'nın katkıları göz ardı edilemez²⁹.

2. II. Murad Dönemi

Çelebi Sultan Mehmed'in vefat haberi, ülkede karışıklık çıkmaması amacıyla padişahın da vasiyeti üzerine Şehzade Murad Amasya'dan gelinceye kadar kırk bir gün boyunca saklanmıştır. II. Murad Bursa'ya gelerek on sekiz yaşındayken tahta oturmuştur³⁰.

Çelebi Mehmed'in ölüm haberinin duyulması üzerine devlete yeni katılan beylikler bağımsızlık için harekete geçmişlerdi³¹. Bu kargaşadan yararlanmak isteyen Bizans da, bir elçi göndererek Çelebi Mehmed'in iki küçük oğlunun Bizans'a teslim edilmesini ve Çelebi Mehmed devrinde, Yıldırım'ın oğlu Mustafa Çelebi'yim diye ortaya çıkan ve Çelebi Sultan Mehmed'in ordusuyla savaşıp bozguna uğrayınca kendilerine sığınan Düzmece Mustafa* ve Cüneyd Bey'in masraflarının ödenmesini

²⁵ Topaç, age, s. 15.

²⁶ *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, (çev: Şiar Yalçın), s. 152.

²⁷ Sami, Şemseddin, *Kâmûsu'l-A'lâm*, Mihran Matbaası, c. III, İstanbul, 1308 (1891), s. 1984; Kepecioğlu, age, c. II, s. 178; Danişman, Zuhuri, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, c.III, İstanbul, 1964, s. 246-247; Hammer, *Büyük Osmanlı Tarihi*, c. I, (çeviren: Mehmet Ata), Hikmet Neşriyat, İstanbul, t.s., s. 414; Hızlı, Mefail, *Osmanlı Klâsik Döneminde Bursa Medreseleri*, İz Yayıncılık, İstanbul, 1998, s. 113.

²⁸ Erler, age, s. 42.

²⁹ Topaç, s. 16.

³⁰ Solakzade Mehmed Hemdemi Çelebi, *Solakzade Tarihi*, İstanbul, 1297, s. 139; Topaç, age, s. 16.

³¹ Maksudoğlu, age, s. 123.

* Tarih kitaplarında Düzmece olarak geçen Mustafa'nın gerçek kimliği hakkında farklı rivayetler bulunmaktadır. Eski tarihçilerimiz bu Mustafa'nın Yıldırım'ın oğlu olmadığını sahtekâr olduğunu yazmaktadırlar. Bk. *Âşık Paşaoğlu Tarihi*, (hazırlayan: A. Nihal Atsız), s. 93-94; Solakzade, *Solakzade Tarihi*, s. 139-140; Mülâzım Abdülkadir, *Bursa Tarihi Kılavuzu*, (hazırlayanlar: Mehmet

istemmişti. İstekleri yapılmadığı takdirde onları serbest bırakacaklarını söylemişti. Bayezid Paşa, padişah yerine cevap vererek isteklerini reddetti³².

Bunun üzerine Bizans imparatoru, Mustafa Çelebi'den Rumeli'ye yerleşebilirse Selanik'ten Tuna'nın Karadeniz'e döküldüğü yere kadar olan Adalar denizi ve Karadeniz kıyılarını kendine bırakması sözünü alarak Düzmece Mustafa, Cüneyd Bey ve arkadaşlarını Gelibolu'ya çıkardı³³. Gelibolu'ya çıkan Düzmece Mustafa ve arkadaşları topladıkları bir miktar askerle Selanik'e gittiler. Her gittikleri yerde asker ve memurlar onlara katılıyordu³⁴. Düzmece, "Ben Yıldırım Han'ın oğlu Mustafa'yım" diyerek Selanik'ten çıkıp³⁵ Vardar Yenicesi'ne gitti. Mustafa'yı Rumeli'de gören Evrenosoğulları³⁶, Gümlüoğulları³⁷, Turhanoğulları, Mustafa'nın şehzade olduğuna inanarak ona katılmışlardı³⁸. Düzmece gittiği yerlerde vücudaki yaraları göstererek insanları kendi etrafına topluyordu. Serez ve Edirne'ye giderek oraları aldı. Böylelikle tüm Rumeli onun eline geçmiş oldu³⁹. Bütün bu olanları duyan Padişah, Veziriazam Çandarlı İbrahim Paşa, Hacı İvaz Paşa ve Bayezid Paşa ile görüşmek için toplandı. Hacı İvaz Paşa ve İbrahim Paşa, Bayezid Paşa'nın bu işi başarabileceğine Sultan Murad'ı ikna ettiler⁴⁰.

Fatih Birgül-Levent Ali Çanaklı), Bursa İl Özel İdaresi, İstanbul, 2008, s. 134-135. İsmail Hami Danişmend, ReşatEkrem Koçu, Midhat Sertoğlu, Mehmet Maksudoğlu, Erol Güngör ve Yavuz Bahadıroğlu ise Düzmece Mustafa denen şahsın aslında Yıldırım Bayezid'in gerçek oğlu olduğunu söylemektedirler. Bk. Danişmend, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, c. I, Türkiye Yayınevi, İstanbul, 1971, s. 191; Koçu, Reşat Ekrem, *Osmnalı Tarihi'nin Panoraması*, Yeni Matbaa, İstanbul, 1964, s. 112; Sertoğlu, age, s. 248; Maksudoğlu, age, s. 125; Güngör, age, s. 230-232; Bahadıroğlu, Yavuz, *Çelebi Mehmed*, Nesil Yayınları, İstanbul, 2008, s. 82.

³² Topaç, age, s. 16-17.

³³ Abdülkadir, Mülâzım, age, s. 134-135.

³⁴ Topaç, age, s. 17.

³⁵ Solakzade, age, s. 139.

³⁶ Solakzade, age, s. 140; Abdülkadir, age, s. 135; Rasim, Ahmet, *Osmanlı Tarihi*, Meydan Gazetesi, İstanbul, 1967, s. 83; Maksudoğlu, age, s. 124.

³⁷ Abdülkadir, age, s. 135; Rasim, age, s. 33; Maksudoğlu, age, s. 124.

³⁸ Abdülkadir, age, s. 135; Maksudoğlu, age, s. 124.

³⁹ Solakzade, age, s. 140; Maksudoğlu, age, s. 124.

⁴⁰ Solakzade, age, s. 140. Aşık Paşazade, beylerin Bayezid Paşa'ya; "Rumeli beylerbeyi sensin. Şimdiye kadar balını sen yedin. Git, arısını dahi sen yatıştır." diyerek Düzmece'nin üzerine onu gönderdiklerini yazmaktadır. Solakzade; "İbrahim Paşa ve Hacı İvaz Paşa, Bayezid Paşa'yı hasedlerinden o nâ meyyub düşman ağzına itmeğe murad edindiler ve ittiler." şeklinde bu olayı anlatmaktadır. Ali Ziya Topaç; daha önce Bayezid Paşa'nın Bizans elçisine kendi başına cevap vermesini kendilerine bir üstünlük sayarak kin bağladıklarını, "kendi bildiğine Bizans elçisine verdiği cevapla başımıza bu belâyı musallat eden Bayezid gitsin Rumeli'yi teskin ve tathir etsin." diyerek padişahı ikna ettiklerini yazmaktadır.

Padişahın emrine itaat eden Bayezid Paşa, ihtiyar olduğundan Mustafa'yla başa çıkamayacağını anlamış ve bu yüzden gitmeden vasiyetini yazmıştı⁴¹. “Her ne olursak beraber olalım.” diyerek kardeşi Hamza Bey'i de yanına alıp yola çıktı⁴².

Düzmece Mustafa ile Bayezid Paşa'nın orduları Sazlıdere'de karşı karşıya geldiğinde Mustafa, II. Murad'ın askerlerine kendini Bayezid'in oğlu olarak tanıtmış ve bütün ordu Düzmece Mustafa'nın tarafına geçmişti⁴³. Yapayalnız kalan Hamza Bey ile Bayezid Paşa yakalanarak zincirlerle Mustafa'ya götürülmüş, Düzmece Mustafa da bu iki kardeşi Cüneyd Bey'e teslim etmiştir⁴⁴. Cüneyd de hemen Bayezid Paşa'nın başını kestirmiş⁴⁵, Hamza Bey'i ise serbest bırakmıştır⁴⁶.

Hamza Bey, Bursa'ya gidince olanları gözyaşlarıyla Sultan Murad'a anlatmış, II. Murad da acemiliğine kurban ettiği Bayezid Paşa'nın, kardeşi Hamza Bey'i şerbetdar⁴⁷ olarak almış ve ölünceye kadar yanından ayırmamıştır⁴⁸.

Bayezid Paşa'nın askerinin de katılmasıyla ordusu güçlenen Düzmece, Sultan Murad'la savaşmaya karar vermiş ve Anadolu'yu zapt etmek için hazırlıklara başlamıştı⁴⁹.

Düzmece Mustafa'nın üzerlerine geldiğini işiten II. Murad, Hacı İvaz Paşa, İbrahim Paşa, Timurtaş Paşa'nın üç oğlu Umur, Oruç ve Ali Beyleri paşa yapmış ve içinde Emir Sultan, Hamza Bey, Halil Yahşi Bey ve Mihaloğlu'nun da bulunduğu dört bin kişilik bir ordu hazırlamıştı⁵⁰.

⁴¹ Rasim, age, s. 33.

⁴² Solakzade, age, s. 140; Topaç, age, s. 17.

⁴³ Hammer, age, c. I, s. 442; Abdülkadir, age, s. 135; Topaç, age, s. 18.

⁴⁴ Sami, age, s. 1985; Hammer, age, c. I, s. 442; Topaç, age, s. 18. Âşık Paşazade, Solakzade ve Mülâzım Abdülkadir, Bayezid Paşa ile Hamza Bey yalnız kaldıklarında Bayezid Paşa'nın Düzmece Mustafa'ya tabi olduğunu söylediğini; fakat Düzmece'nin buna inanmayarak Bayezid'i öldürttüğünü yazmaktadır. Bk. Solakzade, age, s. 141; Abdülkadir, age, s. 135.

⁴⁵ Sami, age, s. 1985; Hammer, “Cüneyd'in damadı Arnavut Eudola, vezirin emriyle hadım edilmişti. Cüneyd bu hakaretin intikamını almak için Bayezid'i öldürttü.” diyerek Bayezid'in öldürülme nedenini açıklamaktadır. Bk. Hammer, age, c. I, s. 442.

⁴⁶ Lamartine, Alphonso De, *Osmanlı Tarihi*, (çev: Serhat Bayram), Toker Yayınları, İstanbul, 1992, s. 186; Topaç, age, s. 18. Solakzade, Hamza Bey'in bir yolunu bulup firar ettiğini söylemektedir. Bk. Solakzade, age, s. 141.

⁴⁷ Ekrem Hakkı Ayverdi, şerbetdar sıfatını Hamza Bey'e vermenin yanlış olduğunu, Şerbetdar Hamza Bey'in II. Murad döneminde vefat eden başka bir şahıs olduğunu söylemektedir. Bk. Ayverdi, *Osmanlı Mimarisinde Çelebi ve II. Sultan Murad Devri*, c. II, Baha Matbaası, İstanbul, 1972, s. 570.

⁴⁸ Topaç, age, s. 18.

⁴⁹ Abdülkadir, age, s. 135.

⁵⁰ Topaç, age, s. 19.

Düzmece Mustafa'nın asker sayısı II. Murad'inkinden çok fazla olduğundan, savaş başlamak üzereyken Sultan Murad, Emir Sultan'dan dua istedi. Emir Sultan'ın duası üç gün devam etmiş, bu süre boyunca da Düzmece Mustafa'nın burnu kanamıştı. Ayağa kalkmaya bile gücü kalmayan Düzmece, savaşı ertelemek zorunda kaldı⁵¹. Bu sırada Sultan Murad'ın ordusu da boş durmayarak, Mustafa ve Cüneyd'e birer mektup yazmışlardı. Düzmece Mustafa'ya yazdıkları mektupta; Cüneyd Bey'in askerinin büyük bir kısmı ile Sultan Murad tarafına geçeceği bildirilmekteydi. Cüneyd'e yazılan mektupta ise Düzmece'yi terk ederse İzmir'in kendisine verileceği vaat ediliyordu⁵². Mektuplar etkisini göstererek, Cüneyd Bey'in askerlerini bırakarak kaçmasını sağlamıştı. Cüneyd'in kaçtığını öğrenen askerler de hemen dağıldı. Düzmece Mustafa, ordusunda kimsenin kalmadığını görünce önce Lâpseki'ye, Lâpseki'den de Gelibolu'ya kaçtı. Sultan Murad, Düzmece'yi takip ederek Kızılağaç'ta yakaladı ve idam ettirdi⁵³.

Düzmece Mustafa'nın ordusundan kaçan İzmiroğlu Cüneyd Bey, II. Murad tarafına geçmesi karşılığında vaat edilen İzmir beyliğini almıştı⁵⁴. Tire ve Ayasuluğ Osmanlıların elinde olduğu için⁵⁵ yalnız İzmir bölgesinde kalmak istemeyen Cüneyd Bey, bir türlü rahat durmuyordu⁵⁶. O sırada Aydın ilini yöneten Yahşi Bey'le sürekli uğraşiyor⁵⁷ ve bulduğu hiçbir fırsatı kaçırmayarak sınırlarını genişletiyordu⁵⁸.

Cüneyd Bey'in bütün bu yaptıklarından dolayı Padişah, Yahşi Bey ve Oruç Bey'i Cüneyd'in üzerine gönderdi⁵⁹. Yahşi ve Oruç Beyler, İzmiroğlu'nun kuvvetlerini dağıtmış; fakat Cüneyd Bey'i ellerinden kaçırmışlardı⁶⁰. Durumu öğrenen Sultan, paşalara; “Şol İzmiroğlu ta niceye değin ol vilâyette hainlik etse gerektir, Muhammed S.A.V.'in pak ruhîcün anın kaydını görün, yoksa ben sizin

⁵¹ Solakzade, age, s. 142-143; Topaç, age, s. 19.

⁵² Topaç, age, s. 20.

⁵³ Topaç, age, s. 20-21.

⁵⁴ Danişmend, age c. I, s. 191.

⁵⁵ Hoca Sadeddin Efendi, *Tacü't-Tevarih*, (çev: İsmet Parmaksızoğlu), c.II, Kültür Yayınları, Ankara, 1992, s. 147; Uzunçarşılı, age, c. I, s. 206.

⁵⁶ Solakzade, age, s. 153; Danişmend, age, c. I, s. 191; Uzunçarşılı, age, c. I, s. 206.

⁵⁷ Âşık Paşazade, *Âşık Paşazade Tarihi*, Matbaa-i Amire, İstanbul, 1332, s. 108; Solakzade, age, s. 153; Hoca Sadeddin Efendi, age, c. II, s. 147; Mustafa Nuri Paşa, age, s. 36.

⁵⁸ Abdurrahman Şeref Efendi, *Osmanlı Devleti Tarihi*, Kaynak Yayınları, İzmir, 1995, s. 94; Maksudoğlu, age, s. 130.

⁵⁹ Âşık Paşazade, age, s. 108; Solakzade, age, s. 153; Hoca Sadeddin Efendi, age, II, s. 147; Uzunçarşılı, age, c. I, s. 206.

⁶⁰ Abdülkadir, age, s. 141; Topaç, age, s. 22.

maslahatınızı görürüm.” demişti⁶¹. Bunun üzerine paşalar, Oruç Bey’in öldüğünü onun yerine Anadolu beylerbeyliğine Hamza Bey’in getirilmesini söylemişler⁶². Ayrıca Oruç Bey’in daima yemeyle, içmeyle, sohbetle meşgul olduğunu; ama Hamza Bey’in gayretli kişi olup İzmiroğlu’nun işini bitirebileceğini anlatmışlardı⁶³.

Bunun üzerine Anadolu beylerbeyliğine getirilen Hamza Bey’e bir mektup gönderilmiş ve mektupta; “Hükm-i Sultan vasıl olduğu birle, sen ve hem Yahşi ve Saruhan sancağı İzmiroğlu’nun üzerine varın, beher hâl buluşun, zinhar taksirlik etmeyin hem tez varmak ardınca olun.” diye yazılmıştı⁶⁴. Emri alan Hamza Bey, hemen askerleri toplayarak Yahşi Bey’le birlikte İzmiroğlu’nun üzerine gitti. Uzun mücadeleden sonra Hamza Bey, Cüneyd’in oğlu Kurt Hasan’ı yenerek İzmir’i kuşattı. Daha sonra Cüneyd Bey ve Kurt Hasan yakalanarak idam edildi⁶⁵. Böylelikle yüz yıldan fazla bir süredir hüküm süren Aydınogulları hanedanı ortadan kaldırılmış oldu (831/1427)⁶⁶. Bu yüzden Hamza Bey’e İzmir fatihi denilmektedir⁶⁷.

İzmir ve Aydın illerinin kurtarıldığı sırada Antalya valisi Firuz Bey vefat etmiş olduğundan Anadolu’nun güneyinde, Karamanoğlu’nun da teşvikiyle isyanlar çıkmıştı. O bölgelerde çıkan karışıklığı gidermek için Batı Anadolu’da bulunan Hamza Bey oraya gönderilmişti.

Padişah da Batı Anadolu’yu teftiş için İzmir’e gitmiş ve oradan da Rumeli’ye geçerken; “Hamza, işini bitirdikten sonra arkamdan gelsin.” demişti. Sultan

⁶¹ Âşık Paşazade, age, s. 108.

⁶² Âşık Paşazade, age, s. 108; Solakzade, age, s. 153; Neşrî, Mehmed, *Kitab-ı Cihan-nüma-Neşrî Tarihi*, (yayımlayanlar: Faik Reşit Unat-Mehmed A. Köymen), Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1995, s. 584; Abdülkadir, age, s. 141; Uzunçarşılı, c. I, s. 206; *Osmanlı Ansiklopedisi Tarih-Medeniyet-Kültür*, c. I, İz Yayıncılık, İstanbul, 1999, s. 219; Topaç, age, s. 23.

⁶³ Âşık Paşazade, age, s. 108; Neşrî, age, s. 584; Hoca Sadeddin Efendi, age, II, s. 148; Topaç, age, s. 23.

⁶⁴ Âşık Paşazade, age, s. 108-109; Neşrî, age, s. 584, 586.

⁶⁵ Kepecioğlu, age, c. II, s. 178; Mustafa Nuri Paşa, age, s. 36; Danişmend, age, c. I, s. 192; Abdülkadir, age, s. 141; Uzunçarşılı, age, c. I, s. 206. Âşık Paşazade, Hoca Sadeddin Efendi, İsmail Hami Danişmend ve Abdurrahman Şeref Efendi Cüneyd Bey ve oğlu Kurt Hasan’ı Yahşi Bey’in öldürttüğünü; Neşrî, Hammer, Mülâzım Abdülkadir, Ali Ziya Topaç, Yılmaz Akkılıç, Alphonso De Lamartine ise Hamza Bey’in idam ettirdiğini yazmaktadırlar. Bk. Âşık Paşazade, *Âşık Paşazade Tarihi*, s. 109; Hoca Sadeddin Efendi, age, II, s. 150; Danişmend, age, c. I, s. 192; Abdurrahman Şeref Efendi, age, s. 94; Neşrî, age, s. 584; Abdülkadir, age, s. 141; Hammer, *Büyük Osmanlı Tarihi*, c. I, s. 462; Topaç, age, s. 23; *Bursa Ansiklopedisi*, c. II, s. 836-837; Lamartine, age, s. 186.

⁶⁶ Mustafa Nuri Paşa, age, s. 36.

⁶⁷ Baykal, *Bursa ve Anıtlar*, s. 35.

Murad'ın bu sözlerle maksadı; Anadolu sahillerinin temizlenmesinden sonra Rumeli sahilinin de temizlenmesiydi.

Menteşe, Antalya ve Karaman'ı düzelterek Anadolu'daki işini tamamlayan Hamza Bey, Rumeli'ye geçerek Serez'de Padişah'a ulaşmıştı⁶⁸. Sultan Murad, bir ordu hazırlayarak Venediklilerin elinde bulunan Selanik'i fethetmesi için Hamza Bey'i görevlendirmişti⁶⁹.

Hamza Bey, okların ucuna bağladığı mektuplarla halkı teslim olmaya çağırarak, canlarına ve mallarına dokunulmayacağını bildirmesine rağmen kaleyi ele geçirememişti⁷⁰. Kırk günlük muhasaradan sonra 834/1430 yılında Selanik, Hamza Bey tarafından fethedilmiştir⁷¹.

Sultan Murad, iki şehzadesinin sünnet düğününü yaptıktan sonra büyük oğlu Alaaddin'i Hamza Bey'in himayesinde Amasya valiliğine gönderdi. Üç yıl sonra Alaaddin'in vefatıyla Hamza Bey, cenazeyi alarak Bursa'ya döndü.

Dünya işlerinden bıkmış olan II. Murad, oğlunun vefat haberiyle de iyice yıkılmıştı. Bu yüzden cenazeyi defnettikten sonra istifa ettiğini bildirerek yerine küçük oğlu Mehmed'i bıraktı. İshak Paşa ile Hamza Bey'i de yanına alarak Manisa'ya çekildi⁷².

Osmanlı Devleti'nin acemi bir çocuğun eline bırakıldığını duyan Avrupalılar, Türkleri Rumeli'den çıkarmak için birleşip, haclı seferleri düzenlemişlerdi. Durumu öğrenen II. Mehmed, "Padişah sen isen vazife başına eğer ben isem emrime itaat etmeniz lâzımdır." diyerek babasını orduların başına çağırdı.

Bunun üzerine II. Murad, İshak Paşa ve Hamza Bey'le birlikte Edirne'ye gelerek, orada hazır bulunan askerin başına geçti ve Varna'ya kadar gelmiş olan haclı ordusunun önüne çıktı. Savaş süresince Padişah'tan ayrılmayan Hamza Bey, kısa

⁶⁸ Topaç, age, s. 23-24.

⁶⁹ Abdülkadir, age, s. 143; Topaç, age, s. 24.

⁷⁰ Abdülkadir, age, s. 143.

⁷¹ Topaç, age, s. 24.

⁷² Rasim, age, s. 37; Topaç, age, s. 24-25.

zamanda haçlı ordusunun yenilgiye uğramasından sonra Padişah'la beraber Edirne'ye döndü (848/1444)⁷³.

851/1447 yılında Hamza Bey, Sultan Murad'ın huzuruna gelerek Arnavut vilâyetinde bir kısım halkın, İskender'e (Hamza Bey'in amcasının oğlu) düşman olduğunu, şayet oraya sefer düzenlenirse kalelerin çoğunu teslim edeceklerini söylediklerini⁷⁴, bu yüzden Akçahisar'ı fethetmek istediğini söyledi. Bunun üzerine Padişah, oğlu Şehzade Mehmed'i de yanına alarak ordusuyla birlikte Akçahisar'ı kuşattı. İki ay süren kuşatma sonunda Akçahisar fethedildi⁷⁵.

852/1448'de haçlılarla yapılan II. Kosova Savaşı'nda da Hamza Bey, Sultan Murad'ın yanında bulunmuştur⁷⁶.

Samsun'u da alarak Osmanlı ülkesine katan Hamza Bey⁷⁷, tüm bu başarılarından dolayı Rumeli beylerbeyliği unvanını almıştır⁷⁸.

855/1451 yılında II. Murad'ın vefatıyla ona karşı görevlerini tamamlamış olan Hamza Bey, dört yıl şehzadelğinde, otuz bir yıl da padişahlığında olmak üzere otuz beş yıl Sultan Murad'a sadık bir komutan olarak hizmet etmiştir. Murad, büyük seferlere kendi gider, küçük seferlere ise Hamza Bey'i gönderirdi.

3. Fatih Sultan Mehmed Dönemi

II. Mehmed, babasının vefatıyla tekrar tahta geçtiğinde en büyük emeli olan İstanbul'un fethi için hazırlıklara girişti ve 6 Nisan 857/1453'te kuşatma başladı⁷⁹. On iki günlük kuşatmadan sonra Sultan Mehmed, hücum emri verdi⁸⁰. Fakat Bizans, Yalıköşkü ve Galata sahilinde bulunan kalelerin arasına eski gemiler, variller ve kalın zincirler bağlayarak Osmanlı donanmasının Haliç'e girmemesi için engel oluşturmuştu.

⁷³ Topaç, age, s. 25-26.

⁷⁴ *Devlet-i 'Aliyye Târih-i 'Askerîsi*, A 1616, s. 83.

⁷⁵ Âşk Paşazade, age, s. 133-134; Hoca Sadeddin Efendi, age, II, s. 235-236; Mustafa Nuri Paşa, age, s. 42; Uzunçarşılı, age, c. I, s. 223.

⁷⁶ Topaç, age, s. 26.

⁷⁷ Kepecioğlu, age, c. II, s. 178; Baykal, *Bursa Eski Eserleri Sevenler Kurumu'nun 1957 Senesi Çalışmaları*, s. 33; Hızlı, age, s. 113.

⁷⁸ Baykal, *Bursa Eski Eserleri Sevenler Kurumu'nun 1957 Senesi Çalışmaları*, s. 33.

⁷⁹ Sertoğlu, age, s. 249.

⁸⁰ Güngör, age, s. 246.

O sırada kaptan-ı derya olan Baltaoğlu Süleyman Bey, bu zincir hattı nedeniyle Haliç'e girememişti⁸¹. Hatta Bizans'a yardıma gelen dört Ceneviz ve bir Mora gemisinin⁸² zincirleri geçerek Haliç'e girmelerine mani olamamıştı. Tüm bu başarısızlıklar nedeniyle Fatih, Baltaoğlu'nu azlederek yerine Hamza Bey'i getirdi⁸³. Böylelikle Hamza Bey, Osmanlı Devleti'nin yedinci kaptan-ı deryası oldu⁸⁴.

Fatih'in verdiği talimatları yerine getiren Hamza Bey, iki yüz bin kişilik⁸⁵ Rumeli ordularının komutanı olarak Türk gemilerinin kızaklarla Kabataş'tan Kasımpaşa'ya yürütülmesine nezaret etmiş ve 29 Mayıs 1453 günü İstanbul'un Osmanlı'ya kazandırılmasını sağlamıştı⁸⁶. Böylelikle Peygamber Efendimizin müjdelediği "nime'l-ceyş" denilen askerler zümresine katılmıştır⁸⁷.

İstanbul'un fethi, Anadolu sahillerinde ve Çanakkale Boğazı'nın yakınında bulunan Bozcaada, İmroz, Taşoz, Semendirek, Limni, Enez ve Midilli adaları hakkında korku ve paniğe neden olmuştu. Bu adalarda bulunan halkın bir kısmı göç etmiş bazıları ise Fatih'e elçi göndererek itaatlerini bildirmişler ve ticaret serbestliği istemişlerdi. Fatih Sultan Mehmed, vergi vermeleri karşılığında isteklerini kabul etmişti. Tüm adalar vergi vermeyi kabul etmiş; fakat Rodos şövalyeleri, Osmanlı'dan üstün deniz kuvvetlerine sahip olduklarını ve Venedik'ten yardım alabileceklerini düşünerek vergi vermeyi reddetmişlerdi⁸⁸.

⁸¹ Uzunçarşılı, age, c. I, s. 235.

⁸² Öztuna, Yılmaz, *Osmanlı Devleti Tarihi-Siyasî Tarih*, c. I, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1998, s. 99.

⁸³ Aksun, age, s. 138; Uzunçarşılı, age, c. I, s. 235; Sallâbi, Ali Muhammed, *Osmanlı Tarihi-Kuruluşu-Yükselişi ve Çöküşü*, (ter: Cezayir Polat), Ravza Yayınları, İstanbul, 2007, s. 142 (M. Fatih, Li'r-Reşid, s. 103'ten naklen); *Osmanlı Ansiklopedisi Tarih-Medeniyet-Kültür*, c. II, s. 31; Kayabalı, İsmail-Arslanoğlu, Cemender, *Türk Kültürü*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, S: 117, Deniz Kuvvetleri Sayısı, s. 765; Maksudoğlu, age, s. 159-160; Güngör, age, s. 246. Yılmaz Öztuna, bu Hamza Bey'in Çalı Bey'in oğlu olduğunu belirtiyor. Bk. Öztuna, *Osmanlı Devleti Tarihi-Siyasî Tarih*, c. I, s. 99.

⁸⁴ Kepecioğlu, age, c. II, s. 178 (Fevzi Kutoğlu, 335 Numaralı Deniz Mecmuası'ndan naklen).

⁸⁵ Topaç, age, s. 27.

⁸⁶ Danışman, Zuhuri, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, c. IV, Yeni Matbaa, İstanbul, 1965, s. 254; Kepecioğlu, age, c. II, s. 178 (Fevzi Kutoğlu, 335 Numaralı Deniz Mecmuası'ndan naklen); Baykal, *Bursa Eski Eserleri Sevenler Kurumu'nun 1957 Senesi Çalışmaları*, s. 33; Topaç, age, s. 27; Erler, age, s. 42.

⁸⁷ Topaç, age, s. 27.

⁸⁸ Uzunçarşılı, age, c. II, s. 43-44; Tansel, Selâhattin, *Osmanlı Kaynaklarına Göre Fatih Sultan Mehmed'in Siyasî ve Askerî Faaliyeti*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1971, s. 232; Büyüktuğrul, Afif, *Osmanlı Deniz Harp Tarihi*, c.I, Genelkurmay Başkanlığı Deniz Kuvvetleri Komutanlığı, İstanbul, 1970, s. 155.

Bu olay üzerine Fatih, hazırladığı donanmanın amiralliğine ve Gelibolu sancakbeyliğine Hamza Bey'i getirerek Ege adalarına savaş açtı (860/1455)⁸⁹.

Osmanlı donanmasının Venedik donanmasıyla boy ölçüşecek duruma gelmemiş olması⁹⁰ ve çıkan fırtına yüzünden, Hamza Bey başarı gösteremedi⁹¹. Durumu öğrenen Padişah, sinirlenerek Hamza Bey'i görevinden azletti⁹²; fakat babasına verdiği büyük hizmetlerinden dolayı onu Antalya valiliğine gönderdi⁹³.

Bu sıralarda Osmanlı Devleti'nin doğu hududunu tehdit eden Akkoyunlu hükümdarı Uzun Hasan, ava çıkan Koyluhisar beyi Hüseyin'i yakalayıp Koyluhisar'ı zapt etmişti⁹⁴. Fatih Sultan Mehmed bu olayı işitince, Hamza Bey'i çağırarak ona; "Koyluhisar'ın üzerine var, ceht ettiğim hisarı fethedesin ve eğer fetih olmazsa vilâyetini urasın ve hem köylerini yakasın, ta kim nice zaman mamur olmaya" demiş ve Hamza Bey'i Koyluhisar'a göndermişti⁹⁵.

Uzun süre savaştıktan sonra Hamza Bey, hisarı alamamış; fakat Padişah'ın dediği gibi etrafı yakıp yıkarak Uzun Hasan'ın oradan istifade edememesini sağlamıştı⁹⁶. Bundan memnun kalan Fatih, Hamza Bey'i Rumeli beylerbeyliğine tayin etti⁹⁷. Bu rütbe ile Karamanoğlu İshak Bey'in üzerine gönderilen Hamza Bey⁹⁸, onu yenerek kaçmaya mecbur bıraktı⁹⁹.

Hamza Bey, Rumeli beylerbeyi olduğu sırada Limni adası sakinleri prenslerinin idaresinden memnun olmadıklarından yerine bir Türk beyinin

⁸⁹ Sami, age, s. 1985; Kepecioğlu, age, c. II, s.178; Uzunçarşılı, age, c. II, s. 44; Büyüktuğrul, age, c.I, s. 155; Topaç, age, s. 27; Tansel, age, s. 232; *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, (çev: Şiar Yalçın), s. 226-227.

⁹⁰ Sami, age, s. 1985; Kepecioğlu, age, c. II, s. 178.

⁹¹ Uzunçarşılı, age, c. II, s. 44.

⁹² Kepecioğlu, age, c. II, s. 178; Danışman, age, c. IV, s. 254; Uzunçarşılı, age, c. II, s. 44; Büyüktuğrul, age, c. I, s. 156; Topaç, age, s. 28; Tansel, age, s. 233.

⁹³ Sami, age, s. 1985; Kepecioğlu, age, c. II, s. 178; Topaç, age, s. 28.

⁹⁴ Aşık Paşazade, age, s. 158; Kepecioğlu, age, c. II, s. 178; Topaç, age, s. 28.

⁹⁵ Aşık Paşazade, age, s. 158.

⁹⁶ Sami, age, s. 1985; Aşık Paşazade, age, s. 158-159; Kepecioğlu, age, c. II, s. 178; Tansel, age, s. 264.

⁹⁷ Sami, age, s. 1985; Kepecioğlu, age, c. II, s. 178; Topaç, age, s. 28.

⁹⁸ *Devlet-i 'Aliyye Tarih-i 'Askerîsi*, A 1616, s. 96-97.

⁹⁹ Kepecioğlu, age, c. II, s. 178; *Bursa Ansiklopedisi*, c. II, s. 837.

getirilmesini istiyorlardı. Fatih, tecrübeli bir komutan ve iyi bir idareci olan Hamza Bey'i Limni adası valiliğiyle görevlendirdi. Böylelikle Limni de alınmış oldu¹⁰⁰.

Ada halkı Hamza Bey'in idaresinden çok memnun kalmıştı, bu da Fatih nazarında kıymetini bir kat daha artırmıştı¹⁰¹.

Yunanistan ve Atina'yı fethederek buraların valiliğine getirilen Turhan Paşa oğlu Ömer Bey, Yunanistan'daki karışıklıkları gideremeyince Atina ve Mora valiliğinden azledilmiş, yerine Hamza Bey getirilmişti¹⁰².

Bir müddet sonra Hamza Bey de Yunanistan'ı yatıştırınamayınca, görevinden alınarak Piriştine valiliğine gönderilmiş yerine de Zağanos Paşa getirilmişti. Fakat o da bir şey yapamayınca tekrar Hamza Bey Atina'ya getirildi.

Yunanistan'daki kargaşa ve isyanlar dinmek bilmiyordu. Hamza Bey de artık yetmiş beş yaşını geçmiş iyice yaşlanmıştı. Yunanistan'ı yatıştırılamayacağı anlaşılınca Vidin valiliğine nakledildi¹⁰³.

866/1461 senesinde Fatih Sultan Mehmed Trabzon seferinden geldiğinde kendisini tebrik için elçiler gelmekteydi. Eflâk kralı Kazıklı Voyvoda lâkaplı Vlad da elçi göndermişti¹⁰⁴. Kendisinde ayaklanma belirtileri görüldüğünden¹⁰⁵ Fatih, gelen elçiyle beraber bir elçi göndererek Eflâk beyini huzuruna çağırdı. Kazıklı Voyvoda, yerinden ayrıldığı takdirde memleketini Macarların alacağını söyleyerek topraklarının korunması için bir miktar askerle bir uç beyinin gönderilmesini istedi. Fatih Sultan Mehmed, Vlad'ın sözüne itimat ederek¹⁰⁶, Niğbolu sancakbeyliğine getirdiği¹⁰⁷ Hamza Bey'i bu iş için görevlendirdi¹⁰⁸.

¹⁰⁰ Uzunçarşılı, age, c. II, s. 34; Topaç, age, s. 28-29; *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, (çev: Şiar Yalçın), s. 228.

¹⁰¹ Topaç, age, s. 29.

¹⁰² Uzunçarşılı, age, c. II, s. 25; Tansel, age, s. 157; Topaç, age, s. 29.

¹⁰³ Topaç, age, s. 29-30.

¹⁰⁴ Aşık Paşazade, age, s. 161.

¹⁰⁵ Mustafa Nuri Paşa, age, s. 45; Uzunçarşılı, age, c. II, s. 74.

¹⁰⁶ Aşık Paşazade, age, s. 161.

¹⁰⁷ Mustafa Nuri Paşa, age, s. 45; Uzunçarşılı, age, c. II, s. 75; Akkılıç, Yılmaz, *Bursa Tarihi: Başlangıcından 30 Ekim 1918'e*, 1. Kitap, Bursa, 1986, s. 66. Ali Ziya Topaç ve Ziya Nur Aksun'a göre Hamza Bey o sırada Vidin valisiydi. Bk. Aksun, age, c. I, s. 150; Topaç, age, s. 30.

¹⁰⁸ Aşık Paşazade, age, s. 161; Mustafa Nuri Paşa, age, s. 45; Uzunçarşılı, age, c. II, s. 75; Aksun, age, c. I, s. 150; Topaç, age, s. 30.

Hamza Bey, Tuna nehri kenarına gelip burada konakladı. Eflâk beyi de Tuna'ya geldi, geceleyin donmuş olan nehrin üstünden geçerek Hamza Bey ve yanındakileri yakaladı¹⁰⁹. Kollarını ve bacaklarını kestikten sonra kazıklara geçirerek şehit etti¹¹⁰. Hatta yirmi beş bin köylüyü de kazıklatarak öldürdü¹¹¹. Rütbesinden dolayı daha büyük bir kazığa vurulmuş¹¹² olan Hamza Bey'in başını da Macar kralına gönderdi¹¹³.

Bu hadiseyi duyan Fatih, çok öfkelenmiş ve hemen ordusuyla beraber Romanya'ya gitmiş; fakat Vlad kaçmıştı¹¹⁴.

Fatih Sultan Mehmed, Hamza Bey'i kendisi bizzat kazıktan indirerek İstanbul'a getirmiş ve merhumun oğullarına teslim etmiştir. Hamza Bey'in oğulları Yahşi Bey ve Mehmed Bey babalarının cenazesini Bursa'ya getirerek kendi adıyla anılan caminin yanına yaptırdıkları türbeye defnetmişlerdir¹¹⁵.

Dindar, mütevazı bir zat olan Hamza Bey, sarayda yetişmesine rağmen kibirlenmemek ve gösterişten uzak durmak amacıyla rütbesi paşa olduğu hâlde kendisine bey dedirtmiştir. Ayrıca dünya malına da hiç meyletmemiş, kazandığı savaşlardan sonra kendi payına düşen ganimeti hayır ve hasenata harcamıştır. Her gittiği yerde de vakit buldukça cami, medrese, çeşme, imaret gibi yapılar yaptırmıştır¹¹⁶.

B. ÇAĞDAŞLARIYLA OLAN İRTİBATI

1. Askerî Çevredeki Yeri ve Etkileri

866/1402'de ağabeyi Bayezid Paşa'nın yanında Ankara Savaşı'na katılan Hamza Bey¹¹⁷, bu tarihten itibaren tarih sahnesine çıkmış ve bundan sonra da ömrünün tamamını Osmanlı Devleti'ne adanmıştır.

¹⁰⁹ Âşık Paşazade, age, s. 161; Uzunçarşılı, age, c. II, s. 75.

¹¹⁰ Uzunçarşılı, age, c. II, s. 75; Topaç, age, s. 30.

¹¹¹ Topaç, age, s. 30.

¹¹² Uzunçarşılı, age, c. II, s. 75.

¹¹³ Âşık Paşazade, age, s. 161; Uzunçarşılı, age, c. II, s. 75.

¹¹⁴ Topaç, age, s. 31; *Bursa Ansiklopedisi*, c. II, s. 837; Erler, age, s. 42.

¹¹⁵ Topaç, age, s. 32.

¹¹⁶ Topaç, age, s. 32.

¹¹⁷ Topaç, age, s. 6; Baykal, *Bursa ve Anıtlar*, s. 35.

Fetret devrinden Çelebi Mehmed'in vefatına kadar on dokuz yıl boyunca Çelebi Mehmed'in yanından ayrılmayan Hamza Bey, oğlu II. Murad'a da aynı sadakati göstermiştir. Dört yıl şehzadelğinde, otuz bir yıl da padişahlığında olmak üzere tam otuz beş yıl Sultan Murad'a hizmet etmiştir. Hamza Bey'in kucağında büyümüş olan Fatih Sultan Mehmed de, babasına olan sadakatini ve hizmetini unutmamış, onu yüksek mevkilere getirerek taltif etmiştir¹¹⁸.

Padişahlar nezdinde değeri bilinen Hamza Bey, askerî çevrede de cesur, gayretli bir kişi olarak tanınmıştır. Cüneyd Bey meselesi de bunu ispatlamaktadır. Cüneyd Bey meselesinde, Oruç Bey'in ölümü üzerine paşalar padişaha; "Bu vazifenin ehli Hamza Bey'dir. Rahmetli Oruç Bey zevk ve sefasına tabi idi; fakat Hamza, cenk gününün sahipkıranı ve şecaat meydanının mert ve merdanıdır"¹¹⁹. Hamza Bey gayretli kişidir. Allah inayetinde ve Sultanım devletinde onun işini bitirir." diyerek Hamza Bey'i Anadolu beylerbeyliğine getirtip Cüneyd Bey'in üzerine göndermişlerdir¹²⁰. Hamza Bey de görevini başarıyla yerine getirmiş ve paşaların güvenini sarsmamıştır.

Askerî alanda gösterdiği başarıyı idarecilikte de gösteren Hamza Bey, pek çok askerî görevinin yanında birçok eyaletin valiliğinde de bulunmuştur. Fatih Sultan Mehmed'in İstanbul'u almasından sonra telâşlanan Ege adaları, Fatih'e itaatlerini bildirmişlerdi. Fatih de bu adaları dükalıklarının idaresine bırakmıştı¹²¹. Daha sonra Limni adası sakinleri, prenslerinden memnun olmayarak padişaktan bir Türk beyinin gönderilmesini istemişlerdi. Bunun üzerine Fatih, Hamza Bey'i Limni valiliğine göndermişti¹²².

Ada Rumları Osmanlı idaresine o kadar ısınmıştı ki senelerden beri sükûnet yüzü görmeyen ada, rahata kavuşmuştu. Bu nedenle ada halkı Hamza Bey'i çok sever ve hatta her gördükleri yerde paşanın önünde istavroz yaparak tapınırlardı.

¹¹⁸ Topaç, age, s. 6-32.

¹¹⁹ Solakzade, age, s. 153-154; Topaç, age, s. 23.

¹²⁰ Solakzade, age, s. 154; Neşri, age, s. 584.

¹²¹ Büyüktuğrul, age, s. 155.

¹²² Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, II, s. 34; *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, (çev: Şiar Yalçın), s. 228; Topaç, age, s. 28-29.

Limni'deki idaresiyle Hamza Bey, yönetimdeki başarısını ispatlamış ve Fatih nazarında kıymetini artırmıştı¹²³.

2. Yaşadığı Dönemde Osmanlı Askeriyesiyle İrtibatı

Yıldırım Bayezid döneminde savaşlarda gösterdiği başarılar sayesinde Yıldırım'ın maiyetine giren Bayezid Paşa, kardeşi Hamza'yı da Enderun-i Hümayun'a alarak yanında eğitim görmesini sağlamıştır. Böylece küçük yaştan itibaren askerî çevrede yetişmeye başlayan Hamza Bey, ömrünün büyük bir kısmını Osmanlı askeriyesine hizmetle geçirmiştir¹²⁴.

Bayezid Paşa'nın gittiği tüm savaşlara kardeşi Hamza Bey de iştirak etmiş ve ağabeyinin yanından hiç ayrılmamıştır. Hatta II. Murad döneminde Hacı İvaz Paşa ile Çandarlı İbrahim Paşa'nın teşvikiyle Düzmece Mustafa üzerine gönderilen¹²⁵ Bayezid Paşa, yaşlı olduğundan bu savaştan sağ çıkamayacağını düşünmüş ve "Her ne olursak beraber olalım." diyerek kardeşi Hamza'yla yola çıkmıştır¹²⁶. Tahmin ettiği gibi Düzmece'yle başa çıkamayan Bayezid Paşa yakalanarak idam edildiğinde de, Hamza Bey ağabeyinin yanında bulunmuştur¹²⁷.

Ağabeyinin vefatından sonra Cüneyd Bey meselesinin çözümü için eniştesi Halil Yahşi Bey'le birlikte Hamza Bey görevlendirilmişti. İkisi birlikte Cüneyd Bey'i yakalayarak Bayezid Paşa'nın öcünü aldılar¹²⁸.

Hamza Bey, ağabeyi ve eniştesi dışında, Osmanlı Devleti'nin önemli komutanları olan Timurtaş Paşa'nın oğulları Umur, Oruç ve Ali Beyler, Mihaloğlu, İbrahim Paşa ve Hacı İvaz Paşa ile Düzmece Mustafa'yla savaşmaya giderken aynı ordu içerisinde bulunmuştur¹²⁹.

3. Yaşadığı Dönemde Osmanlı Ulemasıyla İrtibatı

¹²³ Topaç, age, s. 29.

¹²⁴ Topaç, age, s. 5-6.

¹²⁵ Solakzade, age, s. 140.

¹²⁶ Solakzade, age, s. 140; Topaç, age, s. 17.

¹²⁷ Lamartine, age, s. 186; Topaç, age, s. 18.

¹²⁸ Mustafa Nuri Paşa, age, s. 36; Danişmend, age, s. 191-192; Rasim, age, s. 35-36; Abdurrahman Şeref Efendi, age, s. 94; Topaç, age, s. 23; Maksudoğlu, age, s. 130.

¹²⁹ Topaç, age, s. 19.

Osmanlı Devleti'nde yönetim ile ulema arasındaki ilişkiler göz ardı edilemez. Bazen bu ilişki Osman Gazi ve Yıldırım Bayezid'de¹³⁰ olduğu gibi kız alıp verme şeklinde akrabalık, bazen de II. Murad'ın cülusuna Emir Sultan'ın duası ve kılıç kuşatmasıyla başlaması¹³¹ gibi saygı göstergesi şeklinde olmuştur.

Hamza Bey de Emir Sultan, Molla Fenarî gibi büyük zatlarla aynı dönemde yaşamış; fakat birebir münasebetleriyle ilgili bir kayda rastlanmamıştır. Yalnız, II. Murad döneminde Düzmece Mustafa ile savaşmaya gidilirken orduda Hamza Bey'le beraber Emir Sultan'ın da bulunduğu bildirilmektedir¹³². Hatta II. Murad'ın isteği üzerine Emir Sultan'ın Düzmece'ye beddua ettiği ve duası süresince Düzmece Mustafa'nın burnunun kanadığı, bu yüzden de hâlsiz düşerek savaşı ertelediği kaynaklarda zikredilmektedir¹³³.

4. Osmanlı Devleti'ne Katkıları

Ömrünü Osmanlı Devleti'ne vakfetmiş, hayatını savaş meydanlarında geçirmiş olan Hamza Bey, yaptığı savaşlarla ve fetihlerle Osmanlı Devleti'nin sınırlarının korunmasına ve genişlemesine büyük katkıda bulunmuştur.

Fetret devrinde ağabeyi Bayezid Paşa'yla birlikte Çelebi Mehmed'in yanında yer alarak devletin kardeşler arasında parçalanmasına mani olmuştur¹³⁴.

Düzmece Mustafa hadisesinde de II. Murad'ın ordusunda bulunan Hamza Bey, bu sorunun da bertaraf edilmesine katkı sağlamıştır¹³⁵.

Daha sonra Cüneyd Bey meselesini hallederek İzmir ve Aydın'ın Osmanlı topraklarına katılmasını sağlamış, bu yüzden İzmir fatihi lakabı kendisine verilmiştir¹³⁶.

¹³⁰ Yıldırım Bayezid'in kızıyla Emir Sultan'ın evlenmesi. Bk. *Bursa Kütüğü*, vr. 352; Şemseddin, Mehmed, *Bursa Dergâhları-Yadigâr-ı Şemsî 1-2*; (haz: Mustafa Kara-Kadir Atlansoy), Uludağ Yayınları, Bursa, 1997, s. 37; Uluçay, M. Çağatay, *Padişahların Kadınları ve Kızları*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1992, s. 9; Algül, Hüseyin, *Bursa'da Medfun Osmanlı Sultanları ve Emir Sultan*, Marifet Yayınları, İstanbul, 1982, s. 237-280.

¹³¹ Topaç, age, s. 16.

¹³² Topaç, age, s. 19.

¹³³ Solakzade, age, s. 142-143; Topaç, age, s. 19.

¹³⁴ Topaç, age, s. 14.

¹³⁵ Topaç, age, s. 19-21.

¹³⁶ Kepecioğlu, age, II, s. 178; Mustafa Nuri Paşa, age, s. 36; Danişmend, age, I, s. 192; Abdülkadir, age, s. 141; Uzunçarşılı, age, I, s. 206; Baykal, *Bursa ve Anıtlar*, s. 35; Topaç, age, s. 23.

Canik, Sinop¹³⁷, Samsun¹³⁸ ve Selanik'i¹³⁹, fetheden Hamza Bey, Akçahisar¹⁴⁰, Koyluhisar¹⁴¹, Bozcaada, Taşoz, Limni, İmroz, Semendirek¹⁴² ve Mora'nın¹⁴³ da alınmasını sağlamıştır.

Dünya tarihinin en önemli olaylarından biri olup, bir çağın kapanmasına ve yeni bir çağın açılmasına neden olan İstanbul'un fethinde de Hamza Bey kaptan-ı derya olarak vazife almış ve İstanbul'un Türklerin eline geçmesine hizmet etmiştir¹⁴⁴.

5. Osmanlı Devleti'nde Aldığı Görevler

Ömrünün altmış yıl gibi muazzam bir kısmını Osmanlı'ya adanmış olan Hamza Bey, askerî dehası ve yöneticilik kabiliyeti sayesinde Çelebi Mehmed, II. Murad ve Fatih Sultan Mehmed dönemlerinde pek çok görev ve mevkide bulunmuştur.

Yıldırım Bayezid döneminde ağabeyi Bayezid Paşa'nın yanında küçük bir asker olarak Ankara Savaşı'na katılan Hamza Bey¹⁴⁵, daha sonraki dönemlerde gösterdiği başarılarla yüksek mevkilere getirilmiştir.

Çelebi Mehmed döneminde Çanakkale muhafızı¹⁴⁶ olan Hamza Bey, Amasya sancakbeyliğine¹⁴⁷ gönderilen Şehzade Murad'ın lalası¹⁴⁸ olmuştur¹⁴⁹. Mülâzım Abdülkadir, Hamza Bey'i Çelebi Mehmed dönemindeki ünlü beyler arasında saymaktadır¹⁵⁰.

¹³⁷ Bk. Topaç, age, s. 15.

¹³⁸ Bk. Kepecioğlu, age, II, s. 178; Baykal, *Bursa Eski Eserleri Sevenler Kurumu'nun 1957 Senesi Çalışmaları*, s. 33; Hızlı, age, s. 113.

¹³⁹ Bk. Abdülkadir, age, s. 143-144; Topaç, age, s. 24.

¹⁴⁰ Bk. Âşık Paşazade, age, s. 133-134; Hoca Sadedidn Efendi, age, s. 235-235; Mustafa Nuri Paşa, age, s. 42; Uzunçarşılı, age, I, s. 223.

¹⁴¹ Bk. Âşık Paşazade, age, s. 158; Kepecioğlu, age, II, s. 178; Uzunçarşılı, age, II, s. 53-54; Topaç, age, s. 28; Tansel, age, s. 264.

¹⁴² Bk. Öztuna, *Osmanlı Devleti Tarihi-Siyasi Tarih*, c. I, s. 108.

¹⁴³ Bk. Rasim, age, s. 45; Tansel, age, s. 157.

¹⁴⁴ Bk. Kepecioğlu, age, II, s. 178; Danışman, age, IV, s. 254; Aksun, age, s. 138; Uzunçarşılı, age, I, s. 235; Topaç, age, s. 27.

¹⁴⁵ Bk. Topaç, age, s. 6.

¹⁴⁶ Bk. Kepecioğlu, age, II, s. 178; Topaç, age, s. 15; Hızlı, age, s. 113.

¹⁴⁷ Osmanlı Devleti'nde Osmanlı idari teşkilatının bir parçası olan sancakları idare eden kişiye sancakbeyi unvanı verilir. Bk. Sertoğlu, age, s. 302.

¹⁴⁸ Öğretmen manasına gelen bir kelimedir. Şehzadelerin talim ve terbiyesiyle meşgul olan kişilere bu isim verildiği gibi padişahlar da vezirlerine lala diye hitap ederdi. Bk. Sertoğlu, age, s. 198.

¹⁴⁹ Bk. Topaç, age, s. 15; Maksudoğlu, age, s. 116.

¹⁵⁰ Bk. Abdülkadir, age, s. 129.

II. Murad, Bayezid Paşa'nın ölümünden sonra kardeşi Hamza Bey'i şerbettar (baş mabeynci) olarak yanına almış ve bundan sonra yanından hiç ayırmamıştır¹⁵¹.

Bu dönemde Anadolu beylerbeyliğine getirilerek İzmiroğlu Cüneyd Bey'in üzerine gönderilen Hamza Bey, görevini başarıyla yerine getirerek İzmir'i Osmanlı topraklarına katmıştır¹⁵².

II. Murad'ın büyük seferlere kendi kendisinin gittiği, küçük seferlere ise Hamza Bey'i gönderdiği¹⁵³ belirtmekle birlikte, bazı kaynaklarda Hamza Bey'in vezir¹⁵⁴ rütbesine kadar yükseldiği aktarılmaktadır¹⁵⁵.

Hamza Bey, Fatih Sultan Mehmed döneminde getirildiği askerî rütbelerin yanı sıra pek çok yerin valiliğine de tayin edilmiştir. İstanbul'un fethinde kaptan-ı derya¹⁵⁶ olarak gemilerin karadan Haliç'e indirilmesini sağlamış¹⁵⁷, İstanbul'un fethinden sonra da Gelibolu sancakbeyliğine getirilmiştir¹⁵⁸.

Koyluhisar'ı Akkoyunlu hükümdarı Uzun Hasan'ın elinden kurtardığı için Rumeli beylerbeyliğine getirilen Hamza Bey¹⁵⁹, ilerleyen yaşlarda Antalya,¹⁶⁰ Limni¹⁶¹, Mora¹⁶² ve Vidin¹⁶³ valiliklerine getirilmiştir.

Son olarak Niğbolu sancakbeyliğine¹⁶⁴ getirilerek Romanya'ya gönderilen Hamza Bey, burada Kazıklı Voyvoda tarafından 1461(865-866) yılında şehit edilmiştir¹⁶⁵.

¹⁵¹ Bk. Topaç, age, s. 18.

¹⁵² Bk. Aşık Paşazade, age, s. 108-109; Neşrî, age, s. 584; Abdülkadir, age, s. 141; Uzunçarşılı, age, I, s. 206; Topaç, age, s. 23; *Osmanlı Ansiklopedisi Tarih-Medeniyet-Kültür*, I, s. 219.

¹⁵³ Topaç, age, s. 26.

¹⁵⁴ Osmanlı Devleti'nde valilik, vekillik gibi yüksek rütbelerde bulunan, "paşa" unvanını taşıyan kimselere vezir denirdi. Bk. Devellioğlu, Ferit, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lugat*, Aydın Kitabevi Yayınları, Ankara, 2005, s. 1150.

¹⁵⁵ Bk. Danışman, age, III, s.323; Baykal, *Bursa ve Anıtlar*, s. 35.

¹⁵⁶ Osmanlı Devleti deniz kuvvetlerinin en büyük askerî ve mülkî amirinin unvanıdır. Bk. Kepeci, Kâmil, *Tarih Lügati*, Tan Matbaası, y.y., 1952, s. 246; Sertoğlu, age, s. 171; Öztuna, *Osmanlı Devleti Tarihi-Medeniyet Tarihi*, c. II, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1998, s. 115.

¹⁵⁷ Bk. Kepecioğlu, age, II, s. 178; Aksun, age, s. 138; Danışman, age, IV, s. 254; Uzunçarşılı, age, I, s. 235; Topaç, age, s. 27; Maksudoğlu, age, s. 159-160; Güngör, age, s. 246.

¹⁵⁸ Bk. Kepecioğlu, age, II, s. 178; Uzunçarşılı, age, II, s. 44; Büyüktuğrul, age, I, s. 155; Topaç, age, s. 27; *Bursa Ansiklopedisi*, II, s. 837.

¹⁵⁹ Bk. Aşık Paşazade, age, s. 158-159; Kepecioğlu, age, II, s. 178; Topaç, age, s. 28.

¹⁶⁰ Bk. Topaç, age, s. 28.

¹⁶¹ Bk. Uzunçarşılı, age, II, s. 34; Topaç, age, s. 28-29; Yalçın, age, s. 228.

¹⁶² Bk. Uzunçarşılı, age, II, s. 25; Topaç, age, 29; Yalçın, age, s. 240.

¹⁶³ Bk. Topaç, age, s. 30.

C. HAMZA BEY VE AİLESİNİN BURSA AÇISINDAN ÖNEMİ

Daha önce de belirttiğimiz gibi Hamza Bey, hicrî 787/1386 yılında Tırhala'da doğmuştur. Yıldırım Bayezid'in maiyetine aldığı Hamza Bey'in ağabeyi Bayezid Paşa, bu sayede durumunu düzelterek ailesini ve kardeşlerini Tırhala'dan getirmiş ve kendisine malikâne olarak verilen İznik civarındaki Çakırca köyüne yerleştirmiştir¹⁶⁶.

Hamza Bey, vefatından önce Bursa'da pek çok eser yaptırmıştır. Araştırmamızın ikinci bölümünde ayrıntılı bir şekilde ele alınacak olan Hamza Bey Camii, Hamzabey Medresesi, Hamzabey Mektebi, Hamzabey Hamamı, Hamzabey Suyu ve Hamzabey İmareti Hamza Bey'in Bursa'da yaptırdığı eserlerdir.

Ayrıca Bursa'da Hamza Bey'in adıyla anılan bir mahalle ve bir de köy bulunmaktadır. Bu eserler sayesinde Hamza Bey'in adı günümüze kadar yaşamıştır. Bir köy ve mahalleye Hamza Bey'in isminin verilmesinden de onun Bursa'da sevilen bir şahsiyet olduğu anlaşılmaktadır.

Bursa'ya Hamza Bey'in katkılarının yanında ailesinin ve yakınlarının da kültürel açıdan faydaları büyüktür.

Adına Bursa'da bir mahalle bulunan Bayezid Paşa, bir medrese¹⁶⁷ ve cami¹⁶⁸ yaptırarak Bursa kültürüne ve tarihine katkıda bulunmuştur. Ayrıca Bayezid Paşa'nın Bursa'da pek çok vakıfları vardır¹⁶⁹.

Bayezid Paşa'nın oğlu İsa Bey, Bursa'da medrese¹⁷⁰, mescit ve imaret yaptırmıştır¹⁷¹. İleride ayrıntılı biçimde ele alınacaktır.

¹⁶⁴ Bk. Mustafa Nuri Paşa, age, s. 45; Uzunçarşılı, age, II, s. 75; Akkılıç, *Bursa Tarihi: Başlangıcından 30 Ekim 1918'e*, 1. Kitap, s. 66.

¹⁶⁵ Bk. Âşık Paşazade, age, s. 161; Uzunçarşılı, age, II, s. 75; Topaç, age, s. 30.

¹⁶⁶ Bk. Topaç, age, s. 5.

¹⁶⁷ Bk. Turgut, A. Mehmet, *İznik ve Bursa Tarihi*, Bursa Vilâyet Matbaası, Bursa, 1935, s. 156; *Türkiye'de Vakıf Abideler ve Eski Eserler*, c. III, s. 312-313; Tuğlacı, Pars, *Osmanlı Şehirleri*, Milliyet Gazetesi, İstanbul, 1985, s. 73.

¹⁶⁸ Bk. Hızlı, Mefail, "Hüdavendigâr Vilâyeti İmar Faaliyetleri Defteri (1307-1309/1891-1893)", U.Ü.İ.F.D., sy. 5, c. V, 1993, s. 238.

¹⁶⁹ Bk. VGMA, 538, s. 25; 543, s. 5; BOA, MAD.d., 4506; EV. HMH.d., 7542; EV.d., 11224; EV.d., 11216; EV.d., 11168.

¹⁷⁰ Bk. Taşköprülüzade, İsamüddin Ebu'l-Hayr Ahmed Efendi, *Osmanlı Bilginleri* (eş-Şakâiku'n-Nu'mâniyye fi Ulemâid-Devleti'l-Osmâniyye), (çev: Muharrem Tan), İz Yayıncılık, İstanbul, 2007, s. 297, 352, 355.

¹⁷¹ Bk. Solakzade, age, s. 141; Süreyya, age, c. II, s. 6.

Hamza Bey'in torunu olan Kara Mustafa Paşa, Bursa açısından önemli bir şahsiyettir. Kara Mustafa Paşa, günümüzde de kullanılmakta olan Çekirge semtindeki kaplıca'yı¹⁷² ve bu kaplıcanın üst kısmına bir cami ile medrese yaptırmıştır¹⁷³. Bu eserler yanında Kara Mustafa Paşa'nın pek çok vakıf eserleri de bulunmaktadır. Bunların başında Ulucami yakınında inşa ettirip cami müezzinlerine vakfettiği muallim odaları¹⁷⁴ gelmektedir. Ayrıca Bursa'da Hamza Bey'in türbesinin yanında bulunan türbesi ve Pazarcık'taki imareti için vakfettiği; İstanbul'da Mollahüsrev Mahallesi'ndeki hamam, Mahmutpaşa Mahallesi'ndeki evler, İnegöl'de Karaca Değirmeni, Hamzabey Köyü'ndeki içinde iki değirmen bulunan ev, Edirne Yenicami Mahallesi'ndeki ev, Doğancı Pazarı'nda iki değirmenli bina gibi birçok yapının geliri bulunmaktadır¹⁷⁵.

Kara Mustafa Paşa'nın oğlu Mehmed Bey, 1503 yılında Bursa valiliği¹⁷⁶ ve Bursa subaşılığı¹⁷⁷ yapmıştır. Annesi Hatice Sultan'ın Bursa'da bulunan türbesini de Mehmed Bey yaptırmıştır¹⁷⁸.

Hamza Bey'in Bali Bey adında bir oğlu bulunmaktadır. Bali Bey, Bursa Yenişehir'de bir mescit ve imaret yaptırmış ve bunlara vakıf olması için Bursa'nın merkezinde Bali Bey Hanı'nı yaptırmıştır¹⁷⁹.

¹⁷² Bk. *Türkiye'de Vakıf Abideler ve Eski Eserler* (Bursa İli Merkezi), c. III, Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara, 1983, s. 368; Dostoğlu, "Bursa'da Osmanlı Dönemi Hamamları", *I. Bursa Su Sempozyumu "Sempozyum Bildirileri"*, Özsan Matbaacılık, Bursa, 2005, s. 98; Topaç, age, s. 34.

¹⁷³ Bk. Topaç, age, s. 34.

¹⁷⁴ Bk. VGMA, 537, s. 13; 540, s. 3; 1137, s. 189.

¹⁷⁵ Bk. VGMA, def. 618, s. 186, sıra: 158.

¹⁷⁶ Topaç, age, s. 35; Baykal, *Bursa Eski Eserleri Sevenler Kurumu'nun 1958 Senesi Çalışmaları*, Bursa Vilâyeti Matbaası, Bursa, 1959, s. 27.

¹⁷⁷ Osmanlı'da bir şehrin ve küçük kasabaların inzibat işleriyle uğraşan âmirdir. Bk. Kepeci, age, s. 345; Sertoğlu, age, s. 318.

¹⁷⁸ *Türkiye'de Vakıf Abideler ve Eski Eserler*, c. III, s. 266.

¹⁷⁹ *Türkiye'de Vakıf Abideler ve Eski Eserler*, c. III, s. 345; Eyice, "Bali Bey Hanı", TDVİA, c.V, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 1992, s. 19-20; Ergenç, Özer, *XVI. Yüzyılın Sonlarında Bursa*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2006, s. 34.

II- AİLESİ VE YAKINLARI

A- AİLESİ

1. Eşi Hatice Hanım¹⁸⁰

Hamza Bey'in eşidir. Hayatı hakkında öğrendiğimiz tek malûmat; Hamzabey Camii yanındaki Hamza Bey Ailesi Türbesi'nde medfun olduğudur¹⁸¹. Sandukasının üzerinde kitabe bulunmamaktadır¹⁸².

2. Oğulları

a. Mehmed Bey

Hamza Bey'in oğludur. Mehmed Bey'in de iki oğlu olmuştur: Kara Mustafa Paşa ve Hamza Bali Bey¹⁸³.

b. Yahşi Bey

Hamza Bey'in oğlu olan Yahşi Bey¹⁸⁴, Çandarlı Halil Paşa'nın kızı Esleme Hatun'la evlenmiştir. Bu evliliğinden Ayşe, Ali, Hafize¹⁸⁵ ve Halil isimlerinde çocukları olmuştur¹⁸⁶.

3. Kızları

Hamza Bey'in iki kızı olduğu ve kızlarının Hamza Bey'in türbesi yanındaki Hamza Bey Ailesi Türbesi'nde bulunduğu bilinmektedir¹⁸⁷. Kızlarından birinin isminin Hatice olduğunu bilmekteyiz; fakat diğerinin ismini bilmemekteyiz.

¹⁸⁰ BŞS, B 36 71a.

¹⁸¹ Kepecioğlu, *Bursa Kütüğü*, c. II, 218; Baykal, *Bursa ve Anıtlar*, s. 35; Gabriel, Albert, *Bir Türk Başkenti Bursa*, (haz: Neslihan Er-Hamit Er-Ayktut Kazancıgil), c.I, Osmangazi Belediyesi Yayınları, İstanbul, t.s., s. 141; *Türkiye'de Vakıf Abideler ve Eski Eserler*, c. III, s. 264; Yalman, age, s. 160; Tuğlacı, age, s. 74; *Bursa Ansiklopedisi*, c. II, s. 838.

¹⁸² Baykal, age, s. 35.

¹⁸³ Topaç, age, s. 33.

¹⁸⁴ Topaç, age, s. 33.

¹⁸⁵ Uzunçarşılı, *Çandarlı Vezir Ailesi*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1974, s. 96.

¹⁸⁶ Topaç, age, s. 33.

¹⁸⁷ Baykal, age, s. 35; Gabriel, age, I, s. 141; *Türkiye'de Vakıf Abideler ve Eski Eserler*, c. III, s. 264; Yalman, age, s. 160; Tuğlacı, age, s. 74; *Bursa Ansiklopedisi*, (yayın kurulu başkanı: Yılmaz Akkılıç), Bursa Gazetecilik ve Yayın A.Ş., Bursa, 1987, s. 426; Karakaya, Enis, "Hamza Bey Külliyesi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, c. XV, İstanbul, 1997, s. 509; *Bursa Ansiklopedisi*, c. II, s. 838.

Hatice Hatun

Hamza Bey'in kızı, Sadrazam Bursalı Mahmud Paşa'nın oğlu Süleyman Bey'in hanımıdır. Hamza Bey'in türbesi yanında medfundur¹⁸⁸.

4. Babası Yahşi Bey

Hamza Bey'in babasıdır¹⁸⁹. Hakkında herhangi bir bilgiye ulaşamadık.

B- YAKINLARI

1. Kardeşleri

a. Bayezid Paşa

Osmanlı Devleti'nin ilk dönemlerinde yaşamış ünlü komutanlardan biri olan Bayezid Paşa, Yahşi Bey'in oğlu ve Hamza Bey'in ağabeyidir¹⁹⁰. Amasya'da doğduğu için bazı kaynaklarda Amasyalı olarak geçer¹⁹¹; fakat aslen Arnavut'tur¹⁹².

791/1389 yılında Yıldırım Bayezid'e intisap etmiş ve bundan sonra da savaşlarda padişahın yanından ayrılmamıştır. Ankara Savaşı'na da Yıldırım'ın ordusunda katılmıştır. Sadakat ve cesaretine karşılık mükâfat olarak Yıldırım Bayezid'in mabeyncisi olmuş ve kendisine paşalık unvanı verilmiştir.

O zamanlarda “mabeyn-i hümayun denilen padişah ev ve saraylarına olağanüstü yaratılıştaki olanlar alınmaktaydı. En zeki ve sadık gençler saraya alınır ve saray halkının mal, ırz ve canları onlara teslim edilirdi. Bunlara “lala” denirdi¹⁹³. Çelebi Mehmed'in lalalığını yapan Bayezid Paşa'ya bu nedenle Lala Bayezid Paşa adı verilmiştir¹⁹⁴.

Kosova harbindeki kahramanlığı sayesinde Yıldırım'ın maiyetine giren Bayezid Paşa, bu suretle durumunu düzeltmiş, ailesini ve kardeşlerini Tırhala'dan

¹⁸⁸ Kepecioğlu, age, c. II, s. 218, 222.

¹⁸⁹ Kepecioğlu, age, c. IV, s. 340.

¹⁹⁰ Kepecioğlu, age, c. I, s. 238. İsmail Belig, Bayezid Paşa'yı Hamza Bey'in babası olarak göstermiş, parantez içinde ise “Bazı kavle göre Hamza Bey Bayezid Paşa'nın karındaşıdır.” demiştir. Bk. Belig, İsmail, *Tarih-i Bursa*, Hüdavendigâr Matbaası, Bursa, 1302, s. 65.

¹⁹¹ Taneri, Aydın, “Bayezid Paşa”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, c. V, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 1992, s. 242.

¹⁹² Topaç, age, s. 5; Taneri, agm, c. V, s. 242.

¹⁹³ Topaç, age, s. 5-6.

¹⁹⁴ Köseoğlu, age, s. 11.

getirerek kendisine malikâne olarak verilmiş olan İznik civarındaki Çakırca Köyü'ne yerleştirmiştir. Yenişehir ovalarının büyük bir kısmı da Bayezid Paşa'ya temlik edilmiştir¹⁹⁵.

Çelebi Mehmed'in Amasya'daki sancak beyliği sırasında, onun yakın maiyeti arasında yer almış, Fetret devrinde de bu şehzadeye bağlı kalarak hizmet etmiştir¹⁹⁶. Bu devirde zuhur eden taht kavgalarında kardeşi Hamza Bey'le birlikte Çelebi Mehmed'in yanında yer alarak ülkenin parçalanmaktan kurtarılmasına ve Çelebi Mehmed'in Osmanlı Devleti'nin ikinci banisi unvanını almasına katkı sağlamıştır¹⁹⁷.

816/1413'te Çelebi Mehmed'in padişah olmasıyla beraber Rumeli beylerbeyliğine ve daha sonra da veziriazamlığa¹⁹⁸ tayin edilmiştir¹⁹⁹. 817/1414 yılında Karamanoğulları isyanını bastıran Bayezid Paşa²⁰⁰, Börklüce Mustafa, Torlak Kemal ve Şeyh Bedreddin olaylarını da bastırmada büyük rol oynamıştır²⁰¹.

Son nefesini Bayezid Paşa'nın kollarında veren Çelebi Mehmed, oğlu Murad'ı ona emanet etmiştir²⁰².

825/1421 yılında tahta geçen II. Murad'ın ilk zamanlarında da mevkiini koruyan Bayezid Paşa, Çelebi Mehmed'in ölümünün duyulmasının ardından serbest bırakılan Düzmece Mustafa üzerine gönderilmiştir²⁰³. Bir rivayete göre; Bayezid Paşa'nın ilerlemiş yaşına rağmen hasetlerinden dolayı İbrahim Paşa ve Hacı İvaz Paşa, Düzmece'nin üzerine gönderilmesini sağlamışlardır²⁰⁴.

¹⁹⁵ Topaç, age, s. 5.

¹⁹⁶ Süreyya, age, c. II, s. 6; Taneri, agm, c. V, s. 243.

¹⁹⁷ Topaç, age, s. 16.

¹⁹⁸ 1362 yılında vezir sayısının birden fazla olması üzerine, en büyük vezire bu isim verilmiştir.

Böylelikle bu rütbe ortaya çıkmıştır. Bk. Sertoğlu, age, s. 288.

¹⁹⁹ Süreyya, age, c. II, s. 6; *Türkiye'de Vakıf Abideler ve Eski Eserler*, c. III, s. 33; Taner, agm, c. V, s. 243.

²⁰⁰ Âşık Paşazade, age, s. 88; Maksudoğlu, age, s. 117; Güngör, age, s. 224-225; Taneri, agm, c. V, s. 243.

²⁰¹ Âşık Paşazade, age, s. 91-92; Güngör, age, s. 228; Taneri, agm, c. V, s. 243.

²⁰² Topaç, agm, s. 16.

²⁰³ Taneri, agm, c. V, s. 243.

²⁰⁴ Solakzade, age, s. 140; Süreyya, age, c. II, s. 6; Taneri, agm, c. V, s. 243.

Yanındaki az sayıda askerin de karşı tarafa geçmesiyle yakalanan Bayezid Paşa 825/1421'de Sazlıdere'de şehit edilmiştir²⁰⁵. Türbesi de burada bulunmaktadır²⁰⁶.

Sert bir mizaca sahip, tedbirli ve otoriter bir kişiliğe sahip olan Bayezid Paşa, Osmanlı veziriazamlarının en büyüklerinden idi²⁰⁷. Adına Bursa'da bir mahalle bulunmaktadır²⁰⁸. Ayrıca Bursa'da bir medrese²⁰⁹ ile Amasya'da bir imaret²¹⁰, cami, mektep, hamam²¹¹ ve medrese inşa ettirmiştir²¹².

Bayezid Paşa'nın, Bursa'da Yeşil Külliyesi'nin doğusunda, Bayezid Paşa Mahallesi, Okul Sokak'ta inşa ettirdiği Bayezid Paşa Medresesi'nin, kalıntılarında köşeleri iri taşlar, yanları kesme taş ve üçlü iri tuğla sıralarla işlenmiş ve odalarının çoğu dairevi olduğu anlaşılmaktadır²¹³. Bir dersane ve on bir odadan oluşan medrese, üzeri kurşun kaplı iken kurşunları satılarak kiremitle örtülmüş ve 1853'te 4000 kuruş harcanarak tamir edilmiştir²¹⁴. 1934 yılında ise şahıslara satılmış ve kalıntıları üzerine evler yapılmıştır²¹⁵. Yine aynı yerde kendisi için bir türbe yaptırmış; fakat günümüzde sadece temelleri kalmıştır²¹⁶.

Amasya'da Yeşilirmak kıyısında bulunan Bayezid Paşa Camii, kapısı üzerindeki Arapça kitabeğe göre 817/1414'te Bayezid Paşa tarafından yaptırılmıştır. Cami, erken devir Osmanlı mimarisinde yaygın olan zaviyeli camilerin en güzel örneklerindedir²¹⁷.

²⁰⁵ Kepecioğlu, age, c. I, s. 238; Süreyya, age, c. II, s. 6; Taneri, agm, c. V, s. 243; Güngör, age, s. 230-231.

²⁰⁶ Kepecioğlu, age, c. I, s. 238; Solakzade, age, s. 141; Taneri, agm, c. V, s. 243. *Türkiye'de Vakıf Abideler ve Eski Eserler* adlı kitapta, Bayezid Paşa'nın türbesinin Yeşil külliyesinin doğusunda Bayezid Paşa Medresesi'nin arkasında, arsa hâline gelmiş mezarlık içindeki kalıntılar olduğunu ve bugün bu kalıntılara rastlanmadığı belirtilmektedir. Bk. *Türkiye'de Vakıf Abideler ve Eski Eserler*, c. III, s. 253.

²⁰⁷ Taneri, agm, c. V, s. 243.

²⁰⁸ B.Ş.S., B 87, 57 b; B 240, 23a; Köseoğlu, age, s. 11.

²⁰⁹ Turgut, A. Mehmet, *İznik ve Bursa Tarihi*, s. 156.

²¹⁰ Kepecioğlu, age, c. I, s. 238; Taneri, agm, c. V, s. 243.

²¹¹ Kepecioğlu, age, c. I, s. 238.

²¹² Taneri, agm, c. V, s. 243.

²¹³ *Türkiye'de Vakıf Abideler ve Eski Eserler*, c. III, s. 312-313; Tuğlacı, Pars, *Osmanlı Şehirleri*, s. 73.

²¹⁴ Kepecioğlu, age, c. I, s. 239.

²¹⁵ *Türkiye'de Vakıf Abideler ve Eski Eserler*, c. III, s. 312-313; Tuğlacı, Pars, *Osmanlı Şehirleri*, s. 73.

²¹⁶ Kepecioğlu, age, c. I, s. 238.

²¹⁷ Eyice, "Bayezid Paşa Camii", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 1992, c. V, s. 243-244.

Bayezid Paşa'nın Amasya'da yaptırdığı cami, imaret ve medresenin 820/1418, 821/1418 ve 823/1420 tarihli vakfiyelerinde Celâleddin unvanı geçmektedir²¹⁸.

815/1413'te Karamanoğlu yağmasında tahrip olan Bursa Orhan Gazi Camii'ni Bayezid Paşa tamir ettirmiştir²¹⁹. Caminin tamir kitabesinde ise “vezir-i kebir” unvanı görülmektedir²²⁰.

Ankara Vakıflar Genel Müdürlüğü arşivinde, Bayezid Paşa vakfıyla ilgili kayıtlar şu şekildedir:

Bursa'da vâki 'merhûm Bâyezîd Paşa vakfından olmak üzere yevmî iki akçe vazîfe ve senevî iki müd hinta ile (?) olan Seyyid (?) Ahmed ibn Seyyid Hasan fevt-i mahlûlünden oğlu Seyyid 'Atâu'llâh Bursa'da Haremeyn (?) müftîsi vazîfesiyle lutf ihân 'arzıyla tevcîh buyuruldu. 1222²²¹.

Bursa'da merhûm Bâyezîd Bey vakfından olmak üzere yevmî iki akçe ve senevî iki müd hinta ile merhûmun türbesinde türbedâr olan Seyyid 'Atâu'llâh bin Seyyid (?) Ahmed Bey'in fevt, mahlûlünden Hüseyin Hakkı bin İsmâ'îl fevt, mezbûrun kâim-makâmı Mehmed Emîn 'arzıyla merkûma tevcîh buyuruldu. Şehr-i Receb 1246²²²

Bayezid Paşa'nın Bursa'daki evkafıyla ilgili, Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde de kayıtlar bulunmaktadır²²³.

Bayezid Paşa'nın Bursa'da kendi adıyla anılan bir camisinin de bulunduğunu Hüdâvendigâr Vilâyeti İmâr Faaliyetleri Defteri'ndeki tamir kaydından anlamaktayız:

“Bursa'da kâin İstabl-ı Bâyezîd Paşa Câmi'-i Şerîfi'nin, vakfından 2.043 guruş sarfıyla ta'mîrât-ı lâzimesi ifâ edilmiştir²²⁴”.

Yeşil külliyesinin doğusunda bulunan cami, Bayezid Paşa tarafından Çelebi Mehmed devrinde yaptırılmıştır. Cami günümüze kadar pek çok onarımdan geçmiştir.

²¹⁸ Taneri, agm, c.V, s. 243.

²¹⁹ Topaç, age, s. 15; Taneri, agm, c. V, s. 243.

²²⁰ Taneri, agm, c. V, s. 243.

²²¹ VGMA, 538, s. 25.

²²² VGMA, 543, s. 5

²²³ Bk. BOA, MAD.d., 4506; EV.HMH.d., 7542; EV.d., 11224; EV.d., 11216; EV.d., 11168.

²²⁴ Hızlı, Mefail, “Hüdâvendigâr Vilâyeti İmâr Faaliyetleri Defteri (1307-1309/ 1891-1893)”, UÜİFD, sy. 5, c. V, s. 238.

Bu onarımlar sonunda ilk yapıldığı özelliklerinden uzaklaşmıştır. Çatal Mescid adıyla da anılan cami, günümüzde sağlam ve ibadete açık durumdadır²²⁵.

Ayrıca Bayezid Paşa'nın Bursa'da Yoğurt Hanı'nı inşa ettirdiği kaynaklardan öğrenilmektedir²²⁶. Eski Tahtakale denilen bu hanı, Bursa'daki cami ve medresesine vakıf olarak yaptırmıştır²²⁷.

Bursa'da mescit, medrese ve imareti bulunan İsa Bey, Bayezid Paşa'nın oğludur²²⁸. Hatice ve Elaldı adında da iki kızı vardır²²⁹.

b. Hafsa Hatun

Yahşi Bey'in kızı ve Hamza Bey'in kız kardeşidir. 1480 yılında sağ olduğu bilinmektedir²³⁰.

2. Diğer Yakınları

a. Kara Mustafa Paşa

Hamza Bey'in iki oğlundan biri olan Mehmed Bey'in oğlu, yani Hamza Bey'in torunudur²³¹.

Âlim, fazıl, doğru sözlü bir zat olan Kara Mustafa Paşa, müderrislik de yapmıştır²³². Fatih Sultan Mehmed'in veziri ve Amasya valiliğine yolladığı Şehzade Bayezid'in lalası olmuştur. Fatih, Doğançık çiftliğini Kara Mustafa Paşa'ya temlik etmiştir²³³.

²²⁵ Türkiye'de Vakıf Abideler ve Eski Eserler, c. III, s. 33.

²²⁶ Kepecioğlu, age, c. I, s. 238.

²²⁷ Kepecioğlu, age, c. I, s. 239.

²²⁸ Solakzade, age, s. 141; Süreyya, age, c. II, s. 6.

²²⁹ Kepecioğlu, age, c. II, 179.

²³⁰ Kepecioğlu, age, c. II, 159; Kepecioğlu, age, c. IV, 340.

²³¹ VGMA, def. 618 s. 186 sıra: 158; Ayverdi, Ekrem Hakkı, *Osmanlı Mimarisinde Fatih Devri*, c. III, İstanbul, 1973, s. 157; Topaç, age, s. 33; Erler, age, s. 37; Turgut, age, s. 196; Dostoğlu, Neslihan Türkün, *Osmanlı Döneminde Bursa*, c. I, Suna - İnan Kıraç Akdeniz Medeniyetleri Araştırma Enstitüsü, Antalya, 2001, s. 232. İsmail Belig, *Tarih-i Bursa* adlı eserinde Kara Mustafa Paşa'yı Hamza Bey'in oğlu olarak göstermektedir. Bk. Belig, İsmail, *Tarih-i Bursa*, s. 65. Bursa Kütüğü'nde de Kara Mustafa Paşa'nın Hamza Bey'in oğlu olduğu belirtilmektedir. Bk. Kepecioğlu, age, c. III, s. 380.

²³² Baykal, Bursa ve Anıtlar, s. 36; Erler, age, s. 37.

²³³ Topaç, age, s. 33

II. Bayezid'in kızı Hatice Sultan ile evlenerek padişah damadı olan²³⁴ Kara Mustafa Paşa'nın bu evliliğinden Mehmed, Mahmud, Halil ve Ayşe isimlerinde dört çocuğu olmuştur²³⁵. Kumru Hatun'la evliliğinden de Hafsa ve Fatma isimlerinde iki kızı olmuştur²³⁶.

II. Bayezid, damadını vezir-i sani yapmış ve Semaniye medreselerinden birine müderris tayin etmiştir²³⁷. Daha sonra yeniçerilerin kıskırtması üzerine padişah tarafından Bursa'ya gönderilmiştir²³⁸.

Kara Mustafa Paşa, padişahın kardeşi Cem'e yardım ediyor iddiasıyla II. Bayezid'in adamları tarafından 888/1483 yılında Söğüt civarında zehirlenerek öldürülmüştür²³⁹. Bütün malı ve varislerinin ellerindeki eski ferman ve vesikalari müsadere edilmiş, 910/1504-1505 yıllarında Bursa valisi olan Kara Mustafa Paşa'nın oğlu Mehmed Bey, birçok vesikayı eski kayıtlarından yeniden çıkarmıştır²⁴⁰.

Sonradan haksız yere idam edildiği anlaşılmış ve eşi Hatice Sultan, babasının bu davranışından dolayı İstanbul'a dönmemiş, Bursa'da yaşamış ve ölmüştür²⁴¹.

Kocasının malikânesi olan Kükürtlü civarındaki araziye defnedilen Hatice Sultan'ın türbe ve kümbetini oğlu Mehmed Bey yaptırmıştır. Türbe içinde on bir mezar bulunmakta; fakat bunlarında kime ait olduğu bilinmemektedir²⁴².

Kara Mustafa Paşa, kendi malikânesi sınırları içinde harap durumda bulunan Bizans döneminden kalma Akça Hamam adındaki kaplıca²⁴³ 896/1490 yılında²⁴⁴ yeniden ihya etmiş ve üst tarafına bir cami ile medrese yaptırarak malikâneyi

²³⁴ Ayverdi, age, c. III, s. 157; Baykal, age, s. 36; Erler, age, s. 37; Turgut, age, s. 196.

²³⁵ Topaç, age, s. 33.

²³⁶ Kepecioğlu, age, c. III, s. 380.

²³⁷ Solakzade, age, s. 273.

²³⁸ Topaç, age, s. 35.

²³⁹ Belig, age, s. 65; Süreyya, *Sicill-i Osmanî*, c. IV, s. 439'dan naklen Hasan Taib Efendi, *Hatıra Ya da Bursa'nın Aynası*, (hazırlayan: Mehmet Fatih Birgül), Bursa İl Özel İdaresi, İstanbul, 2007, s. 32; Baykal, age, s. 36; Erler, 37; Turgut, age, s. 196.

²⁴⁰ Topaç, age, s. 35.

²⁴¹ Baykal, *Bursa Eski Eserleri Sevenler Kurumu'nun 1957 Senesi Çalışmaları*, s. 34; Erler, age, s. 37; Turgut, age, s. 196.

²⁴² Topaç, age, s. 34.

²⁴³ Topaç, age, s. 34; Dostoğlu, age, c. I, s. 232.

²⁴⁴ *Türkiye'de Vakıf Abideler ve Eski Eserler*, c. III, s. 368; Dostoğlu, age, s. 232; Dostoğlu, "Bursa'da Osmanlı Dönemi Hamamları", *I. Bursa Su Sempozyumu*, s. 98.

vakfetmiştir. Zamanla medrese yıkılmış, cami yıkılmaya yüz tutmuş ise de kendi adını verdiği kaplıca, Kara Mustafa Paşa'nın ismini günümüze kadar yaşatmıştır²⁴⁵.

Günümüzde erkeklere açık bir hamam ve otel olarak hizmet veren bina, bir konut görünümündedir. Hamam, dikdörtgen plânlı soğukluğa açılan iki küçük hücre ve üzeri tonozla örtülü bir sıcaklıktan oluşmaktadır²⁴⁶. Ortasında yekpare mermer şadırvan ve bir tarafında uzun bir havuzu bulunan kaplıcanın²⁴⁷ suyu gümüş madenlidir²⁴⁸.

Kara Mustafa Paşa'nın türbesi, Bursa'da Hamzabey Camii'nin kuzeyindedir²⁴⁹. Türbe Kara Mustafa'nın oğlu tarafından yaptırılmıştır²⁵⁰. Gövdesi dört köşe olan türbenin kubbe kasmağı sekiz köşelidir²⁵¹. Türbede alt sırada yedi, üstte sekiz, kasnakta dört pencere bulunmaktadır. Alttaki sekizinci pencere sonradan örülmüş²⁵² ve bu pencerenin olduğu duvara bitişik bir bina yapılmıştır. Günümüze ise bu binanın az bir kısmı ulaşmıştır²⁵³.

Türbede, Kara Mustafa Paşa'nın sandukasının yanında dört tane daha sanduka bulunmakta; fakat bunların kime ait olduğu bilinmemektedir²⁵⁴.

Türbenin dışında üç tane mezar taşı bulunmaktadır. Biri zeynî taşlı mezardır. Bu mezar, civarın en eski mezarıdır²⁵⁵. H. 1231 tarihli diğer bir mezar taşı Molla Feyzullah'a aittir. H. 1251 tarihli diğer mezar taşında ise; Halil Ağa ismi bulunmaktadır²⁵⁶.

²⁴⁵ Topaç, age, s. 34.

²⁴⁶ Dostoğlu, *Osmanlı Döneminde Bursa*, c. I, s. 232.

²⁴⁷ *Türkiye'de Vakıf Abideler ve Eski Eserler*, c. III, s. 368; *Bursa Hamamları*, s. 35; Dostoğlu, age, s. 232.

²⁴⁸ *Bursa Hamamları*, Halkevi Yayınları, Bursa, 1935, s. 35.

²⁴⁹ Topaç, age, s. 34; Ayverdi, age, c. III, s. 157; Yalman, Bedri, *Bursa*, Yenilik Basımevi, İstanbul, 1984, s. 161; Baykal, *Bursa ve Anıtlar*, s. 36.

²⁵⁰ Baykal, age, s. 36; *Tarihî Bursa Şehir Rehberi*, (metinler: Hasan Basri Öcalan), Osmangazi Belediyesi Yayınları, Bursa, 2008, s. 91.

²⁵¹ Ayverdi, age, c. III, s. 157; Yalman, age, s. 161.

²⁵² Ayverdi, age, c. III, s. 157; *Türkiye'de Vakıf Abideler ve Eski Eserler*, c. III, s. 268-269.

²⁵³ Ayverdi, age, c. III, s. 157; Daş, Ertan, *Erken Dönem Osmanlı Türbeleri*, Gökkuşbuğu, İstanbul, 2007, s. 101-102.

²⁵⁴ Topaç, age, s. 34; Ayeverdi, age, c. III, s. 158; Yalman, age, s. 161; Baykal, *Bursa Eski Eserleri Sevenler Kurumu'nun 1958 Senesi Çalışmaları*, s. 26; *Tarihî Bursa Şehir Rehberi*, s. 91.

²⁵⁵ Baykal, age, s. 26-27.

²⁵⁶ Baykal, bu mezar taşlarından birinin Kara Mustafa Paşa'nın torunu Abdullah Bey'e, diğerinin ise Kamer Ruh Hatun'a ait olduğunu söylemektedir. Bk. Baykal, age, s. 26-27.

Türbe, dış yüzü tamamen sıva ve badanalı, pencereleri kalmamış, kapı kırık, kubbe kasnağının üstüne çamur ile bir duvar işlenmiş, kubbe yuvarlağını giderip kiremit örtülmeye elverişli bir hâle sokulmuş ve üstü adf kiremit ile kapanmış bir şekle gelmişken²⁵⁷ 1958 yılında Bursa Eski Eserleri Sevenler Kurumu tarafından aslına uygun bir şekilde tamir edilmiştir²⁵⁸.

Kara Mustafa Paşa'nın 882/1447 tarihli vakfiyesinde²⁵⁹, Pazarcık'taki imareti ve Bursa'daki türbesi için İstanbul'da Molla Hüsrev Mahallesi'ndeki hamamı, Mahmut Paşa Mahallesi'ndeki evleri, İnegöl'de Karaca Değirmeni, Hamzabey Köyü'ndeki iki değirmenli ev, Edirne'de Yeni Cami Mahallesi'ndeki ev, Doğancı Pazarında iki değirmenli bina gibi birçok yapının gelirini bırakmıştır²⁶⁰.

Ayrıca Bursa'da Ulu Cami yakınında muallim odaları inşa ettiren Kara Mustafa Paşa, bu odaları cami müezzinlerine vakfetmiştir²⁶¹. Bunun dışında Bursa'da bir mektebi²⁶², vakıfları²⁶³ ve Pazarcık kasabasında da bir camii²⁶⁴ ve imareti²⁶⁵ bulunmaktadır.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde de Kara Mustafa Paşa'nın Bursa'daki vakıfları ile ilgili kayıtlar bulunmaktadır²⁶⁶.

b. Hatice Sultan

II. Bayezid'in kızı²⁶⁷ ve Hamza Bey'in torunu olan Kara Mustafa Paşa'nın eşidir²⁶⁸.

Hatice Sultan, babası II. Bayezid tarafından eşinin haksız yere idam ettirilmesi üzerine babasıyla görüşmemek için ömrünün sonuna kadar Bursa'da

²⁵⁷ Baykal, age, s. 25-26.

²⁵⁸ Ayverdi, age, c. III, s. 158; *Türkiye'de Vakıf Abideler ve Eski Eserler*, c. III, s. 269; Baykal, age, s. 25-26; *Tarihî Bursa Şehir Rehberi*, s. 91.

²⁵⁹ VGMA, def. 618, s. 186, sıra: 158.

²⁶⁰ VGMA, def. 618, s. 186, sıra: 158; *Türkiye'de Vakıf Abideler ve Eski Eserler*, c. III, s. 268.

²⁶¹ VGMA, 537, s. 13; 540, s. 3; 1137, s. 189.

²⁶² Bk. VGMA, 1079, s. 51.

²⁶³ Bk. VGMA, 188, s. 188.

²⁶⁴ Bk. VGMA, 188, s.332; Kepecioğlu, age, c. III, 380.

²⁶⁵ Kepecioğlu, age, c. III, s. 380.

²⁶⁶ Bk. BOA, MAD.d., 4506; EV.d., 23544; EV.d., 21491; EV.d., 14376.

²⁶⁷ Kepecioğlu, age, c. II, 220; Süreyya, age, c. I, s. 29; Topaç, age, s. 33; Uluçay, age, s. 27; Dostoğlu, *Osmanlı Döneminde Bursa*, s. 234.

²⁶⁸ Topaç, age, s. 33; Dostoğlu, age, s. 234.

yaşamıştır²⁶⁹. Vefatında Kara Mustafa'nın malikânesi olan Kükürtlü civarındaki araziye defnedilmiştir²⁷⁰. Hatice Sultan'ın ölümünden sonra yapılan ve kendi adıyla anılan türbesini ise oğlu Mehmed Bey yaptırmıştır²⁷¹. Türbe içerisinde on bir mezar bulunmaktadır²⁷². Bunlardan biri Orhan Gazi'nin kızı Hatice'ye, diğer ikisi Osman Gazi'nin oğlu Savcı Bey'in oğlu Süleyman Bey ve kızı diğer Hatice Hatun'a -ki Mustafa Paşa'nın anasıdır- aittir. Diğer mezarlar ise bunların evlât ve ahfadıdır²⁷³.

Hatice Sultan, İstanbul'da Edirnekapı semtinde bir mektep, küçük bir çeşme²⁷⁴ ve bir cami yaptırmış ve o camiye akar olması için Sultan Hamamı'nı inşa ettirmiştir²⁷⁵.

Hatice Sultan Türbesi, zamanla harap bir hâle gelmişken 1960 senesinde Bursa Eski Eserleri Sevenler Kurumu tarafından onarılmıştır²⁷⁶.

Günümüzde ise; bakımsız ve kapıları kilitli bir hâdedir.

c. Bali Bey

Hamza Bey'in oğlu olan Mehmed Bey'in oğludur²⁷⁷. Ümeradan olan Bali Bey, Hamza Bey'in vakıflarına mütevellilik de yapmıştır.

Yenişehir'de cami ve imaret yaptırmış ve padişah tarafından kendisine mülk olarak verilen İnegöl'ün Edebey Köyü'nü buraya vakfetmiştir. Yine bu cami ve imarete Edebey Köyü'ndeki değirmen ve pirinç dengini vakfetmiştir²⁷⁸.

Bursa'da 15. yüzyılın sonlarında²⁷⁹ Hisar'a çıkan yokuşun sağında yer alan Bali Bey Hanı²⁸⁰, Bali Bey tarafından yaptırılmış ve Yenişehir'deki mescit ve imarete vakfedilmiştir²⁸¹.

²⁶⁹ Topaç, age, s. 34; Dostoğlu, age, s. 234.

²⁷⁰ VGMA, def: 504, s. 281, sıra: 75; Kepecioğlu, age, c. II, 218; Topaç, age, s. 34.

²⁷¹ Topaç, age, s. 34; Dostoğlu, age, s. 234.

²⁷² Kepecioğlu, age, c. II, 218; Topaç, age, s. 34.

²⁷³ Kepecioğlu, age, c. II, 218.

²⁷⁴ Uluçay, age, s. 27.

²⁷⁵ Kepecioğlu, age, c. II, 220; Süreyya, age, c. I, s. 29; Topaç, age, s. 34.

²⁷⁶ Bk. Baykal, *Bursa Eski Eserleri Sevenler Kurumu'nun 1960 Senesi Çalışmaları*, Ernur Matbaası, Bursa, 1960, s. 13-14.

²⁷⁷ Kepecioğlu, age, c. I, 228. Bazı kaynaklarda Bali Bey'in, Hamza Bey'in oğlu olduğu belirtilmektedir. Bk. *Türkiye'de Vakıf Abideler ve Eski Eserler*, c. III, s. 345; Eyice, "Bali Bey Hanı", c. V, s. 19; Ergenç, age, s. 34.

²⁷⁸ Kepecioğlu, age, c. I, 288.

²⁷⁹ Eyice, "Bali Bey Hanı", c. V, s. 19.

Han, 1730 senesine kadar mütevellileri ilgilenmediğinden harap olmuş, daha sonra pek çok tamir geçirmiştir²⁸². Yakın zamanda restore edilerek halka açılmıştır.

Bali Bey, 1493 yılında vefat etmiştir²⁸³.

d. Halil Çelebi

Hamza Bey oğlu Mehmed Bey'in oğludur. 1152/1739 yılında Hacı İlyas Mahallesi'nde vefat etmiştir. Hüsniye ve Emine adında iki kızı kalmıştır. Kardeşleri: Mustafa, Mehmed ve Fatma'dır²⁸⁴.

e. İsa Bey

Hamza Bey'in ağabeyi olan Bayezid Paşa'nın oğludur²⁸⁵. Osmanlı ümerasından olan İsa Bey²⁸⁶, Bursa'da şimdiki Ahmet Vefik Paşa Hastanesi'nin olduğu yerde²⁸⁷ bir medrese, karşısına da bir mescit ve imaret yaptırmıştır²⁸⁸.

İsa Bey, aslı Topkapı Sarayı Müzesi'nde bulunan 1437 tarihli vakfiyesine göre; Bursa Kalesi içinde bir imaret ve medrese yaptırmıştır. Kale içinde ve Kemeraltı'nda birer evi, bir de hamamı vardı. Bunların idaresi için Bursa'daki Sobi Köyü'nü, içindeki hamamı, meraları, koruları, suları, pınarları ve hayvanlarıyla birlikte vakfetmiştir. Yine Bursa'daki Ahisedir Köyü'nü, İnegöl'de bulunan Uluçbey ve Adaköy'deki arazinin yarısını ve Filadar Kalesi civarındaki Çavuş Köyü'ndeki değirmenleri, Tuzpazarı'ndaki bütün dükkânları²⁸⁹, Edirne'de Kemerçarşı adıyla bilinen kervansarayı ve daha birçok yeri vakfetmiştir²⁹⁰.

²⁸⁰ Ergenç, age, s. 34.

²⁸¹ Kepecioğlu, age, c. I, s. 228; Eyice, agm, c. V, s. 20; Ergenç, age, s. 34; *Türkiye'de Vakıf Abideler ve Eski Eserler*, c. III, s. 345.

²⁸² Kepecioğlu, age, c. I, s. 228.

²⁸³ Kepecioğlu, age, c. I, s. 228.

²⁸⁴ Kepecioğlu, age, c. II, s. 173.

²⁸⁵ Kepecioğlu, age, c. II, s. 334; Solakzade, age, s. 141; Süreyya, age, c. II, s. 6; *Türkiye'de Vakıf Abideler ve Eski Eserler*, c. III, s. 327.

²⁸⁶ Kepecioğlu, age, c. II, s. 334.

²⁸⁷ Kepecioğlu, age, c. II, s. 334; *Türkiye'de Vakıf Abideler ve Eski Eserler*, c. III, s. 327.

²⁸⁸ Kepecioğlu, age, c. II, s. 334; Solakzade, age, s. 141; Süreyya, age, c. II, s. 6; *Türkiye'de Vakıf Abideler ve Eski Eserler*, c. III, s. 327.

²⁸⁹ Kepecioğlu, age, c. II, s. 334.

²⁹⁰ *Türkiye'de Vakıf Abideler ve Eski Eserler*, c. III, s. 327.

Bursa'da II. Murad zamanında inşa edilen medrese²⁹¹ 1861 yılında tamirden geçmiş²⁹²; fakat günümüze ulaşamamıştır²⁹³. Bu medresede Molla Mücellidzade²⁹⁴, Molla Kara Çelebi²⁹⁵, Molla Ahmed Bursevi²⁹⁶ gibi müderrisler görev yapmıştır.

Bursa'da vefat eden İsa Bey, Şible Mahallesi'nin kuzeyinde bulunan babasının türbesi yakınına defnedilmiştir²⁹⁷.

f. Ayşe Hanım

Kara Mustafa Paşa'nın kızıdır. Bursa'da doğmuş; fakat Edirne'de oturmuştur. Kardeşleri: Hafsa, Mahmud, Fatma, Halil ve Mehmed'dir²⁹⁸.

g. Halil Çelebi

Kara Mustafa Paşa'nın oğludur. 898/1493'te vefat etmiştir. Annesi Hatice Hatun'dur²⁹⁹.

h. Mahmud Çelebi

Kara Mustafa Paşa'nın oğludur. 888/1484'te babasının vakıflarının mütevellisi idi³⁰⁰.

ı. Mehmed Bey

Kara Mustafa Paşa'nın oğludur. Ümeradan olan Mehmed Bey, 912/1506 yılında Bursa'da Şeyh Taceddin Zaviyesi Mahallesi'nde bir muallimhane ve İnegöl'de Hamzabey Köyü'ne cami, darüttalim, köprü ve bina vakfetmiştir. 918/1512'de Bolu sancakbeyi iken Hamzabey Vakıfları mütevellisi olmuştur. 923/1517'de Şam beylerbeyi iken vefat etmiştir³⁰¹.

²⁹¹ *Türkiye'de Vakıf Abideler ve Eski Eserler*, c. III, s. 327.

²⁹² Kepecioğlu, age, c. II, s. 334.

²⁹³ *Türkiye'de Vakıf Abideler ve Eski Eserler*, c. III, s. 327.

²⁹⁴ Taşköprülüzade, age, s.297.

²⁹⁵ Taşköprülüzade, age, s. 352.

²⁹⁶ Taşköprülüzade, age, s. 355.

²⁹⁷ Kepecioğlu, age, c. II, s. 334.

²⁹⁸ Kepecioğlu, age, c. I, s. 100.

²⁹⁹ Kepecioğlu, age, c. II, s. 164.

³⁰⁰ Kepecioğlu, age, c. III, s. 181.

³⁰¹ Kepecioğlu, age, c. III, s. 227.

i. Hafsa Hatun

Kara Mustafa Paşa'nın kızıdır³⁰². Hakkında bilgi bulunmamaktadır.

j. Fatma Hatun

Kara Mustafa Paşa'nın kızıdır³⁰³. Hakkında bilgi bulunmamaktadır.

k. Abdullah Bey

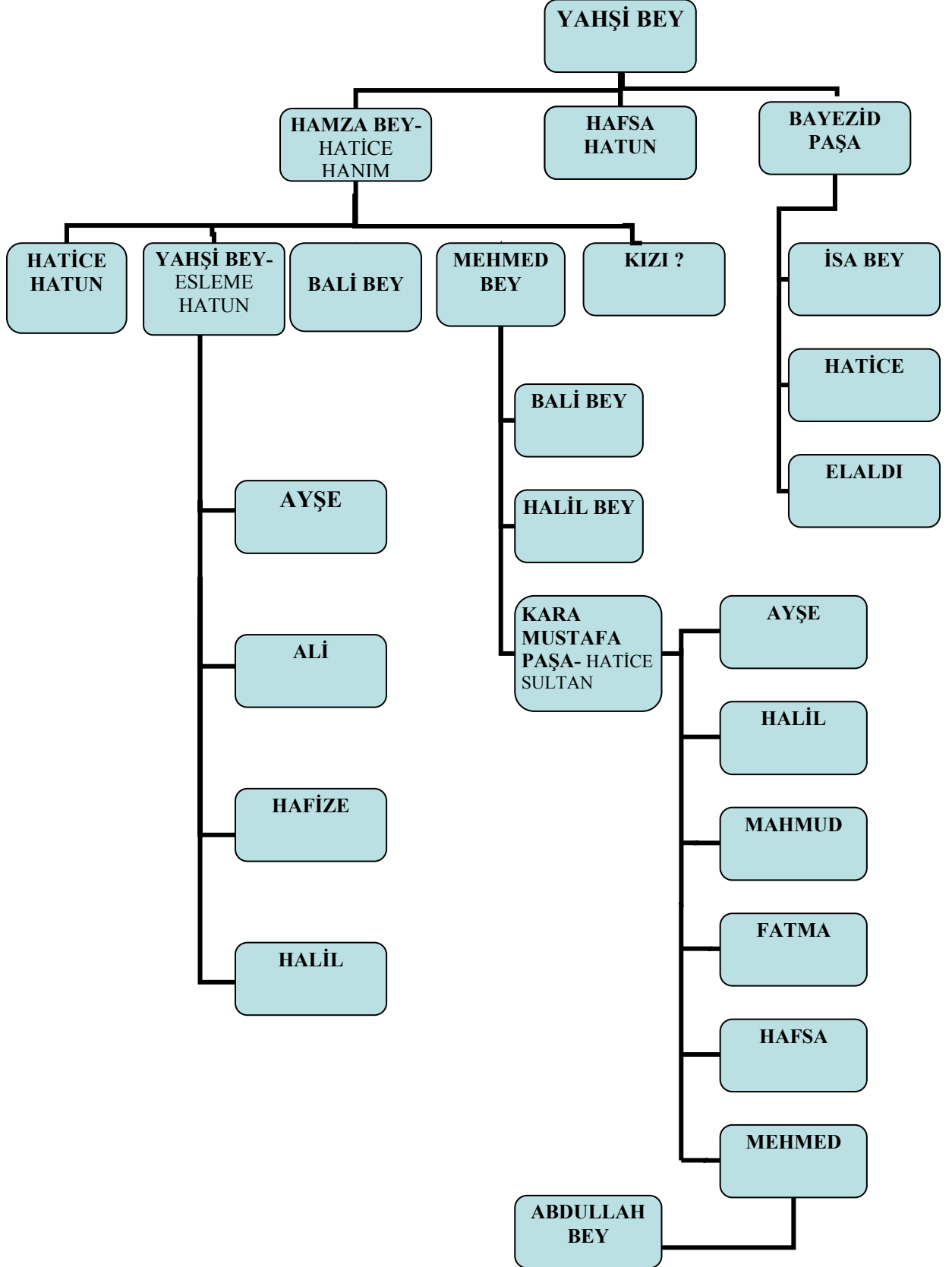
Hamza Bey'in torunu olan Kara Mustafa Paşa'nın oğlu Mehmed Çelebi'nin oğludur. Annesi Kamerşah Hatun, hanımı Sinan Paşa'nın kızı Fahrunnisa Hatun'dur. 919/1513 yılında vefat etmiştir. Ali Çelebi adında oğlu olmuştur³⁰⁴.

³⁰² Kepecioğlu, age, c. I, s. 100.

³⁰³ Kepecioğlu, age, c. I, s. 100.

³⁰⁴ Kepecioğlu, age, c. I, s. 27.

C- HAMZA BEY'İN ŞECERESİ

İKİNCİ BÖLÜM
HAMZA BEY'İN HAYIR ESERLERİ VE
BURSA KÜLLİYESİ

I- BURSA'YA KAZANDIRDIĞI ESERLER

Hamzabey Mahallesi içinde bulunan adıyla anılan külliye; bir cami, üç türbe ve bir şadırvandan oluşmaktadır. Türbelerden biri Hamza Bey'e, biri Kara Mustafa Paşa'ya diğeri de Hamza Bey'in ailesine aittir. Daha önceleri külliye içerisinde bir medrese, imaret ve su bulunmaktayken bunlardan günümüze hiçbir iz kalmamıştır. Ayrıca mahalle dâhilinde bir hamam ve çeşmenin bulunduğu öğrenilmekte; fakat bunların külliye içinde olup olmadığı bilinmemektedir.

Külliye, bahçe içerisinde bulunmakta, bahçenin girişinde Hamza Bey ve külliyesi hakkında kısaca bilgi veren bir levha yer almaktadır.

Külliyenin avlusunda birkaç ağaç ve biri 1230, diğeri 1251 tarihli, bir de yazısız üç eski mezar taşı bulunmaktadır. Bu mezar taşlarından birinde Halil Ağa, diğeri ise Molla Feyzullah isimleri yazmaktadır. Bu şahısların Hamza Bey'le bir alâkasının olup olmadığı bilinmemektedir.

A- HAMZABEY CAMİİ

Hamzabey Camii, 15. yüzyılda Hamza Bey tarafından Bursa'da kendi adıyla anılan mahallede yaptırılmıştır³⁰⁵. Fatih Sultan Mehmed döneminde mescit olarak inşa edilen yapı³⁰⁶, 1614 (8 Zilkade 1023) tarihinde³⁰⁷ Kazasker Muallimzade Ahmed Efendi'nin koyduğu minberle camiye çevrilmiştir³⁰⁸.

³⁰⁵ Gabriel, age, c. I, s. 141; Yalman, Bedri, *Bursa*, s.159; *Bursa Ansiklopedisi*, (yayın kurulu başkanı: Yılmaz Akkılıç), s. 425; Karakaya, Enis, "Hamzabey Külliyesi", TDVİA, c. XV, s. 509; *Bursa Ansiklopedisi*, (yayına hazırlayan: Yılmaz Akkılıç), c. II, s. 837. Bu eserlerde; inşa kitabesi bulunmayan bu caminin yapıldığı tarih yıl olarak belirtilmemiş, sadece 15. yüzyıl demekle yetinilmiştir. Mesut Haluk Kosifoğlu, Ali Ziya Topaç, Ali Saim Ülgen, Neslihan Türkün Dostoğlu ve Yılmaz Akkılıç, Hamzabey Camii'nin II. Murad döneminde, 1430-1440 yılları arasında yapıldığını, Ayverdi ise Fatih devrinde yapıldığını söylemektedir. Bk. Ülgen, Ali Saim, *Bursa*, (haz: Vedat Nedim Tör-Şevket Rado), s. 21; Topaç, Ali Ziya, *Hamzabey Tarihi*, s. 24; Ayverdi, Ekrem Hakkı, *Osmanlı Mimarisinde Fatih Devri*, c. IV, s. 89; Akkılıç, Yılmaz, *Bursa Tarihi: Başlangıcından 30 Ekim 1918'e*, 1. kitap, s. 63; Kosifoğlu, Mesut Haluk, *Geçmişten Günümüze Bursa Tarihi*, s. 84, Dostoğlu, Neslihan Türkün, *Osmanlı Döneminde Bursa*, c. I, s. 196. Giriş kısmının yanında bulunan kitabede 1430-1440 tarihi bulunmaktadır.

³⁰⁶ *Türkiye'de Vakıf Abideler ve Eski Eserler*, c. III, s. 74; *Bursa Camileri Albümü*, s. 49.

³⁰⁷ BŞS, B 33 126a; *Türkiye'de Vakıf Abideler ve Eski Eserler*, c. III, s. 74; Yalman, age, s. 159; Tuğlacı, age, s. 74; *Bursa Ansiklopedisi*, (yayın kurulu başkanı: Yılmaz Akkılıç), s. 425; Karakaya, age, c. XV, s. 509; Dostoğlu, age, c. I, s. 196; *Bursa Ansiklopedisi*, c. II, s. 837; Kaplanoğlu, Raif,

Hamza Bey Mescidi'nin camiye çevrilmesi şer'îye sicillerinde şu şekilde geçmektedir:

“*Akdâ kudâti'l-müslimîn... Mevlânâ Bursa kâdîsi –zîdet fezâilüh– tevkî'-i refî'-i hümayûn vâsıl olucak ma'lûm ola ki, sâbıkan Kefe beylerbeyi olup Hamza Bey evkâfına mütevellî olan Hamza –dâme ikbâluh– dergâh-ı mu'allâma mektûb götürüp müteveffâ-yı mûmâ-ileyhin mahrûse-yi Bursa'da binâ eylediği mescid-i şerîf hılâf-ı semtde olmağla müslümânlar eyyâm-ı şitâda cum'a namâzına ba'îd yere varmakta 'usret çekmeğın vakfın evlâda meşrût olan zevâyidden hatîbe vazîfe ta'yîn olunup mescid-i mezbûr câmi' olmak için izn-i hümayûnun verilmek ricâsına 'arz etmeğın buyurdum ki, 'arz olunduğu üzere zikr olunan mescid eimme-i hanefiyyenin kavli müftâbihi üzere cum'a olmak sahîh ile ikâmet-i salât-ı cum'a ve 'ıydeyn etdiresiz; 'alâmet-i şerîfe i'timâd kılasız. Tahrîren fî evâilî Cemâziyelevvel sene selâse ve 'ısrîn ve elf.*

Be-makâm-ı Kostantiniyyi'l-mahmiyye. Kuyide fî 8 Zilkade sene 1023³⁰⁹”

Bursa'da; Orhan, Hüdavendigâr, Yıldırım, Yeşil, Muradiye camilerinde olduğu gibi³¹⁰ Hamzabey Camii de, art arda iki büyük kubbe ve yanlarda daha küçük birer kubbeli asıl ibadet mekânından oluşmaktadır. Kuzeyinde ise asıl ibadet mekânına eklenmiş beş küçük kubbeyle örtülü son cemaat yeri bulunmaktadır. Cami, bu hâliyle “Ters T” plânlı, “zaviyeli”, “kanatlı” diye tabir edilen camilere örnek teşkil etmektedir³¹¹.

Bursa'da Fatih devrinde yapılmış en büyük cami olan Hamzabey Camii³¹², önünde bulunan son cemaat yerindeki altı adet³¹³ yığma mermer ayaklara bağlı,

Doğal ve Anıtsal Eserleri ile Bursa, s. 148; *Bursa Camileri Albümü*, s. 49; *Tarihî Bursa Şehir Rehberi*, s. 91. Bazı kaynaklarda bu tarih 1615 olarak geçmektedir. Bk. Gabriel, age, c. I, s. 141.

³⁰⁸ *Türkiye'de Vakıf Abideler ve Eski Eserler*, c. III, s. 74; Karakaya, age, c. XV, s. 509; *Bursa Ansiklopedisi*, c. II, s. 837.

³⁰⁹ BŞS, B 33 126a.

³¹⁰ Armağan, Mustafa, *Osmanlı'yı Kuran Şehir-Bursa'ya Şehrengiz*, Timaş Yayınları, İstanbul, 2005, s. 47-48.

³¹¹ Topaç, age, s. 35-36; Baykal, *Bursa ve Anıtlar*, s. 35; Eyice, *Zaviyeler ve Zaviyeli Camiler*, s. 42; *Türkiye'de Vakıf Abideler ve Eski Eserler*, c. III, s. 74; Tuğlacı, age, s. 74; Aslanapa, age, s. 98; Karakaya, age, c. XV, s. 509; Dostoğlu, age, c. I, s. 196; *Bursa Ansiklopedisi*, c. II, s. 837; Kaplanoğlu, *Doğal ve Anıtsal Eserleri ile Bursa*, s. 148-149; *Bursa Camileri Albümü*, s. 49; *Tarihî Bursa Şehir Rehberi*, s. 91.

³¹² *Türkiye'de Vakıf Abideler ve Eski Eserler*, c. III, s. 74; Kaplanoğlu, *Doğal ve Anıtsal Eserleri ile Bursa*, s. 148; *Bursa Camileri Albümü*, s. 49.

³¹³ Dostoğlu, age, c. I, s. 196.

ortası yanlardan daha derin bir revaktan oluşmaktadır³¹⁴. Ortadaki iki ayak 80 cm kadar dışa çıkıktır³¹⁵. Ayakların üzerinde ortada bir büyük, kenarlarda ise ikişer küçük kubbeler bulunmakta, kubbenin kemer alınları ve kemerleri üç sıra tuğla bir sıra kesme taş ile örülmüştür³¹⁶. Saçak altında bulunan kuşaktan her ayak üzerine birer sarkma indirilmiştir. Orta kubbe diğerlerinden büyük ve yüksek, kuşağı da baklavalıdır³¹⁷. Yanlardaki kubbeler ise sekizgen kaideye, en uçtakiler de iki katlı üçgenlerden oluşturulmuş kasnağa oturmaktadır³¹⁸.

Caminin duvarları üç sıra tuğla, bir sıra moloz taşı ve taşlar arası da dikey tuğlalarla örülmüştür³¹⁹.

Altta sekiz, üstte on altı köşeli iki kaideye oturan giriş kubbesi, stalâktit süslemelidir. Üstteki kaideye pencereler açılmış, kubbeye geçiş ise üç kat yapraktan müteşekkil köşeliklerle sağlanmıştır. Kasnağın kuzey ve güney kısımlarında pencere olmayıp, diğer taraflarında altı pencere ve on niş bulunmaktadır³²⁰. Bu nişler 12 cm derinliğinde kıvrımlı kemerlerle sonlanır³²¹. Sekiz köşeli olan alt kaidenin köşelikleri düz ve üzeri dokuz sıra mukarnaslıdır. Mihrabın üstündeki kubbenin kuşağı baklavalı, çıkıntısı çok fazla ve iri göbekli bademlerden yapılmıştır. Kasnakta üç pencere bulunmaktadır. Mihrap kısmında altlı üstlü altışar sivri kemerli pencere vardır.

Çok fazla boyandığından görüntüsü bozulan mihrap çerçevesi, oldukça geniş ve mihrabın kavsarasında altı sıra stalâktit vardır³²².

Caminin batı eyvanı sekizgen kasnak üzerine oturmuş bir kubbe ile örtülmüştür. Bu kısımda bulunan pencereyi, Hamza Bey'in zevceleri türbesi kapatmıştır³²³. Beş sıra stalâktit ve yanlarında üçer yapraktan oluşan iki sıralı

³¹⁴ Ayverdi, age, c. IV, s. 92; *Türkiye'de Vakıf Abideler ve Eski Eserler*, c. III, s. 74; Yalman, age, s. 159; Tuğlacı, age, s. 74; *Bursa Ansiklopedisi*, (yayın kurulu başkanı: Yılmaz Akkılıç), s. 425; *Bursa Ansiklopedisi*, c. II, s. 837.

³¹⁵ Ayverdi, age, c. IV, s. 92; *Türkiye'de Vakıf Abideler ve Eski Eserler*, c. III, s. 74.

³¹⁶ Ayverdi, age, c. IV, s. 92; Dostoğlu, age, c. I, s. 196; *Bursa Camileri Albümü*, s. 49.

³¹⁷ Ayverdi, age, c. IV, s. 92; Karakaya, age, c. XV, s. 509.

³¹⁸ Ayverdi, age, c. IV, s. 92; *Türkiye'de Vakıf Abideler ve Eski Eserler*, c. III, s. 74; Dostoğlu, age, c. I, s. 196; *Bursa Ansiklopedisi*, c. II, s. 837.

³¹⁹ Yalman, age, s. 159; Aslanapa, age, s. 99; Dostoğlu, age, c. I, s. 196; *Bursa Ansiklopedisi*, c. II, s. 837.

³²⁰ Ayverdi, age, c. IV, s. 93; *Türkiye'de Vakıf Abideler ve Eski Eserler*, c. III, s. 74-75.

³²¹ Ayverdi, age, c. IV, s. 93.

³²² Ayverdi, age, c. IV, s. 93; *Türkiye'de Vakıf Abideler ve Eski Eserler*, c. III, s. 74-76.

³²³ Ayverdi, age, c. IV, s. 93.

köşelikler daireye geçişi sağlamaktadır. Eyvanın güneyinde, malâkârî tekniği ile bitkisel ve geometrik motiflerin yer aldığı, daire kesitli, sivri kemer alınlıklı bir mihrapçık bulunmaktadır. Dıştan bakıldığında ocağa benzeyen bu mihrapçığın, Bursa Eski Eserleri Sevenler Kurumu'nun yaptığı tamir sırasında, yukarıdan yapılan sondajla baca deliğinin olup olmadığına bakılmış ve bacası bulunmadığı için mihrap olarak yapıldığı anlaşılmıştır³²⁴.

Eyvanın kuzeydoğu köşesinde kurşunluğa çıkan bir merdiven bulunmaktadır. Doğudaki eyvanın üzerini örten kubbe, dıştan sekiz köşeli kasağa, içten de çift katlı üçgenlerden oluşan bir kuşağa oturmaktadır. Bu kubbe biraz eğik durumdadır³²⁵. Bu eyvanda sivri bir mihrap vardır, tamir izi yerden 50 cm yukarıdan başlamıştır. Bu kısımda bir pencere bulunmaktadır³²⁶.

Mihrap, geniş çerçevesi ve altı sıra stalâktit yaşmaklıdır³²⁷. Fakat bu stalâktitleri kısmen sıva ve badana ile bozulmuştur³²⁸. Camiye sonradan eklenen minberi ise ahşap³²⁹ ve sadedir³³⁰.

Son cemaat yerinin solunda bulunan tek minare, camiye sonradan ilâve edilmiştir³³¹. Tek şerefeli³³² olan minarenin kaidesi üç sıra tuğla ve bir sıra kesme taşla örülmüştür³³³. İki sıra çini bilezikli gövdesi, tuğladan yapılmıştır³³⁴. Minare kaideden şerefeye kadar tamir edilmiştir³³⁵.

Zarif stalâktit bezeklerle süslenmiş kapısı, doğuya açılmaktadır³³⁶.

³²⁴ Baykal, Kâzım, 1957 Senesi Çalışmaları, s. 28.

³²⁵ Ayverdi, age, c. IV, s. 93, 95; *Türkiye'de Vakıf Abideler ve Eski Eserler*, c. III, s. 75-76.

³²⁶ Ayverdi, age, c. IV, s. 93, 95.

³²⁷ *Bursa Ansiklopedisi*, (yayın kurulu başkanı: Yılmaz Akkılıç), s. 425; *Bursa Ansiklopedisi*, c. II, s. 837.

³²⁸ Baykal, age, s. 28.

³²⁹ *Bursa Camileri Albümü*, s. 49.

³³⁰ *Bursa Ansiklopedisi*, (yayın kurulu başkanı: Yılmaz Akkılıç), s. 425.

³³¹ Karakaya, agm, c. XV, s. 509; Dostoğlu, age, c. I, s. 196; *Bursa Ansiklopedisi*, c. II, s. 837.

³³² Karakaya, agm, c. XV, s. 509.

³³³ *Türkiye'de Vakıf Abideler ve Eski Eserler*, c. III, s. 76; Karakaya, agm, c. XV, s. 509; *Bursa Ansiklopedisi*, c. II, s. 837; *Bursa Camileri Albümü*, s. 49.

³³⁴ Karakaya, agm, c. XV, s. 509.

³³⁵ *Türkiye'de Vakıf Abideler ve Eski Eserler*, c. III, s. 76.

³³⁶ *Bursa Ansiklopedisi*, c. II, s. 837.

Bahçesinde bir şadırvanı bulunmaktadır. Şadırvanın kurşun kaplı çatısı ilk inşa edildiğinde ampir tarzda ahşap direklerle tutturulmuş; fakat 1971’de ahşap direklerin yerine sekiz tane mermer ayak yapılmıştır³³⁷.

Cami içerisinde sağ kanadın gerisinde bir kütüphane bulunduğu; fakat şimdiye sadece dolaplarının kaldığı belirtilmektedir³³⁸.

1014/1615 yılına ait bir belgeye göre; dönemin mütevellisi Hamza Bey’in evladından Hamza Bey bin Bekir Bey zamanında camide yapılan tamir keşfinde, caminin kurşunlarının olmadığı, kubbesinin bazı yerlerinde incir ve kiraz ağaçlarının bulunduğu ve içinde iki eski hasırdan başka bir şey bulunmadığı ayrıca caminin doğu kısmında bulunan dört tane demir pencerenin yerinde bulunmadığı görülmüştür³³⁹. Oradaki halka cami hakkında soru sorulduğunda ise; “...imâm ve müezzin ve kayyımın vazîfelerin verilmemek ile bu minvâl üzre hâlî ve harâb olmuştur ve zikr olunan dört ‘aded demir pencereyi çıkarıp binâ ettiği hânesine vaz’ etmiştir...” demişlerdir³⁴⁰.

1176/1762-1763 senesinde hatip olan Seyyid Mehmed, Hamza Bey Vakfı’ndan yevmî üç akçe maaş almaktaydı³⁴¹.

1212/1797-1798 yılında Hamza Bey Camii’nde Muhammed Halîfe ibn el-Hâc İbrâhîm günlük üç akçe vazife ile hatiplik yapmaktaydı³⁴².

1290/1873-1874 senesinde ise; caminin müezzinlik görevine gelen ‘Alî ‘Osmân ibn Himmet ve Hasan 50’şer akçe, kayyımlık görevi için ise; 100’er akçe almaktaydılar³⁴³.

1232/1817 tarihli bir belgede, caminin tamir keşfinin yapıldığı ve bu keşifte; “câmi’-i şerîf-i mezkûrun murûr-ı ezmine ile kubbelerinin kurşunları ve sâir mahalleri harâb olup ta‘mîre eşedd-i ihtiyâc ile muhtâc olmakdan nâşî derûnunda

³³⁷ Dostoğlu, age, c. I, s. 196.

³³⁸ Topaç, age, s. 36.

³³⁹ BŞS, B 31 12a.

³⁴⁰ BŞS, B 31 12a.

³⁴¹ Bk. BOA, C.EV., 588-29695, s. 1.

³⁴² Bk. BOA, C.EV., 2-69, s. 1.

³⁴³ Bk. VGMA, 188-326.

edâ-i salât-ı farîza mümkün olmamağla câmi '-i şerîf-i mezkûr mu'attal" durumda olduğu anlaşılmıştır³⁴⁴.

Hamzabey Camii'nin tamir keşfinden bahseden 1241/1826 tarihli başka bir belgede ise; "*mepsût kurşunları ve etrâf hatılları ve derûnu sıvası ve mahall-i sâiresi mürûr-i ezmine ile rahnedâr ve eşedd-i ihtiyâc ile muhtâc-ı ta'mîr*" olduğu belirtilmiş ve tamir masrafı şu şekilde hesaplanmıştır:

"Câmi '-i şerîf ve türbe-i münîfe üzerlerinde rahnedâr olup müceddiden kâl u bast olunan kurşun tahta 463, beher tahtası on sekizer kıyyeden 8354 kıyye beher kıyyesi beşer pâre kâliye ücreti guruş 1044,25

Kurşun için kubbe mismârı 31 kıyye, fî 100 pâre, pervâz mismârı 16 kıyye, fî 110 pâre guruş 121,50

Kurşun bastında kurşuncıyan ve neccârâna ta'âmiye ve yevmiye guruş 100

Zikrolunan câmi '-i şerîf ve türbe üzerlerinde zâyi' ve telef olup müceddiden iştirâ ve bast olunan kurşun noksânı kıyye 263 fî pâre 80 guruş 526

Kurşun kâliyçün ber-mu'tâd tezgâh mesârifçyçün kurşuncıyana guruş 128

Câmi '-i şerîf ve türbe üzerlerinde atık kurşun tahtaları ta'mîrâtı tahta 204, fî pâre guruş 102

Kubbe etekleri etrâfına hatıllık meşe tahta 16 fî 4; def'a uzun boy meşe tahta 16, fî 12 ve def'a meşe 24 fî 30 guruş 106

Def'a mahal-i mezkûra hatıllık aşığı kubbelerde meşe, kayapa tahta.. def'a bağıllık (?) meşe... guruş 32

Kubbe düzlerinde sakf olan mahallere Karacakaya tahtası, tahta 130 fî pâre 45 guruş 146,25

Zikrolunan sakf döşemesi altına kayacık ağacı tahta 40, fî 4; ba'zı mahallere kiremid 'aded 1000 beher yüzü fî 3 guruş 340

Kubbe etrâfi derzlerine ve kiremid döşemesine kireç yük 40, fî pâre 100; horasan yük 40, fî pâre 70 guruş 170

Keten çivisi kıyye 30, fî pâre 16; kurşun altına saman yük 16, fî 7 guruş 124

Mâru'l-beyân kubbe derzlerine sakf için mismâr kıyye 41; fî pâre 96; dülger kapuçası 'aded 70, fî 3,5; rençber yevmiyesi 'aded 120 fî 2 guruş 583,31

³⁴⁴ BŞS, B 334 16b.

Derûn-i câmi'-i şerîfde iki 'aded kubbenin müceddiden sıvasıyçun kireç yük 200 fî pâre 100; horasan yük 80 fî pâre 70 guruş 640

Sıva için keten çivisi kıyye 400 fî pâre 16; ba'zı mahalle muktezâ... kıyye 300 fî 15 guruş 282,50

Sıva üzerine elvan boya mesârifi guruş 40

Derûn-i câmi'-i şerîfde altı pencere ve on altı havâle camlarına tal mesârifi beheri fî 22 guruş 374

Sâir rahnedâr olan havâle camları ta'mîrâtı guruş 80

Def'a derûn-i câmi'-i şerîfde yedi 'aded çarçube tezdîdi ve cam noksânı guruş 142

Derûn-i câmi'-i şerîfde müceddiden müezzin mahfili meşe, keraste ve tavan ve çikrîkkârî parmaklığı ve üstâdiye ve levâzım-ı sâire ve kezâlik mumluk tezdîdi mesârifi guruş 630

Derûn-i câmi'-i şerîfe müceddiden kirec ve horasan harc ile tuğla dõşemesi ve tuğla noksânı ve üstâdiye ve levâzım-ı sâiresiyle guruş 550

Mâru'l-beyân müezzin mahfili ve minber ve mumluk ve tirabzon ve pencere ve... elvan boya ve üstâdiye guruş 330

Zikrolunan mahallerin tacdîd ve ta'mîrlerinde ve câmi'-i şerîf sıvasında iskele mesârifi ve üstâdiye ve mismârı guruş 150

Derûn-i câmi'-i şerîfe kanâdiliçün cerh (?) ta'likne rençber ve cerh ve kilid ta'mîrâtı mesârifi guruş 52

Câmi'-i şerîf sıvasına müceddiden perde (?) noksânı guruş 70

İttisâl-i câmi'-i şerîfde tabuthânenin altı 'aded pencere ve tel ve cam ve pencere ta'mîrâtı noksânı guruş 200

Beş 'aded câmi'-i şerîf sofası, kubbelerine ve dîvârları müceddiden sıva için kirec yük 180 fî pâre 100; horasan yük 80 fî 70 guruş 590

Zikrolunan sıvada keten çivisi kıyye 300, fî pâre 16, ve iskele mesârifi guruş 187,50

Zikrolunan beş 'aded kubbeyi müstemil sofa etrafına meşe keraste ile müceddiden tirabzon ve kapu ve boyası noksânı... levâzımıyla guruş 300

Sâlifü'l-mezkûr derûn-i câmi'-i şerîf ve beş 'aded sofa kubbeleri ve dîvâr ve mahal-i sâire sıvasının sıvacı ve rençberân gündeliği ber-vech-i maktû' guruş 900

İki 'aded kebîr Mushaf-ı şerîf ta 'mîri mesârifî guruş 35

Ta 'mîrât-ı mezkûrede muktezâ urgan ve kürek ve küfe... ve kalbur ve kova ve müteferrik levâzımât-ı sâire mesârifî guruş 200

Hammâliye ve nakliye levâzımât ve mesârif-i müteferrika ve taamiye amele ve sâir guruş 200

Harc-ı defter ve kalemiye... guruş 235

Yevmiye-i ta 'mîrât ve kurşuncıyan ve yevm-i keşfde mesârifî guruş 105

Yekûn guruş 9816³⁴⁵”

Hamzabey Camii'nin değişik yıllardaki masraflarına dair muhasebesi şu şekildedir:

“1) Bursa'da evkâf-ı hümayûn hazînesinden mazbût merhûm Hamza Bey vakf-ı şerîfinin iki yüz yetmiş yedi senesine mahsûben Halîl Edîb Efendi ma'rifetiyle rü'yet olunan muhâsebenin bin iki yüz seksen guruş yirmi para mübeyyen (silinecek bir kelime) masraf defteri.

2) Hazîneden mazbût Bursa'da merhûm Hamza Bey vakfının iki yüz yetmiş üç senesinde câmi'-i şerîfleri mesarifiyle ehl-i mürtezikalılarının (silinecek bir kelime) mesârifî bin dört yüz kırk altı guruş Halîl Edîb Efendi ma'rifetiyle.

3) Hazîneden mazbût Bursa'da merhûm Hamza Bey vakf-ı şerîflerinin iki yüz yetmiş dört senesi câmi'-i şerîf mesarifiyle ehl-i mürtezikaya vezâifi bin yüz seksen üç (guruş) on paraya müdürü Halîl Edîb Efendi ma'rifetiyle rü'yet olunan muhâsebe.

4) Evkâf-ı hümayûn hazînesinden ve idâresi mâliye hazîne-i celîlesinden olan Bursa'da merhûm Hamza Bey vakf-ı şerîfinin câmi'-i şerîfiyle hademe vezâifi iki yüz yetmiş beş senesi Mart'ı ibtidâsından sene-i mezkûr Şubât'ı gâyetine kadar bin dokuz yüz seksen altı guruş on para müdürü Hacı Halîl Efendi ma'rifetiyle rü'yet-i muhâsebe.

5) Evkâf hazînesinden mazbût idâresi mâliye hazînesinden Bursa'da vâki' merhûm Hamza Bey Câmi'-i şerîfinin hademe ve ehl-i mürtezikasıyla ve sâirenin iki yüz yetmiş altı senesine mahsûben Mart ibtidâsından sene-i mezkûr

³⁴⁵ BSS, B 86 56b.

Hamza Bey, bu camiye ve külliye içinde bulunan diğer yapılarına vakıf olması için Kemalpaşa'da bir medrese ve hamam yaptırmıştır³⁵³.

Ayrıca Bergama'da bir bedesten ve aynı yerde bir köy³⁵⁴, Ayazmana'da Yassı Büklü Köyü, Yar Hisar'da³⁵⁵ Hoca Ömer³⁵⁶ ve Kara Omca³⁵⁷, İnegöl'de Gulâm ve Bilâloğlu, Ahi Köyü (Yenice) ve Kozca Yaylağı karyeleri³⁵⁸, Yenişehir'de Kara Ali³⁵⁹ ve Germes köylerini vakfetmiştir³⁶⁰.

B- HAMZABEY TÜRBESİ*

Hamzabey Camii'nin kuzeybatısında avlu içerisinde bulunan türbe³⁶¹, 15. yüzyılda³⁶² Fatih Sultan Mehmed döneminde yapılmıştır³⁶³. 866/1461 yılında Romanya'da Kazıklı Voyvoda tarafından şehit edilen Hamza Bey'in naşı, Bursa'ya getirilerek bu türbeye defnedilmiştir³⁶⁴.

Ayrıca Baykal, tamir masrafının 11489, 59 lira olduğunu yazmaktadır. Albert Gabriel ise 19. yüzyılda yapının karakterini değiştirecek restorasyonların yapıldığını beyan etmektedir. Bk: Baykal, age, s. 27-28, 30; Gabriel, age, c. I, s. 141; *Türkiye'de Vakıf Abideler ve Eski Eserler*, c. III, s. 74; *Bursa Ansiklopedisi*, c. II, s. 837; *Bursa Camileri Albümü*, s. 49.

³⁵³ Ayverdi, age, c. IV, s. 782 (BŞS, A 64 169'dan naklen).

³⁵⁴ BŞS, B 86 56a.

³⁵⁵ Ayverdi, age, c. III, s. 124.

³⁵⁶ *Hüdavendigâr Livası Tahrir Defterleri*, (yayına hazırlayanlar: Ömer Lütfü Barkan-Enver Meriçli), c. I, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1988, s. 148-149; Ayverdi, age, c. III, s. 124.

³⁵⁷ *Hüdavendigâr Livası Tahrir Defterleri*, c. I, s. 149; Ayverdi, age, c. III, s. 124. Ayverdi'de Kara Okça olarak geçmektedir.

³⁵⁸ BŞS, B 86 31a; Ayverdi, age, c. III, s. 124.

³⁵⁹ *Hüdavendigâr Livası Tahrir Defterleri*, c. I, s. 245-246; Ayverdi, age, c. III, s. 124.

³⁶⁰ Ayverdi, age, c. III, s. 124.

* Bursa'nın Mustafa Kemal Paşa ilçesinde de Hamza Bey adında bir türbe bulunmaktadır. Bu türbedeki Hamza Bey'in bizim çalışmamıza konu olan Hamza Bey'le bir ilgisi bulunmamaktadır. Vefat tarihleri yakın olsa da baba isimleri farklıdır. Bk. Ayverdi, age, c. IV, s. 823.

³⁶¹ Gabriel, age, c. I, s. 141; Ayverdi, age, c. III, s. 155; Yalman, age, s. 160; Dostoğlu, age, c. I, s. 220; *Bursa Ansiklopedisi*, c. II, s. 858.

³⁶² *Türkiye'de Vakıf Abideler ve Eski Eserler*, c. III, s. 262; *Tarihî Bursa Şehir Rehberi*, s. 91. Ertan Daş, yapının mimarî özelliklerinin 15. yüzyılın ikinci yarısına uygun olduğunu belirtmektedir. Bk: Daş, age, s. 216.

³⁶³ *Yurt Ansiklopedisi Türkiye İl İl: Dünü, Bugünü, Yarını*, c. III, Anadolu Yayıncılık, İstanbul, 1982, s. 1770.

³⁶⁴ *Türkiye'de Vakıf Abideler ve Eski Eserler*, c. III, s. 262; Daş, age, s. 216.

İki sıra tuğla bir sıra moloz taşı, aralarda da dikey tuğlalar kullanılarak almaşık örgüyle örülen sekizgen gövdeli türbenin üzeri dışta sekizgen, içte on altıgen bir kasnak üstüne oturmuş bir kubbeyle örtülüdür³⁶⁵.

Kubbesi kurşun kaplı olan türbenin saçakları iki, kubbe eteği üç sıra kirpi saçaklıdır³⁶⁶. Türbenin girişi, doğu cephesindeki küçük eyvanlı kapıdandır³⁶⁷. Eyvanın sağ ve solunda mihrabiyele bulunmaktadır³⁶⁸. Kapının bulunduğu duvarın dışındaki beden duvarlarında sivri kemer alınlıklı, mermer söveli, demir parmaklı ikişer pencere, kasnakta ise her cephesinde alçılı, renkli camlı ikişer pencere olmak üzere toplam on dört penceresi vardır³⁶⁹. Cepheden 140 cm taşkın olan taç kapı ana nişi, Bursa kemerli bir kavsara ile örülüdür³⁷⁰.

Mihrabı stalâktitli ve kubbe köşeleri iri yaprak motiflidir³⁷¹.

Türbede Hamza Bey'in sandukasından başka on iki sanduka daha bulunmaktadır³⁷². Bunlar eskiden ahşapken³⁷³ şimdi üzerleri sıva ile örtülmüştür³⁷⁴.

Eskiden sandukaların birinin başucuna konulmuş levhada; "*İzmir Fatihî Gazi Hamza Bey Hazretleri, Yadiğâr-ı Müderris-i Hamza Bey Sene 1321*" yazmaktayken³⁷⁵ şimdi hiçbir levha bulunmamaktadır.

³⁶⁵ Ayverdi, age, c. III, s. 155; *Türkiye'de Vakıf Abideler ve Eski Eserler*, c. III, s. 262; Yalman, age, s. 160; Tanman, Baha, *Bursa'da Osmanlı Mimarîsi*, Bursa T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, İstanbul, 1996, s. 142; Karakaya, agm, c. XV, s. 509; Dostoğlu, age, c. I, s. 220; Daş, age, s. 213-215; *Tarihi Bursa Şehir Rehberi*, s. 91.

³⁶⁶ *Türkiye'de Vakıf Abideler ve Eski Eserler*, c. III, s. 262; Yalman, age, s. 160; Karakaya, agm, c. XV, s. 509-510; Dostoğlu, age, c. I, s. 220; Daş, age, s. 214.

³⁶⁷ *Türkiye'de Vakıf Abideler ve Eski Eserler*, c. III, s. 262-263; Karakaya, agm, c. XV, 510; Dostoğlu, age, c. I, s. 220; Daş, age, s. 214.

³⁶⁸ *Türkiye'de Vakıf Abideler ve Eski Eserler*, c. III, s. 263; Kaplanoğlu, *Doğal ve Anıtsal Eserleri ile Bursa*, s. 148.

³⁶⁹ *Türkiye'de Vakıf Abideler ve Eski Eserler*, c. III, s. 263; Karakaya, agm, c. XV, s. 510; Dostoğlu, age, c. I, s. 220. Ertan Daş, her cephede birer pencere bulunduğunu söylemektedir. Bk. Daş, age, s. 214.

³⁷⁰ Daş, age, s. 214.

³⁷¹ Ayverdi, age, c. III, s. 155; *Türkiye'de Vakıf Abideler ve Eski Eserler*, c. III, s. 263.

³⁷² Ayverdi, age, c. III, s. 155; *Türkiye'de Vakıf Abideler ve Eski Eserler*, c. III, s. 263; Yalman, age, s. 160; Karakaya, agm, c. XV, s. 510.

³⁷³ Ayverdi, age, c. III, s. 155; Yalman, age, s. 160.

³⁷⁴ *Türkiye'de Vakıf Abideler ve Eski Eserler*, c. III, s. 263; Yalman, age, s. 160; Kaplanoğlu, *Doğal ve Anıtsal Eserleri ile Bursa*, s. 148; *Tarihi Bursa Şehir Rehberi*, s. 91.

³⁷⁵ Baykal, *Bursa ve Anıtlar*, s. 35; *Bursa Ansiklopedisi*, (yayın kurulu başkanı: Yılmaz Akkılıç), s. 426.

1005/1597’de vakfa mütevellî olan Hamza Bey bin Bekir Bey, vakfin diğeri yapılarına olduğu gibi türbelere de kötü muamelede bulunmuştur. Türbelerin tamir keşfinde; “...üstlerinden kurşunlar gidip ve her birinin kapuları mihli bulunup ve mesdûd bulunup hezâr cidd ü cehd ile açılıp nazar olundukda hasırları başlarında destârları ve üzerlerinde sûfları olmayıp ve boş birkaç eski tahtadan şem‘-dânları olup içlerinde mumları olmayıp ve eczâ sandıklarının içinde dahi eczâsı bulunmayıp ve nice müddetden berü eczâ dahi kırâat olunmayıp yine ahâli-i mahalleden suâl olundukda kadîmü’l-eyyâmdan zikr olunan türbeler ma‘mûr ve âbâdân olup her birinin içinde onar nefer eczâ-hânları ve sekizer nefer türbe-dârları var idi, vazîfeleri virilmemek ile cümlesi perîşân olduğu ve ecdâdından her birinin merkadlerinin üstünde sûfları ve başlarında destârları olup mezbûr Hamza Bey mütevellî olmağla bu minvâl üzre hâlî ve mu‘attal kaldı deyu cevâb verip ve câmi‘-i şerîfe nazar olundukda üstünün ekser yerinin kurşunları olmayıp ve kubbesinin ba‘zı mevâzi‘ında incir kiraz ağaçları bulunup ve içinde iki eski hasırdan gayri bir şey olmadığından mâ‘adâ cânib-i şarkisinde olan dört ‘aded demir pencerelerinin demiri alınmış bulunup Müslümanlardan suâl olundukda imâm ve müezzin ve kayyumun vazîfelerin verilmemek ile bu minvâl üzre hâlî ve harâb olmuştur ve zikr olunan dört ‘aded demir pencereyi çıkarıp binâ etdiği hânesine vaz‘ etmişdir³⁷⁶...” şeklinde rapor edilmiştir.

1241/1826 tarihli bir başka belgede de türbenin tamir keşfi yapılmış ve masrafı; “Vâkıf-ı müşârun-ileyh türbelerinde altı ‘aded pencere ve tel ve iki çârçûbe ve sekiz ‘aded havâle camları için kezâlik tel tecdîdi ta‘mîri 250 kuruş

Derûn-i türbe-i mezkûre müceddeden siva için 100 kirec horasan 50 yük keten çöpü

Ba‘zı mahallerine muktezî kireç 100 kıyye

Türbe-i mezkûrun pencere kanâdları ta‘mîrâtı ve iskele mesârifî 100 kuruş³⁷⁷ şeklinde rapor edilmiştir.

³⁷⁶ BSS, B 31 12a.

³⁷⁷ BSS, B 86 57b.

Hamzabey Türbesi, 1271/1854 yılında meydana gelen depremde büyük zarar görmüş³⁷⁸, kubbe, kapı üstünden tepeye, oradan da arkaya kadar çatlamış, duvar dipleri bozulmuş, müteahhit çatlakları beton ile gelişigüzel sıvamıştır³⁷⁹. 1962 senesinde Bursa Eski Eserleri Sevenler Kurumu tarafından tekniğe uygun biçimde onarılmıştır³⁸⁰.

İnşa kitabesi bulunmayan yapı³⁸¹, Vakıflar Genel Müdürlüğü'ne aittir³⁸².

C- HAMZABEY MEDRESESİ

Bursa'da³⁸³ Hamzabey Külliyesi içerisinde Hamzabey Camii'nin doğusuna bitişik olarak inşa edilen medrese³⁸⁴, Fatih Sultan Mehmed döneminde³⁸⁵ külliye ve mahalleye adını veren Hamza Bey tarafından yaptırılmıştır³⁸⁶.

Kubbeli ve kâgir³⁸⁷ bir bina olan Hamzabey Medresesi yedi oda, bir dersane³⁸⁸, bir çamaşırhane ve tuvaletlerden oluşmaktaydı³⁸⁹.

³⁷⁸ Bursa Eski Eserleri Sevenler Kurumu Hizmet Albümü 1946-1985, (haz: Yönetim Kurulu), Eski Eserleri Sevenler Kurumu Yayınları, S: 17, Bursa, 1946, s. 42; Ülgen, age, s. 21.

³⁷⁹ Bursa Eski Eserleri Sevenler Kurumu Hizmet Albümü, s. 42.

³⁸⁰ Ayverdi, age, c. III, s. 155; Türkiye'de Vakıf Abideler ve Eski Eserler, c. III, s. 263; Yalman, age, s. 161; Bursa Ansiklopedisi, (yayın kurulu başkanı: Yılmaz Akkılıç), s. 426; Dostoğlu, age, c. I, s. 220; Tarihi Bursa Şehir Rehberi, s. 91.

³⁸¹ Daş, age, s. 215.

³⁸² Kaplanoğlu, Doğal ve Anıtsal Eserleri ile Bursa, s. 148.

³⁸³ Evliya Çelebi, Evliya Çelebi Seyahatnamesi, Topkapı Sarayı Bağdat 304 Yazmasının Transkripsiyonu-Dizini, (haz: Zekeriya Kurşun-Seyit Ali Kahraman-Yücel Dağlı), c. II, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 1999, s. 14.

³⁸⁴ Baykal, Bursa ve Anıtlar, s. 36; Baykal, Bursa Eski Eserleri Sevenler Kurumu'nun 1957 Senesi Çalışmaları, s. 29; Ayverdi, age, c. III, s. 119; Hızlı, Osmanlı Klâsik Döneminde Bursa Medreseleri, s. 113; Dostoğlu, age, c. I, s. 220; Bursa Ansiklopedisi, c. II, s. 838; Kaplanoğlu, Doğal ve Anıtsal Eserleri ile Bursa, s. 150. Enis Karakaya, medresenin caminin kuzeydoğusunda yer aldığını belirtiyor. Bk. Karakaya, agm, c. XV, s. 510.

³⁸⁵ Hızlı, age, s. 114 (A 178, 102b'den naklen); Hızlı, "Bursa'nın Gelişmesine Medreselerin Katkısı", Bursa Şehrinin Gelişmesi ve Kentsel Plânlama Kültürü, s. 44; Kaplanoğlu, Doğal ve Anıtsal Eserleri ile Bursa, s. 150.

³⁸⁶ Baykal, 1957 Senesi Çalışmaları, s. 29; Hızlı, Osmanlı Klâsik Döneminde Bursa Medreseleri, s. 113; Dostoğlu, age, c. I, s. 220; Kaplanoğlu, Doğal ve Anıtsal Eserleri ile Bursa, s. 150; Ergenç, age, s. 83.

³⁸⁷ Kepecioğlu, age, c. II, s. 179; Hızlı, age, s. 114; Bursa Ansiklopedisi, c. II, s. 838.

³⁸⁸ Hızlı, age, s. 113; Kaplanoğlu, age, s. 150. Ayverdi, sicillerden medresenin yedi odasının olduğunun anlaşılabilirliğini; fakat 19 Recep 1241 tarihinde türbelerle beraber, medresenin yıkık bir odasının tamir edildiği ve yedi odasının, çamaşırhane ve tuvaletlerinin onarıldığını öğrenildiğini, bu nedenle yediden fazla odasının olabileceğini aktarmaktadır. Bk. Ayverdi, age, c. III, s. 119-120 (BŞS, B110 58; B 86, 56). Bursa Kütüğü ve Bursa Ansiklopedisi'nde medresenin sekiz odasının olduğu belirtilmekte, Dostoğlu ve Baykal ise, on sekiz odalı olarak inşa edildiğini

Medreseye mütevellilik yapan Hamza Bey'in torunları, görevlerini kötüye kullanmışlar, hatta varidatı tamire yetmiyor diye medreseyi yıkmışlar, kerestesiyle Hisar içindeki evlerini yapmışlar. Olanlardan haberdar olan vakıf meclisi işe el koymuş ve medreseyi yaptırmıştır. Daha sonra ise yine Hamza Bey'in torunları cami ile medresenin kurşunlarını satmışlar³⁹⁰.

1005/1597'de vakfa müteveli olan ve Hamza Bey'in neslinden gelen Hamza Bey bin Bekir Bey, 1615 yılında medreseyi bir gecede tamamen yıkarak yerine arpa ekmiştir. Bu durum şer'îye sicilinde şöyle geçmektedir:

“...vâkıf-ı mezbûrun medresesine nazar olundukda esâsından hedm ve yerine arpa ekilmiş bulunub ve ahâlî-i mahalleden suâl olundukda ata ve ecdâdımız zamânından bu âna gelince medrese-i mezbûre ma'mûr ve âbâdân olub hücurâtı içinde talebe sâkin olup müdârese ve müzâkere ederler idi lâkin müderrisine ve talebesine vermemek için târîh-i kitâbdan dört yıl mukaddem bir gece nısfu'l-leylde mezbûr Hamza Bey'in hedmine hatt-ı hümayûn ihrâç etdim deyu adam gönderüp esâsından hedm u kal' etdirüp kerestesin hisâr içinde müceddeden binâ etdüğü hânesine sarf eyledi deyu cevâb verip...”³⁹¹

Yine aynı müteveli, Hamza Bey Medresesi'nde iki yıl sekiz ay müderrislik yapan Mevlânâ Mehmed Efendi ibn Hâbil'e bir akçe bile ücret vermeyip, “medrese-i merkûme vâkıfın vakfiyyesinde yokdur ben medreseyi ref' etdirdim deyu” cevap vermiştir³⁹².

1039/1630 yılında harap durumdaki medrese, vakfın müsaadesi olmasına rağmen tamir edilmemiş ve vâkıf Hamza Bey'in soyundan Hamza Paşa, “evlâda meşrutadır” diyerek medresenin yedi odasını yıktırması ve bunların yerine yedi odanın yapılması yine evlâtın müteveli Osman bin Ebu Bekir'e emrolunmuştur³⁹³. Fakat Osman Bey de Hamza Paşa, “vâkıfın vakfiyyesinde olmayıp ve zevâyid-i evlâda

söylemektedir. Bk. Kepecioğlu, age, c. II, s. 179; Baykal, age, s. 29; Dostoğlu, age, s. 220; *Bursa Ansiklopedisi*, c. II, s. 838.

³⁸⁹ Hızlı, age, s. 113, 115.

³⁹⁰ Baykal, age, s. 29.

³⁹¹ BŞS, B 31 12a.

³⁹² BŞS, B 31 17b.

³⁹³ Ayverdi, age, c. III, s. 119.

meşrûtedir ve mukaddemâ hatt-ı hümayûn-ı sa'âdet-makrûn ile medreseyi ref' etdirdi" diyerek bu yedi odayı hedmeylemiştir³⁹⁴.

Üzeri kubbe ile örtülü iken harap olan medresenin, 1241/1826 yılında³⁹⁵ üstü ahşapla kapatılmış ve kiremitle örtülmüştür³⁹⁶.

Medresenin 1241/1826'daki tamirine cami ve türbelerle birlikte 4.035 kuruş harcanmıştır³⁹⁷. Bu tamir sırasında medreseye bir öğrenci odası eklenmiş³⁹⁸, yedi odası, dershanesi, çamaşırhane ve tuvaletleri onarılmıştır³⁹⁹.

Hamza Bey Medresesi'nin 1291/1874 yılındaki tamir keşfinde medresenin tamiri için yedi bin beş kuruş gerekli olduğu belirlenmiştir⁴⁰⁰.

1308/1890 yılında tamir edilen medrese, daha sonra tekrar yanarak yıkılmıştır⁴⁰¹. Medresenin 1930 yılına kadar ayakta kaldığı öğrenilmektedir. Bu tarihte ise yıkılarak tamamen ortadan kalkmıştır⁴⁰². Geriye sadece yanmış birkaç duvarı kalmıştır⁴⁰³.

961/1553 yılı muhasebe kayıtlarına göre; medrese müderrislerine günlük yirmi akçe⁴⁰⁴, talebeye ise sekiz akçe verilmekteydi⁴⁰⁵.

1278/1861-1862 yılında ise; medrese müderrislerine iki yüz yetmiş kuruş verilmekteydi⁴⁰⁶.

Aynî ödenek olarak yıllık altı müd buğday verilmekte, bahariye olarak da yılda kırk altı akçe tahsis edilmekteydi.

³⁹⁴ BŞS, B 110 59b.

³⁹⁵ Kepecioğlu, age, c. II, s. 179; *Bursa Ansiklopedisi*, c. II, s. 838.

³⁹⁶ Kepecioğlu, age, c. II, s. 179; Hızlı, age, s. 114 (B 14, 98b); *Bursa Ansiklopedisi*, c. II, s. 838.

³⁹⁷ Kepecioğlu, age, c. II, s. 179.

³⁹⁸ Hızlı, age, s. 115 (B 22, 66b).

³⁹⁹ Ayverdi, age, c. III, s. 119-120; Hızlı, age, s. 115.

⁴⁰⁰ BOA, İ.DH., 692-48361.

⁴⁰¹ Kepecioğlu, age, c. II, s. 179; Hızlı, age, s. 115; *Bursa Ansiklopedisi*, c. II, s. 838.

⁴⁰² Ayverdi, age, c. III, s. 120; *Türkiye'de Vakıf Abideler ve Eski Eserler*, c. III, s. 326; Hızlı, age, s.

115; Dostoğlu, age, c. I, s. 220; *Bursa Ansiklopedisi*, c. II, s. 838.

⁴⁰³ Baykal, *Bursa ve Anıtlar*, s. 36; Gabriel, age, c. I, s. 143.

⁴⁰⁴ Hızlı, age, s. 114; Ergenç, age, s. 83.

⁴⁰⁵ Hızlı, age, s. 114. Ergenç, talebeye yedi akçe verildiğini belirtiyor. Bk. Ergenç, age, s. 83 (BOA MMD 626, s. 77-78).

⁴⁰⁶ BOA, İ.MVL., 459, s. 1.

979/1572 yılında müderrislere verilen yevmiye yirmi beş akçeye çıkarılmış ve her ay et akçesi adıyla bir altın ayrılmıştır⁴⁰⁷. Aynı yılın sonunda müderrislere günde otuz akçe, talebeye ise yedi akçe verilmiştir⁴⁰⁸. 995/1587'ye kadar müderrisin maaşı değişmemiştir⁴⁰⁹. Bu tarihte kırk akçeye yükseltilmiştir⁴¹⁰.

16. yüzyılın sonlarında, medresedeki öğrenci sayısı yedidir⁴¹¹, 1302/1884'te on üçe⁴¹², 1324/1906'da da kırk ikiye yükselmiştir⁴¹³.

Medrese, paye bakımından 941/1534 yılına kadar yirmili iken, 1004/1596 senesinden önce kırklı medreseler arasına girmiştir⁴¹⁴.

Medresede görev yapan müderrisler şunlardır:

- 1) Abdullah bin Mustafa (1520)⁴¹⁵
- 2) Yakub bin Seyyidî Ali (1522'den önce)⁴¹⁶
- 3) Hamza Çelebi (1522)⁴¹⁷
- 4) Muhyiddin Halife (1528)⁴¹⁸
- 5) Emir Ali bin Emir Hasan (Yavuz Sultan Selim döneminde 20 dirhemle göreve başlamış, 30 dirhemle emekli olmuştur.)⁴¹⁹
- 6) Abdi Çelebi (1536'den önce)⁴²⁰
- 7) Abdülcebbar Acemî (hicri 930 yılında 20 akçe ile göreve başlamıştır.)⁴²¹
- 8) Cafer Efendi (1540'tan önce 20 akçe ile göreve başlamıştır.)⁴²²

⁴⁰⁷ Hızlı, age, s. 114 (A 137 91a).

⁴⁰⁸ Hızlı, age, s. 114 (Baldırzade, Ravza-i Evliya, vr. 45a'dan naklen).

⁴⁰⁹ Hızlı, age, s. 114 (B 29 77a; Kepecioğlu, age, c. II, 265; Baldırzade, vr. 45a'dan naklen)

⁴¹⁰ Hızlı, age, s. 114 (A 137 91a; B 29 77a).

⁴¹¹ Hızlı, age, s. 114 (Baldırzade, vr. 44b).

⁴¹² Hızlı, age, s.114 (B 133 30a; 58b).

⁴¹³ Hızlı, age, s. 114 (A 174 1a).

⁴¹⁴ Baltacı, *Osmanlı Medreseleri*, s. 331.

⁴¹⁵ BŞS, A 201 78a; Hızlı, age, s. 115.

⁴¹⁶ Taşköprülüzade, age, s. 247; Mecdî, Mehmed Efendi, *Şakaik-i Numaniye ve Zeyilleri-Hadaiku 'ş-Şakaik*, (neşre hazırlayan: Abdülkadir Özcan), c. I, Çağrı Yayınları, İstanbul, 1989, s. 328; Hızlı, age, s. 115; Baltacı, age, s. 331.

⁴¹⁷ BŞS, A 30 32a; Hızlı, age, s. 115.

⁴¹⁸ Hızlı, age, s. 115.

⁴¹⁹ Taşköprülüzade, age, s. 315; Mecdî, age, c. I, s. 431; Hızlı, age, s. 115.

⁴²⁰ Hızlı, age, s. 115.

⁴²¹ Nev'izade, Atâî, *Şakaik-i Numaniye ve Zeyilleri-Hadaiku 'ş-Şakaik fi Tekmileti 'ş-Şakaik*, (neşre hazırlayan: Abdülkadir Özcan), c. II, Çağrı Yayınları, İstanbul, 1989, s. 14; Hızlı, age, s. 115.

9) Mehmed Çelebi bin Mehmed (1543 yılında 25 akçe ile göreve başlamıştır.)⁴²³

10) Ali Efendi (Kınalızade) (1546)⁴²⁴

11) El-Mevla Abdurrauf Efendi (1548’de 20 akçe ile başlamıştır, hicri 955-960 yılları arasında görev yapmıştır.)⁴²⁵

12) Mehmed Efendi (Dülgerzade) (1551’den önce)⁴²⁶

13) Nureddin Efendi (Küçük) (h. 961 yılında 20 akçe ile göreve başlamıştır.)⁴²⁷

14) Zekeriya Efendi (Şeyhulislâm) (1554’ten önce 20 akçe ile göreve başlamıştır.)⁴²⁸

15) Mehmed Çelebi bin Ali Bey (1560)⁴²⁹

16) Ahmed Çelebi (İmamzade) (1560)⁴³⁰

17) Mevlana Çelebi (1561)⁴³¹

18) Abdülfettah Efendi (1569)⁴³²

19) Husam bin Davud (1572)⁴³³

20) Muharrem bin Hüseyin (1573)⁴³⁴

21) Mehmed bin Emir Ahmed (1562)⁴³⁵

22) Mehmed bin Hayreddin (1578)⁴³⁶

23) Mehmed bin Emir Ahmed (tekrar) (1580)⁴³⁷

⁴²² Nev’izade, age, c. II, s. 16; Hızlı, age, s. 115.

⁴²³ BŞS, A 42 112a; Nev’izade, age, c. II, s. 125; Hızlı, age, s. 115.

⁴²⁴ BŞS, A 43 65a; Nev’izade, age, c. II, s. 491; Hızlı, age, s. 115.

⁴²⁵ Nev’izade, age, c. II, s. 442; Hızlı, age, s. 115.

⁴²⁶ Hızlı, age, s. 115.

⁴²⁷ Nev’izade, age, c. II, s. 151; Hızlı, age, s. 115.

⁴²⁸ Hızlı, age, s. 115; Baltacı, age, s. 332.

⁴²⁹ BŞS, A 72 81b; BŞS, A 73 215b; Hızlı, age, s. 116.

⁴³⁰ Hızlı, age, s. 116.

⁴³¹ BŞS, A 79 43a; Hızlı, age, s. 116.

⁴³² Hızlı, age, s. 116.

⁴³³ BŞS, A 99 52b; Hızlı, age, s. 116.

⁴³⁴ BŞS, A 107, 16a; Hızlı, “Osmanlı Vakıf Sisteminde Rakabe”, *U.Ü.İ.F.D.*, c. VI, S. 6, 1994, s. 68.

⁴³⁵ Hızlı, age, s. 116.

⁴³⁶ Hızlı, age, s. 116.

- 24) Mehmed bin Yunus (1581)⁴³⁸
- 25) Taci Çelebi (1583)⁴³⁹
- 26) Hasan bin Şaban (1584)⁴⁴⁰
- 27) Mehmed Efendi (Nâmi) (1586)⁴⁴¹
- 28) Osman Efendi (1587'de 40 akçe ile göreve başlamıştır.)⁴⁴²
- 29) Ahmed bin Hamza (1589)⁴⁴³
- 30) Pîrî Çelebi (1594)⁴⁴⁴
- 31) Karacan Çelebi (1594)⁴⁴⁵
- 32) İbrahim Efendi (1598)⁴⁴⁶
- 33) Pîrî Efendi (1599)⁴⁴⁷
- 34) Mehmed Efendi (1599)⁴⁴⁸
- 35) Ahmed Efendi (1599'da 40 akçe ile göreve başlamıştır.)⁴⁴⁹
- 36) Seyyid Cafer Efendi (1603)⁴⁵⁰
- 37) Abdurrahman Efendi (1605)⁴⁵¹
- 38) El-Mevla Ali (1546-1548) (25 akçe ile görev yapmıştır.)⁴⁵²
- 39) Mevlâna Abdülhadi Efendi ibn Mehmed (1630)⁴⁵³
- 40) Hindîzade Ramazan Efendi (1641-1646)⁴⁵⁴

⁴³⁷ BŞS, A 115 152a; Hızlı, age, s. 116.

⁴³⁸ BŞS, A 113 110a; Hızlı, age, s. 116.

⁴³⁹ BŞS, A 127 199a; Hızlı, age, s. 116.

⁴⁴⁰ BŞS, A 129 200b; Hızlı, age, s. 116.

⁴⁴¹ Hızlı, age, s. 116.

⁴⁴² Nev'izade, age, c. II, s. 711; Hızlı, age, s. 116.

⁴⁴³ Hızlı, age, s. 116.

⁴⁴⁴ BŞS, A 163 2b.

⁴⁴⁵ BŞS, A 163 2b.

⁴⁴⁶ Hızlı, age, s. 116.

⁴⁴⁷ BŞS, B 14 56b.

⁴⁴⁸ BŞS, B 14 57b.

⁴⁴⁹ BŞS, B 14 97b.

⁴⁵⁰ Hızlı, age, s. 116.

⁴⁵¹ BŞS, B 21 1a; Hızlı, age, s. 116.

⁴⁵² Nev'izade, age, c. II, s. 165.

⁴⁵³ BŞS, B 110 59b.

- 41) Muhtarî Mustafa Efendi (1649-1651)⁴⁵⁵
- 42) Besnevî Mahmud Efendi (1651-1659)⁴⁵⁶
- 43) Kemankeş Mustafa Efendi (1658)⁴⁵⁷
- 44) Sirkeziade İbrahim Efendi (1659-1660)⁴⁵⁸
- 45) Musannif Mehmed Efendi (1661-1665)⁴⁵⁹
- 46) Abdülkadirzade Receb Efendi (1665-1668)⁴⁶⁰
- 47) Çizmecizade İsmail Efendi (1669)⁴⁶¹
- 48) Bıçakçızade Mustafa Efendi (1668-1672)⁴⁶²
- 49) Samtî biraderi Mustafa Efendi (1672)⁴⁶³
- 50) Kavanos İbrahim Efendi (1672-1680)⁴⁶⁴
- 51) Abdürrahim Efendi (1687)⁴⁶⁵
- 52) Mehmed Efendi (Pürkalemzade hocası) (1687-1690)⁴⁶⁶
- 53) Acem Hasan Efendi (1690-1691)⁴⁶⁷
- 54) Bursalı Ömer Efendi (1691-1694)⁴⁶⁸
- 55) Vanîzade es-Seyyid Süleyman Efendi (1703'ten önce)⁴⁶⁹
- 56) Bakizade Mustafa Efendi (1716)⁴⁷⁰

⁴⁵⁴ Şeyhî Mehmed Efendi, *Şakaik-i Numaniye ve Zeyilleri-Vekayü'l-Fudalâ-I*, (neşre hazırlayan: Abdülkadir Özcan), c. III, Çağrı Yayınları, III, İstanbul, 1989, s. 208.

⁴⁵⁵ Şeyhî Mehmed Efendi, age, c. III, s. 397.

⁴⁵⁶ Şeyhî Mehmed Efendi, age, c. III, s. 311.

⁴⁵⁷ Şeyhî Mehmed Efendi, age, c. III, s. 349.

⁴⁵⁸ Şeyhî Mehmed Efendi, age, c. III, s.488.

⁴⁵⁹ Şeyhî Mehmed Efendi, age, c. III, s. 435.

⁴⁶⁰ Şeyhî Mehmed Efendi, age, c. III, s. 504.

⁴⁶¹ Şeyhî Mehmed Efendi, *Şakaik-i Numaniye ve Zeyilleri-Vekayü'l-Fudalâ-II-III*, (neşre hazırlayan: Abdülkadir Özcan), c. IV, Çağrı Yayınları, İstanbul, 1989, s. 31.

⁴⁶² Şeyhî Mehmed Efendi, age, c. IV, s. 31.

⁴⁶³ Şeyhî Mehmed Efendi, age, c. III, s. 396.

⁴⁶⁴ Şeyhî Mehmed Efendi, age, c. III, s. 469.

⁴⁶⁵ Şeyhî Mehmed Efendi, age, c. IV, s. 376.

⁴⁶⁶ Şeyhî Mehmed Efendi, age, c. IV, s. 376.

⁴⁶⁷ Şeyhî Mehmed Efendi, age, c. IV, s. 60.

⁴⁶⁸ Şeyhî Mehmed Efendi, age, c. IV, s. 400.

⁴⁶⁹ Şeyhî Mehmed Efendi, age, c. IV, s. 197.

⁴⁷⁰ Şeyhî Mehmed Efendi, age, c. IV, s. 500.

57) Hafızzade Salih Mehmed Efendi (1716-1720)⁴⁷¹

58) Bursevî Hilmi Mehmed Efendi (1720)⁴⁷²

59) Şeyh Seyyid Ali Efendi⁴⁷³

60) Ali Osman Efendi (1920)⁴⁷⁴

61) Baltacı Mehmed Efendi (medresenin son müderrisidir.)⁴⁷⁵

D- HAMZABEY SUYU

Bursa'da, Demirkapı kilisesinden çıkan⁴⁷⁶ Ayazma Suyu⁴⁷⁷, Kocanaip ve Hamzabey mahallerine yarı yarıya akmaktaydı⁴⁷⁸. Bu ismi almasının nedeni; suyun Hamzabey Mahallesi'ne akmasıdır⁴⁷⁹.

1052/1642 yılında, Hamzabey suyunun çeşmecisi bulunmadığından, altı yüz elli sekiz zirâ su yolları⁴⁸⁰ ve çeşmeleri tamire ihtiyaç duyacak şekilde harap olmuş. Bu nedenle mahalleli tarafından bir çeşmeci tayin edilmiş ve mahalle sakinleri elli ikişer akçe vermiştir⁴⁸¹.

1271/1855 depreminde tahrip olan su, vakıftan iki bin kuruş harcanarak tamir edilmiştir⁴⁸².

Hamzabey suyu günümüze gelememiştir⁴⁸³.

⁴⁷¹ Şeyhî Mehmed Efendi, age, c. IV, s. 500.

⁴⁷² BOA, C.MF, 86-4258; Şeyhî Mehmed Efendi, age, c. IV, s. 512.

⁴⁷³ Şemseddin, age, s. 370.

⁴⁷⁴ Mefail Hızlı arşivi.

⁴⁷⁵ Turgut, age, s. 155.

⁴⁷⁶ BŞS, B 334 16b; Kepecioğlu, Kâmil, *Bursa Kütüğü*, c. II, s. 180; Özer, age, s. 14; *Bursa Ansiklopedisi*, c. II, s. 838.

⁴⁷⁷ BŞS, A 81 196a; Kepecioğlu, age, c. II, s. 180; Kaplanoğlu, , age, s. 155; Özer, age, s. 14.

⁴⁷⁸ Kaplanoğlu, age, s. 155; *Bursa Ansiklopedisi*, c. II, s. 838.

⁴⁷⁹ Kaplanoğlu, age, s. 155.

⁴⁸⁰ BŞS, B 334 16b.

⁴⁸¹ Çiftçi, age, s. 128 (BŞS, B150 124a'dan naken).

⁴⁸² Hızlı, "Hüdâvendigâr Vilâyeti İmâr Faaliyetleri Defteri", s. 241.

⁴⁸³ *Bursa Ansiklopedisi*, c. II, 838.

E- HAMZA BEY AİLESİ TÜRBESİ

Hamzabey Külliyesi içerisindeki Hamzabey Camii'nin batı duvarına bitişik olarak yapılmış türbedir⁴⁸⁴. 15. yüzyılda yapılan bu türbede⁴⁸⁵, biri Hamza Bey'in eşine, ikisi kızlarına ait olan üç sanduka bulunmaktadır⁴⁸⁶. Kabirlerin üzerinde kitabe bulunmamaktadır.

6,46 x 6,81 ölçülerinde⁴⁸⁷ kareye yakın bir plâni olan türbenin üzeri tek kubbe ile örtülüdür⁴⁸⁸.

Duvarları, kapı ve pencere kemerlerine kadar iki sıra tuğla bir sıra kesme taş örülmüştür⁴⁸⁹. Bu seviyeden duvar bitimine kadar ise; Sitti Hatun ve Tuz Pazarı camilerindeki gibi⁴⁹⁰ on bir sıra tuğla zikzak motifi ile bezenmiştir⁴⁹¹.

Türbenin kapısı kuzeyde bulunmaktadır⁴⁹². Sivri kemerli alınlığa sahip giriş açıklığı, cepheyi ortalamamaktadır⁴⁹³. Kapının sağ ve solunda sivri kemer alınlıklı,

⁴⁸⁴ Baykal, *Bursa ve Anıtlar*, s. 35; Gabriel, age, c. I, s. 141; *Türkiye'de Vakıf Abideler ve Eski Eserler*, c. III, s. 262; Yalman, age, s. 160; Tuğlacı, age, s. 74; Karakaya, agm, c. XV, s. 509; *Bursa Ansiklopedisi*, c. II, s. 838; Daş, age, s. 98.

⁴⁸⁵ *Türkiye'de Vakıf Abideler ve Eski Eserler*, c. III, s. 264; Kaplanoğlu, *Doğal ve Anıtsal Eserleri ile Bursa*, s. 147. Ertan Daş, Ekrem Hakkı Ayverdi'nin kaynak göstermeden türbeyi Hamza Bey'in yaptırdığını belirttiğini, bu nedenle türbenin Hamza Bey'in vefat tarihi olan 1461'den önce yapılmış olacağını aktarmaktadır. Bk. Daş, age, s. 100. Fakat Ayverdi'de böyle bir bilgi rastlayamadık. Bk. Ayverdi, age, c. III, s. 157.

⁴⁸⁶ Baykal, age, s. 35; Gabriel, age, c. I, s. 141; *Türkiye'de Vakıf Abideler ve Eski Eserler*, c. III, s. 264; Yalman, age, s. 160; Tuğlacı, age, s. 74; *Bursa Ansiklopedisi*, (yayın kurulu başkanı: Yılmaz Akkılıç), s. 426; Karakaya, agm, c. XV, s. 509; *Bursa Ansiklopedisi*, c. II, s. 838. Gabriel, türbedeki sandukalardan birinin eşlerinden birine, diğer ikisinin de kızlarından ikisine ait olduğunu söyleyerek, Hamza Bey'in birden fazla eşinin ve ikiden fazla kızının olduğunu ima etmektedir. Bk. Gabriel, age, c. I, 141.

⁴⁸⁷ *Türkiye'de Vakıf Abideler ve Eski Eserler*, c. III, s. 264; Kaplanoğlu, age, s. 147.

⁴⁸⁸ *Türkiye'de Vakıf Abideler ve Eski Eserler*, c. III, s. 264; Tuğlacı, age, s. 74; Karakaya, agm, c. XV, s. 509; Kaplanoğlu, age, s. 148; Daş, age, s. 98.

⁴⁸⁹ Ayverdi, age, c. III, s. 157; *Türkiye'de Vakıf Abideler ve Eski Eserler*, c. III, s. 264; Karakaya, agm, c. XV, s. 509; Kaplanoğlu, age, s. 148; Daş, age, s. 98.

⁴⁹⁰ Ayverdi, age, c. III, s. 157; *Türkiye'de Vakıf Abideler ve Eski Eserler*, c. III, s. 264.

⁴⁹¹ Ayverdi, age, c. III, s. 157; *Türkiye'de Vakıf Abideler ve Eski Eserler*, c. III, s. 264; Yalman, age, s. 160; *Bursa Ansiklopedisi*, (yayın kurulu başkanı: Yılmaz Akkılıç), s. 426; Doğanay, Aziz, *Erken Dönem Osmanlı Bursa Türbelerinde Tezyinat*, Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İslâm Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalı Türk-İslâm Sanatları Tarihi Bilim Dalı, İstanbul, 1994, s. 15; *Bursa Ansiklopedisi*, c. II, s. 838; Daş, age, s. 99.

⁴⁹² *Türkiye'de Vakıf Abideler ve Eski Eserler*, c. III, s. 264; *Bursa Ansiklopedisi*, (yayın kurulu başkanı: Yılmaz Akkılıç), s. 426; Karakaya, agm, c. XV, s. 509; Daş, age, s. 99.

⁴⁹³ Daş, age, s. 99.

mermer söveli birer pencere vardır⁴⁹⁴. Alınlıkları tuğlayla örülmüş olan pencereler, sonradan demir parmaklıklarla kapatılmıştır⁴⁹⁵. Kapının üzerinde ise sivri kemerli, alçı dışlıklı ve renkli bir cam bulunmaktadır⁴⁹⁶.

Kapı ve pencereler duvardan on santimetre içeri girintilidir⁴⁹⁷.

Türbe; alt sırada altı, üst sırada üç olmak üzere dokuz pencereden oluşmaktadır. Türbenin camiye bitişik olan doğu duvarında ise batı cephesine simetrik olması amacıyla diğer pencerelerle aynı boylarda birer niş açılmıştır.

Türbenin güney duvarı üstünde bir mihrap bulunmaktadır. Dikdörtgen şekilli mihrap nişi, sivri kemerli bir kavsara ile örtülüdür⁴⁹⁸.

Cephe duvarlarının üzeri ve yanları kabartma çerçevesindedir⁴⁹⁹.

Kasnaksız⁵⁰⁰ ve kurşun kaplı⁵⁰¹ kubbesi direkt duvarlar üzerine oturmaktadır⁵⁰². Duvarlardan kubbeye geçiş ise tromplarla sağlanmıştır⁵⁰³.

Hamza Bey'in neslinden olan Hamza Bey, mütevelliliği sırasında cami ve medreseye yaptığı gibi türbelere de aynı şekilde kötü muamelede bulunmuştur. Türbelerin üzerlerindeki kurşunlar sökülmüş, kapıları çivilenmiş türbedarların ücretleri ödenmemiştir. Bu olay Bursa Şer'iyeye Sicilleri'nde şu şekilde anlatılmaktadır:

“...vâkıf-ı mezbûrun ve evlâdının Hamza Bey'in mütevellisi olduğu beş bâb türbeleri üzerine varılıp görüldükde üstlerinden kurşunlar gidip ve her birinin kapuları mihli bulunup ve mesdûd bulunup hezâr cidd ü cehd ile açılıp nazar olundukda hasırları başlarında destârları ve üzerlerinde sûfları olmayıp ve boş birkaç eski tahtadan şem'-dânları olup içlerinde mumları olmayıp ve eczâ' sandıklarının içinde dahi eczâ' bulunmayıp ve nice müddetden berü eczâ' dahi

⁴⁹⁴ Türkiye'de Vakıf Abideler ve Eski Eserler, c. III, s. 264; Yalman, age, s. 160; Tuğlacı, age, s. 74; Karakaya, agm, c. XV, s. 509; Bursa Ansiklopedisi, c. II, s. 838; Daş, age, s. 98.

⁴⁹⁵ Daş, age, s. 98.

⁴⁹⁶ Baykal, age, s. 35; Türkiye'de Vakıf Abideler ve Eski Eserler, c. III, s. 264; Yalman, age, s. 160; Karakaya, agm, c. XV, s. 509; Daş, age, s. 98.

⁴⁹⁷ Türkiye'de Vakıf Abideler ve Eski Eserler, c. III, s. 264.

⁴⁹⁸ Daş, age, s. 100.

⁴⁹⁹ Yalman, age, s. 160.

⁵⁰⁰ Türkiye'de Vakıf Abideler ve Eski Eserler, c. III, s. 264; Karakaya, agm, c. XV, s. 509.

⁵⁰¹ Bursa Ansiklopedisi, c. II, s. 838.

⁵⁰² Ayverdi, age, c. III, s. 157; Daş, age, s. 100.

⁵⁰³ Türkiye'de Vakıf Abideler ve Eski Eserler, c. III, s. 264; Yalman, age, s. 160; Karakaya, agm, c. XV, s. 509; Bursa Ansiklopedisi, c. II, s. 838.

kırâat olunmayıp yine ahâlî-i mahalleden suâl olundukda kadîmü'l-eyyâmdan zikr olunan türbeler ma'mûr ve âbâdân olup her birinin içinde onar nefer eczâ'-hânları ve sekizer nefer türbe-dârları var idi, vazîfeleri verilmemek ile cümlesi perişân olduğu ve ecdâdından her birinin merkadlerinin üstünde sûfları ve başlarında destârları olup mezbûr Hamza Bey mütevellî olmağla bu minvâl üzre hâlî ve mu'attal kaldı deyu cevâb verip... ”

Camiyle beraber⁵⁰⁴ 1962 yılında Bursa Eski Eserleri Sevenler Kurumu tarafından onarılan⁵⁰⁵ türbe, Vakıflar Genel Müdürlüğü malıdır⁵⁰⁶.

F- KARA MUSTAFA PAŞA TÜRBESİ

Hamza Bey'in torunu⁵⁰⁷ ve II. Bayezid'in damadı⁵⁰⁸ olan Kara Mustafa Paşa, Hamza Bey Mahallesi'ndeki Hamza Bey Camii avlusunun en kuzeyinde bulunan türbede medfundur⁵⁰⁹.

888/1483 yılında⁵¹⁰ Söğüt civarında idam edilen⁵¹¹ Kara Mustafa Paşa, oğlu Mehmed Bey'in yaptırmış olduğu bu türbeye defnedilmiştir⁵¹².

⁵⁰⁴ Ayverdi, age, c. III, s. 157.

⁵⁰⁵ *Türkiye'de Vakıf Abideler ve Eski Eserler*, c. III, s. 264; Kaplanoğlu, age, s. 148.

⁵⁰⁶ Kaplanoğlu, age, s. 148.

⁵⁰⁷ VGMA, def. 618/2, s. 186, sıra: 158; Topaç, age, s. 33; Gabriel, age, I, s. 143; Ayverdi, *Osmanlı Mimarisinde Fatih Devri*, c. III, s. 157; Yalman, age, s. 161; Karakaya, agm, c. XV, s. 510; Dostoğlu, age, c. I, s. 220; Daş, age, s. 102. İsmail Belig, Kara Mustafa Paşa'nın Hamza Bey'in oğlu olduğunu bildiriyor. Bk. Belig, age, s. 65. A. Mehmed Turgut da, Kara Mustafa Paşa'nın Hamza Bey'in oğlu olduğunu söylüyor. Bk. Turgut, age, s. 144. Ayverdi ise, çoğu kişinin Kara Mustafa Paşa'yı Hamza Bey'in oğlu olarak bildirdiklerini; fakat bunun doğru olmadığını yazmaktadır. Bk. Ayverdi, age, c. III, s. 157.

⁵⁰⁸ Baykal, *Bursa ve Anıtlar*, s. 36; Ayverdi, age, c. III, s. 157; *Türkiye'de Vakıf Abideler ve Eski Eserler*, c. III, s. 268; Karakaya, agm, c. XV, s. 510; Dostoğlu, age, c. I, s. 220; Daş, age, s. 102; *Tarihî Bursa Şehir Rehberi*, s. 91.

⁵⁰⁹ Baykal, age, s. 36; Baykal, *Bursa Eski Eserleri Sevenler Kurumu'nun 1958 Senesi Çalışmaları*, s. 25; Gabriel, age, c. I, s. 143; Ayverdi, age, c. III, s. 157; *Türkiye'de Vakıf Abideler ve Eski Eserler*, c. III, s. 268; Yalman, age, s. 161; Dostoğlu, age, c. I, s. 220.

⁵¹⁰ Belig, age, s. 65; Turgut, age, s. 144, 196; Topaç, age, s. 35; Baykal, *Bursa ve Anıtlar*, s. 36; *Türkiye'de Vakıf Abideler ve Eski Eserler*, c. III, s. 268; Yalman, age, s. 161; Dostoğlu, age, c. I, s. 220; Daş, age, s. 103; *Tarihî Bursa Şehir Rehberi*, s. 91.

⁵¹¹ Topaç, age, s. 35; Baykal, age, s. 36.

⁵¹² Dostoğlu, age, c. I, s. 220. Kara Mustafa Paşa'nın 882/1447 tarihli vakfiyesinde Bursa'daki türbesi için pek çok yapıyı vakfettiği yazmaktadır. Bu yüzden Ertan Daş, türbeyi Kara Mustafa Paşa'nın ölmenden önce kendisinin yaptırmış olduğunu söylemektedir. Bk. VGMA, def. 618, s: 186, sıra: 158; Daş, age, s. 103.

Kare plânlı yapıyı, sekizgen kasnaklı bir kubbe örtmektedir⁵¹³. Üstü kurşun kaplı⁵¹⁴ kubbeye geçiş, üçgenlerle sağlanmıştır⁵¹⁵.

Türbenin batı duvarı, üst pencerelerin seviyesine kadar kırma taş, duvarların geri kalan kısımları ise, iki sıra tuğla bir sıra kesme taşla oluşturulmuş almaşık şekildedir. Kesme taşlar dikey tuğlalarla kasetlenmiştir⁵¹⁶.

Alt sırada sivri kemer alınlıklı, mermer söveli yedi, üstte sivri kemerli sekiz, kasnakta dört penceresi bulunan⁵¹⁷ türbenin kapısı doğu cephesindeki sivri kemerli eyvandandır⁵¹⁸. Eyvanın sağ ve solunda Bursa kemerli mihrabiyeleler vardır⁵¹⁹. Batı duvarında alttaki sekizinci pencere ise şimdi örülüdür. Onun arkasında, duvarları asıl bina ile beraber işlenmiş bir ekleme bulunmaktadır⁵²⁰.

Bursa üslûbunun özelliklerini taşıyan türbede⁵²¹ Kara Mustafa Paşa'nın sandukası dışında iki büyük, iki küçük dört mermer sanduka bulunmaktadır. Fakat üzerlerinde kitabe yoktur⁵²².

Türbe, dış yüzü tamamen sıva ve badana ile kapatılmış, kapı ve pencereleri kırılmış, kubbe kasnağının üstüne çamur ile bir duvar işlenmiş, kubbe yuvarlağı giderilip kiremit örtülmüş bir hâle getirilmişken 1958 yılında Bursa Eski Eserleri Sevenler Kurumu tarafından aslına uygun bir biçimde onarılmıştır⁵²³.

⁵¹³ Ayverdi, age, c. III, s. 157; *Türkiye'de Vakıf Abideler ve Eski Eserler*, c. III, s. 268; Yalman, age, s. 161; Karakaya, agm, c. XV, s. 510; Dostoğlu, age, c. I, s. 220; Daş, age, s. 101.

⁵¹⁴ Dostoğlu, age, c. I, s. 220.

⁵¹⁵ *Türkiye'de Vakıf Abideler ve Eski Eserler*, c. III, s. 268.

⁵¹⁶ Karakaya, agm, c. XV, s. 510; Daş, age, s. 101.

⁵¹⁷ Ayverdi, age, c. III, s. 157; *Türkiye'de Vakıf Abideler ve Eski Eserler*, c. III, s. 269; Yalman, age, s. 161; Karakaya, agm, XV, s. 510; Dostoğlu, age, c. I, s. 220; Daş, age, s. 101.

⁵¹⁸ *Türkiye'de Vakıf Abideler ve Eski Eserler*, c. III, s. 268; Karakaya, agm, c. XV, s. 510; Daş, age, s. 102; *Tarihî Bursa Şehir Rehberi*, s. 91.

⁵¹⁹ *Türkiye'de Vakıf Abideler ve Eski Eserler*, c. III, s. 268-269; Daş, age, s. 102.

⁵²⁰ Baykal, *Bursa Eski Eserleri Sevenler Kurumu'nun 1958 Senesi Çalışmaları*, s. 26; Gabriel, age, c. I, s. 143; Ayverdi, age, c. III, s. 157; *Türkiye'de Vakıf Abideler ve Eski Eserler*, c. III, s. 268; Daş, age, s. 101-102.

⁵²¹ Ülgen, age, s. 21.

⁵²² Baykal, age, s. 26; Ayverdi, age, c. III, s. 158; Yalman, age, s. 161; *Tarihî Bursa Şehir Rehberi*, s. 91.

⁵²³ Baykal, age, s. 25-26.

G- HAMZABEY İMARETİ⁵²⁴

Hamzabey Mahallesi'nde Hamzabey Külliyesi içerisinde bulunan imaret, Fatih döneminde, Hamza Bey tarafından yaptırılmıştır⁵²⁵.

1001/1592-1593 tarihli Bursa Evkaf Defteri'ne göre imaretteki görevliler şunlardır:

- 1 imaret şeyhi
- 3 habbaz (ekmekçi)
- 1 anbarcı⁵²⁶
- 1 vekilharc
- 2 tabbah (aşçı)
- 1 kilerci
- 2 hammal

Hamzabey imaretine ait 16.yüzyıl vakıf muhasebe kayıtlarından, imaret çalışanlarına 12.600 akçelik harcamada bulunulduğu anlaşılmaktadır. Görevlilere verilen ücretler ise şu şekildedir:

- Şeyh-i imaret yevm 5 akçe
- Nazır-ı imaret yevm 5 akçe
- Kâtib-i imaret yevm 5 akçe
- Tabbahin yevm 4 akçe⁵²⁷
- Nakîb-i nân yevm 2 akçe
- Kilârî yevm 3 akçe
- Hammal-ı güşt yevm 2 akçe
- Vekil-i harç yevm 3 akçe

İmaretin harcamalarından bazıları da şunlardır:

- bahâ-i revgân-ı pih, bedel-i güşt (iç yağı ve et) 4440 akçe

⁵²⁴ Bursa'da Hamza Bey İmaretı vakfının bulunduğunu 1530 tarihli muhasebe defterinden de anlaşılmaktadır. Bk. *166 Numaralı Muhasebe-i Vilâyet-i Anadolu Defteri*, (hazırlayanlar: Ahmet Özkılınç, Ali Coşkun, Mustafa Karazeybek, Abdullah Sivridağ, Murat Yüzbaşıoğlu), TC Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, Yayın No: 27, Ankara, 1995, s. 24.

⁵²⁵ Kaplanoğlu, *Doğal ve Anıtsal Eserleri ile Bursa*, s. 149.

⁵²⁶ Ergenç, *age*, s. 75 (BA MMD 626, s. 76-80'den naklen).

⁵²⁷ BŞS, B 53 39b.

- bahâ-i hîme (odun) 9704 akçe
- ücret-i âsiyâb (değirmen) 1200 akçe
- hammaliye (yiyecek ve diğer malzemenin taşınması için) 128 akçe
- kal’-i kerden-i evani (mutfak eşyalarının kalaylanması için) 185 akçe⁵²⁸

Günümüze ulaşamayan bu imaretin 1024/1615’te teftişi sırasında imaretin büyük bir kısmının harap ve bomboş, kapısının kapalı, içerisinde ise yiyecek bir şey bulunmadığı görülmüştür. Mahalle sakinlerine sorulduğunda, imaretin önceleri açık olduğunu; fakat vâkıfın neslinden Hamza Bey, mütevellî olduktan sonra uzun süredir imaretin harap ve boş olduğunu söylemişlerdir⁵²⁹. Bu konu, belgede şu şekilde geçmektedir:

“Mahrûse-i Bursa’da medfûn olan merhûm ve mağfûrun-leh Hamza Bey evlâdından olup meşrûtiyyet üzere evkâfına bi’l-fi’l mütevellî olan Hamza Bey mâl-ı vakfı ekl u bel’ edip evkâf-ı mezbûreyi ve mütevellîsi olduğu nice evkâfı bi’l-külliye harâb etdiğini evkâf-ı mezbûr mürtezikası ve sâir ahâlî-i vilâyet âsitâne-i sa’âdete i’lâm ve inhâ etdiklerinde husûs-ı mezbûr hakk u âdl üzere görülüp müslimînin hukûku aliverilip ve harâb etdiği evkâf ke’l-evvel ta’mîr ve tazmîn olunması için fetvâ-yı şerîfe ve nice def’a evâmîr-i belîga vârid olmağın imtisâlen li’l-emri’l-’âlî vâkıf-ı mûmâ-ileyhin evkâfından olup mahrûse-i mezbûrede câmi’ ve ‘imâret ve medrese ve türbe ve mu’allim-hâneleri üzerine varılıp keşf olunup evvelâ ‘imâret-i mezbûreye nazar olundukda ekser mevâzı’ı harâb olduğundan mâ-’adâ me’külâtından içinde bir şey bulunmayıp bâbı mesdûd bulunup ve ahâlî-i mahalleden suâl olundukda evvel ma’mûr ve âbâdân idi lâkin mezbûr Hamza Bey’in mütevellî olalı bu minvâl üzere harâb olup nice zamandır ki hâlî ve mu’attal kalıp içinde ta’âm tabh olunmaz deyu cevâb verip...”⁵³⁰

1066/1656 yılında ise mütevellî Mahmud Efendi’nin, beş yıl içinde sadece yirmi beş gün yemek pişirttiği, bahçeyi ektirip, kerpiç kestirdiği, bu kerpiçlerle

⁵²⁸ Çiftçi, age, s. 143-144 (BŞS A163 3a’dan naklen).

⁵²⁹ BŞS, B 31 12a.

⁵³⁰ BŞS, B 31 12a.

türbeyi duvar içine alarak karanlıkta bıraktığı⁵³¹, hatta imarete ipek böceği beslediği, halkın şikâyeti üzerine kadı tarafından tespit edilmiştir⁵³².

H- HAMZABEY HAMAMI

Hamzabey Mahallesi içinde bulunduğu belirtilmekte; fakat niteliği ve günümüze ulaşım ulaşımadığı hakkında bilgi verilmemektedir⁵³³.

İ- HAMZABEY ÇEŞMESİ

Hamzabey Mahallesi sınırları içinde Hamza Bey'in çeşmesinin bulunduğu belirtilmekte; fakat niteliği ve günümüze ulaşım ulaşımadığı hakkında bir bilgi verilmemektedir⁵³⁴.

II- BURSA DIŞINDAKİ ESERLERİ

Budin'de Hamza Bey Kalesi ve Hamza Bey Hapishanesi Kalesi'nin bulunduğu Evliya Çelebi'nin seyahatnamesinden anlaşılmaktadır. Seyahatnamede kalelere ismini veren Hamza Bey'in kim olduğuna dair bilgi bulunmamaktadır⁵³⁵.

A- HAMZA BEY CAMİİ (RODOS): Rodos adasında kale içinde bulunan caminin kitabesi bulunmadığından inşa tarihi ve kurucusu bilinmemektedir⁵³⁶.

⁵³¹ BŞS, B 97 23a.

⁵³² BŞS B 97 23a; Kaplanoğlu, age, s. 149.

⁵³³ Bk. Kaplanoğlu, *Bursa Yer Adları Ansiklopedisi*, s. 155.

⁵³⁴ Bk. Kaplanoğlu, age, s. 155.

⁵³⁵ Evliya Çelebi b. Derviş Mehmed Zıllî, *Evliya Çelebi Seyahatnamesi-Topkapı Sarayı Kütüphanesi Revan 1457 Numaralı Yazmanın Transkripsiyonu-Dizini*, (haz: Seyit Ali Kahraman-Yücel Dağlı), c. VI, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2002, s. 44, 151; c. VII, Topkapı Sarayı Bağdat 308 Numaralı Yazmanın Transkripsiyonu-Dizini, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2000, s. 41.

⁵³⁶ Balducci, Hermes, *Rodos'ta Türk Mimarisi*, (çev: Celâleddin Rodoslu), (2. basım), c. VII, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1987, s. 85; Çelikkol, Zeki, *Rodos'taki Türk Eserleri ve Tarihçe*, c. XIII, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1986, s. 60; Eyice, Semavi, "Hamza Bey Camii(Rodos)", *TDVİA*, c. XV, İstanbul, 1997, s. 506. Kurucusu belli olmamakla beraber, Hamza Bey'in Fatih Sultan Mehmed döneminde Rodos adasına gittiği göz önüne alınırsa; her ne kadar Eyice "Hamza Bey Camii" adlı makalesinde, caminin XVI-XVII. yüzyılların mimarî ve teknik özelliklerini gösterdiğini belirtse de Hamza Bey'in bu caminin banisi olma ihtimali bulunmaktadır. Bu yüzden bu camiye burada yer vermeyi uygun bulduk.

Hamza Bey Camii, kare plânlı harimden oluşmakta ve ön tarafında tahtadan yapılmış basit bir revak ve yanda tabanı sekizgen, gövdesi ise silindir şeklinde olan bir minaresi vardır⁵³⁷. Minarenin olduğu kısımdaki duvarın muntazam kesme taştan yapılmış olması, burada daha önceden mimarî karaktere sahip bir son cemaat yerinin bulunduğu delâlet etmektedir⁵³⁸.

Cami, sekiz köşeli kasnak üzerine oturtulmuş bir kubbe ile örtülmüştür⁵³⁹. Kubbenin üzeri kiremitlerle kaplı⁵⁴⁰, köşe rubu kemerlerinin alt kısmı üçgenlerle süslenmiş, üst tarafları ise arı petekleri ve stalâkitlelerle bezenmiştir⁵⁴¹. Tahtadan bir minberi⁵⁴² ve mukarnaslı bir mihrabı bulunan camiyi giriş duvarında iki, kible cephesinde üstte tek pencere ve yan duvarlarda altta ikişer üstte birer pencere aydınlatmaktadır⁵⁴³.

Girişi dışarıdan olan minarenin gövde ve şerefesi geç bir dönemde yapıldığına delâlet etmekte; fakat çokgen biçimli kürsü kısmından gövde yuvarlağına geçişi sağlayan pabuçta bulunan yayvan baklavalar genellikle 16. yüzyılın yarısına kadar yapılmaktaydı⁵⁴⁴.

Cami, günümüzde ibadete kapalı; fakat avlusundaki evde oturan Türk bekçi tarafından caminin bakımı yapılmaktadır⁵⁴⁵.

B- HAMZA BEY CAMİİ (MANASTIR): Makedonya'nın Manastır şehrinde yapılan bu caminin, banisi ve inşa tarihi kesin olarak bilinmemekle⁵⁴⁶ birlikte 15-16. yüzyıllarda yapıldığı tahmin edilmektedir⁵⁴⁷.

⁵³⁷ Balducci, age, c. VII, s. 85; Çelikkol, age, s. 60-61; Eyice, agm, c. XV, s. 506.

⁵³⁸ Eyice, agm, c. XV, s. 506.

⁵³⁹ Çelikkol, age, s. 61.

⁵⁴⁰ Eyice, agm, c. XV, s. 506.

⁵⁴¹ Balducci, age, c. VII, s. 85.

⁵⁴² Çelikkol, age, s. 61; Eyice, agm, c. XV, s. 506.

⁵⁴³ Eyice, agm, c. XV, s. 506.

⁵⁴⁴ Eyice, agm, c. XV, s. 506-507.

⁵⁴⁵ Çelikkol, age, s. 61.

⁵⁴⁶ Ayverdi, Ekrem Hakkı-Aydın Yüksel-Gürbüz Ertürk-İbrahim Numan, *Avrupa'da Osmanlı Mimarî Eserleri-Yugoslavya*, c. III, kitap 3, Bilmen Basımevi, İstanbul, 1981, s. 97.

⁵⁴⁷ Eyice, "Hamza Bey Camii(Manastır)", c. XV, s. 506. Eyice, caminin banisi olan Hamza Bey'in kimliğinin aydınlanamadığını söylemektedir; fakat araştırmamıza konu olan Hamza Bey'le ilgili Ali Ziya Topaç'ın Hamzabey Tarihi adlı eserinde Hamza Bey'in Manastır'da bir cami yaptırdığı ve Eyice'nin inşa tarihi ile ilgili verdiği 15. yüzyılda Hamza Bey'in yaşadığı bilindiğine göre

Cami, duvar tekniği ve mimari bakımdan Osmanlı Dönemi Türk Sanatının klâsik çağ özelliklerini taşımaktadır⁵⁴⁸.

Caminin kubbesi kurşunla kaplı⁵⁴⁹, kubbe kasmağı sekiz köşelidir⁵⁵⁰. Duvarları dört sıra tuğla hatıllar arasına tek sıra taşlar şeklinde taş ve tuğladan karma olarak inşa edilmiştir. Bu teknik 15.yüzyılın mimari özelliğini taşımaktadır⁵⁵¹. Avlusu, moloz taşlarla örülmüş duvarla çevrelenen caminin yarım yuvarlak kemerli kapısının biçiminden ve üstündeki 1857/1273 tarihli kitabesinden bu duvarın ve giriş bölümünün sonradan yapıldığı anlaşılmaktadır. Son cemaat yeri ise belirsiz bir tarihte yıkıldığından yerine basit bir giriş yeri yapılmıştır⁵⁵².

Dikdörtgen yapıya sahip caminin mihrabı yine dikdörtgen biçimde bir çıkıntının içine yerleştirilmiştir. Mihrabın üstünde bir çifte pencere, yan cephelerde alt çıkıntıda bir, harimde ise ikişer pencere vardır. Pencere, alışılmış olan sivri tahfif kemerler yerine üç kademe hâlinde yukarıya doğru sivrilen az derin nişlerden oluşmuştur.

Hamza Bey Camii, on iki cepheli gövdeye sahip kesme taştan oluşan bir minareye maliktir. Şerefe çıkmaları mukarnaslarla sağlanan minare, bozulmadan günümüze gelmiştir⁵⁵³.

Makedonya'da meydana gelen çatışmalar sonucu cami, iki defa saldırıya uğramıştır. Birinci saldırıda caminin pencereleri kırılmış, ikincisinde ise son cemaat yerinin tamamı yıkılmıştır⁵⁵⁴.

camiyi yaptıranın bu Hamza Bey olması kuvvetle muhtemeldir. Bk. Topaç, age, s. 32. Kapanmayan Yaralar, s. 52'de caminin 18. yüzyıl sonlarına doğru yapıldığı geçmekte; fakat Semavi Eyice, bunun doğru olmadığını çünkü 15. yüzyıl mimari özellikleri taşıdığını söylemektedir. Bk. Eyice, agm, c. XV, s. 506; Şehabi, Behicüddin, *Kapanmayan Yaralar*, (çev: Talip Küçükcan), Özel Yayın, Üsküp, 2003, s. 52. Ayverdi de, caminin 18. yüzyılda yapıldığını gösterecek bir emarenin olmadığını, bu yüzden bu görüşün yanlış olduğunu, sadece avlu duvarındaki kapının kemerinin gerilmiş yay gibi olan basık Osmanlı kemeri yerine, yüksekçe ve daireye yakın olması 18. yüzyıla ait olduğuna işaret olabilir; fakat bunda da tamir izleri ve tamir kitabesi bulunduğunu belirtmektedir. Bk. Ayverdi, age, c. III, kitap 3, s. 97.

⁵⁴⁸ Eyice, agm, c. XV, s. 506.

⁵⁴⁹ Şehabi, age, s. 52.

⁵⁵⁰ Ayverdi, age, c. III, kitap 3, s. 97.

⁵⁵¹ Eyice, agm, c. XV, s. 506.

⁵⁵² Ayverdi, age, c. III, kitap 3, s. 97; Eyice, agm, c. XV, s. 506; Şehabi, age, s. 52.

⁵⁵³ Eyice, agm, c. XV, s. 506.

⁵⁵⁴ Şehabi, age, s. 52.

1995 yılında Makedonya Cumhuriyeti İslâm Birliği tarafından cami için restorasyon projeleri hazırlanarak tamirine başlanmış; fakat iki yıl süren çalışmaların tamamlanmasının ardından maddî imkânsızlıklar nedeniyle restorasyona ara verilmiştir⁵⁵⁵. Böylelikle cami yıkılmaktan kurtarılmış⁵⁵⁶; lakin ibadete açılmamıştır⁵⁵⁷.

C- HAMZA BEY CAMİİ (ESKİ ZAĞRA): Bulgaristan'ın Eski Zağra şehrinde 15. yüzyılda yapılmıştır⁵⁵⁸.

Evliya Çelebi, seyahatnamesinde; Hamza Bey Camii'nin Eski Zağra'da çarşı içinde büyük ve eski bir cami olduğunu ve cemaatinin de çok olduğunu bildirmektedir. Şehrin en büyük camisi olduğunu söyleyen Evliya Çelebi, caminin kible kapısı üzerindeki kitabede “sene semane mie”de Musa Çelebi ibn Yıldırım Han sırasında ümeradan Hamza Bey binasıdır, yazdığını söylemektedir⁵⁵⁹. Bu kitabeden caminin 800 yılında Hamza Bey tarafından yapıldığı anlaşılmaktadır⁵⁶⁰. Hamza Bey'in kimliği tam olarak aydınlanamamıştır.

Cami on sekiz metreye yakın çaptaki⁵⁶¹ tek kubbesiyle Osmanlı Dönemi camileri arasında kubbe büyüklüğü açısından özel bir yere sahiptir⁵⁶². 16,5-17,70 ölçülerde duvarlara sahip yapı⁵⁶³, taş ve tuğlalardan düzensiz bir şekilde

⁵⁵⁵ Eyice, agm, c. XV, s. 506.

⁵⁵⁶ Şehabi, age, s. 52.

⁵⁵⁷ Eyice, agm, c. XV, s. 506.

⁵⁵⁸ Eyice, “Hamza Bey Camii(Eski Zağra)”, c. XV, s. 505.

⁵⁵⁹ Evliya Çelebi, *Evliya Çelebi Seyahatnamesi*-Topkapı Sarayı Bağdat 305 Yazmasının Transkripsiyonu-Dizini, (haz: Seyit Ali Kahraman-Yücel Dağlı), c. III, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 1999, s. 214.

⁵⁶⁰ Ayverdi, bu kitabedeki ifadenin sonradan yazıldığını ve tarihin de doğru olmadığını çünkü 800'de Yıldırım'ın sağ olduğunu belirtmektedir. Ayrıca Ayverdi, caminin banisi olan Hamza Bey'in Firuz Bey oğlu olabileceğini ve o dönemde Antalya muhafızı olduğunu söylemektedir. Bk. Ayverdi, *Osmanlı Mimarisinde Çelebi ve II. Sultan Murad Devri*, c. II, s. 575. Osman Nuri Peremeci ise; Evliya Çelebi'nin Seyahatnamesi'ni kaynak göstererek caminin Yıldırım Bayezid'in oğlu Emir Süleyman zamanında ve 814/1412 yılında yapıldığını belirtmektedir. Bk. Peremeci, Osman Nuri, *Tuna Boyu Tarihi*, Resimli Ay Matbaası, İstanbul, 1942, s. 136.

⁵⁶¹ Ayverdi, age, c. II, s. 576.

⁵⁶² Eyice, agm, c. XV, s. 505.

⁵⁶³ Ayverdi, age, c. II, s. 577.

örülmüştür⁵⁶⁴. Sekiz altlık, dört üstlük pencerelerden oluşmaktadır. Minaresi ise duvara oturmakta ve kapısı içte bulunmaktadır⁵⁶⁵.

Hamza Bey Camii'nin üzerinde 1204/1789-1790 yılında bir tamir gördüğüne dair kitabe bulunmaktadır⁵⁶⁶.

1293/1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'nda Eski Zağra, büyük bir faciayla karşı karşıya kalmış, buradaki Müslümanlar katledilmiş, kalanlar ise göçe zorlanmıştır. Bölgede bulunan Türk eserleri de tahrip edilmiştir.

Savaşta minaresi yıkılıp zarar gören Hamza Bey Camii, Müslümanlar şehre döndürdüğünde tamir edilerek ibadete açılmıştır. Daha sonra tekrar kapanan cami, senelerce ibadete kapalı bir şekilde ayakta kalmıştır. Hâlâ tamir edilerek ibadete açılmayı beklemektedir⁵⁶⁷.

Bu camilerden başka; Yugoslavya'da Hamza Bey Camii⁵⁶⁸ ve İmareti'nin⁵⁶⁹ bulunduğu, Teşne'de Hamza Bey Mescidi'nin⁵⁷⁰, Kolobuk'ta ise Hamza Bey Camii⁵⁷¹ adlı bir caminin bulunduğunu öğrenmekteyiz. Fakat bu camileri inşa ettiren Hamza Bey'in kimliği hakkında herhangi bir bilgiye sahip değiliz.

Ayrıca Piriştine'de, Üsküp'te ve daha birçok köy ve kasabada Hamza Bey'in camiler yaptırdığı bilinmektedir⁵⁷². Bu camilerin günümüze ulaşmış olup olmadığı ise bilinmemektedir.

D- HAMZA BEY CAMİİ (SELANİK): Yunanistan'ın Selanik şehrinde Hamza Bey tarafından⁵⁷³ 15.yüzyılda yaptırılmıştır⁵⁷⁴. Yapıldığı zaman,

⁵⁶⁴ Eyice, agm, c. XV, s. 505.

⁵⁶⁵ Ayverdi, age, c. II, s. 577.

⁵⁶⁶ Ayverdi, age, c. II, s. 577; Eyice, agm, c. XV, s. 505.

⁵⁶⁷ Eyice, agm, c. XV, s. 505.

⁵⁶⁸ Bk. Ayverdi, Ekrem Hakkı-Aydın Yüksel-Gürbüz Ertürk-İbrahim Numan, *Avrupa'da Osmanlı Mimari Eserleri-Yugoslavya*, c. III, kitap: 3, s. 130, 141, 151.

⁵⁶⁹ Bk. Ayverdi, age, c. III, kitap 3, s. 130.

⁵⁷⁰ Bk. Ayverdi, age, c. III, kitap 3, s. 432.

⁵⁷¹ Bk. Ayverdi, age, c. III, kitap 3, s. 205.

⁵⁷² Bk. Topaç, age, s. 32.

⁵⁷³ Topaç, age, s. 32; Eyice, *Zaviyeler ve Zaviyeli Camiler*, İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi, İstanbul, 1963, s. 42. Eyice, TDVİA'daki "Hamza Bey Camii(Selanik)" adlı makalesinde ise; camiyi Hamza Bey'in kızı Hafsa Hatun'un 872 (1467-1468) yılında yaptırdığını, bunun da cami içindeki kitabeden anlaşıldığını belirtmektedir. Eyice, Trabzonlu Âşık Mehmed'in Menazirü'l-

Yunanistan'ın en büyük camisi olan Hamza Bey Camii, buradaki kubbeli ve avlulu yapıdaki Osmanlı eserlerinin nadir örneklerindendir⁵⁷⁵.

Evliya Çelebi, seyahatnamesinde; caminin gece gündüz cemaatinin çok, kubbesinin kurşun olduğunu ve kapısının üzerinde:

Kad bena'l-bevvabu hâze'l-câmi'e

Hâlisân lillâhi zü'l-fazlı'l-vedûd

Kâle târihan lehü 'abdû'l-cemîl

Udhuhî bi'l-berri ya ehle's-sucûd *Sene (...)*

yazdığını belirtmektedir⁵⁷⁶.

Cami, ilk önce mescit olarak yapılmış; fakat şehrin gelişmesi üzerine burada Cuma namazı kılmak gerekmiştir. Bunun üzerine üç tarafından genişletilerek bir avlu eklenmiştir⁵⁷⁷. Bundan yirmi beş yıl sonra cami, harap bir hâl almıştır. Sebebinin ise yangın mı deprem mi olduğu belli değildir.

1028(1619) tarihli iki beyitlik Arapça kitabede binanın bir kapıcı başı tarafından tamir edildiği yazmaktadır⁵⁷⁸.

Franz Babinger'in yayımladığı 1029 (25 Şubat 1620) tarihli Hamza Bey Camii Vakfiyesine göre; Seyyid Gazi oğlu Kapıcı Mehmed Bey, tamamen harap olmuş, duvarları yıkılmış ve ibadet edilemez duruma gelmiş bu camiyi mükemmelen tamir ettirmiştir⁵⁷⁹.

Avalim adlı eserinin 302b-300a varaklarında, camii Hafsa Hatun'un vakfettiğinin, vakfiyesinden de camii Hamza Bey'in kızı Hafsa Hatun'un yaptırdığını anlaşıldığını, caminin halk arasında önceleri Hafsa bint Hamza Bey adıyla anılırken sonradan Hamza Bey adıyla anıldığını aktarmaktadır. Bk. Eyice, "Hamza Bey Camii(Selanik)", *TDVİA*, c. XV, s. 507.

⁵⁷⁴ Eyice, agm, c. XV, s. 507.

⁵⁷⁵ Muhammed el-Arnâvut, *Dirâsâtü fi 't-Târîhi 'l-Hazârî li 'l-İslâmi fi 'l-Balkan*, y.y., 1996, s. 22.

⁵⁷⁶ Evliya Çelebi, age, Topkapı Sarayı Bağdat 308 Numaralı Yazmanın Transkripsiyonu-Dizini, (haz: Seyit Ali Kahraman-Yücel Dağlı-Robert Dankoft), c. VIII, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2003, s. 70.

⁵⁷⁷ Eyice, agm, c. XV, s. 507 (Trabzonlu Mehmed, Menaziru'l-Avalim vr. 302b-303a'dan naklen)

⁵⁷⁸ Eyice, agm, c. XV, s. 507. Bu kitabe, yukarıda metnine yer verdiğimiz Evliya Çelebi Seyahatnamesi'nde bulunan kitabe olmalıdır.

⁵⁷⁹ Eyice, agm, c. XV, s. 507-508 (Babinger, Franz, "Ein Türkischer Stiftungsbrief des Nerkesi vom Jahre 1029/1620", *MOG*, 1, 151-166'dan naklen).

Balkan Savaşlarında Selanik, Osmanlı Devleti'nin elinden çıkınca Hamza Bey Camii de sahipsiz kalmış, diğer bütün camiler gibi minaresi yıktırılmış, ana caddenin kenarında bulunduğundan avlu revakları dükkân hâline getirilmiş, ibadet yeri ise sinema salonuna çevrilmiştir. 1953'te bu duruma gelmiş olan cami, sonradan küçük bir restorasyon görmüşse de 1997 yılında mağaza olarak kullanılmaya başlanmıştır⁵⁸⁰.

E- HAMZA BEY MEKTEBİ (MANASTIR): Manastır'daki Hamza Bey Camii gibi mektebin de inşa tarihi ve kurucusu kesinlik kazanmamıştır. Mektep günümüze ulaşmadan yok olmuştur⁵⁸¹.

F- HAMZA BEY MEDRESESİ (KEMAL PAŞA): İzmir'in doğusunda Kemal Paşa (Nif) adındaki kasabada, Hamza Bey tarafından inşa ettirilmiştir. Bugüne ulaşmayan medrese, Hamza Bey'in Bursa'daki cami ve imaretinin vakıfları olmuştur⁵⁸².

G- HAMZA BEY HAMAMI (KEMAL PAŞA): Medrese gibi Kemal Paşa (Nif) kasabasında Hamza Bey'in yaptırdığı bu yapı, Bursa'daki Hamza Bey Camii ve İmareti'nin vakfidir ve günümüze ulaşmamıştır⁵⁸³.

H- HAMZA BEY MEDRESESİ (OHRI): Kadıasker defterine göre 996/1588'de Arnavutluk'un Manastır sancağına bağlı Ohri'de Hamza Bey Medresesi adında bir medrese bulunmaktaydı. Medresenin kurucusu ve inşa tarihi hakkında kesin bilgi bulunmamaktadır. Defterde merhum Hamza Bey denildiğinden medresenin 996/1588 yılından önce yapıldığı anlaşılmaktadır.

⁵⁸⁰ Eyice, agm, c. XV, s. 508.

⁵⁸¹ Ayverdi, age, c. III, kiap 3, s. 97.

⁵⁸² Ayverdi, *Osmanlı Mimarîsinde Fatih Devri*, c. IV, s. 782 (BŞS, A 64 169'dan naklen).

⁵⁸³ Ayverdi, *Osmanlı Mimarîsinde Fatih Devri*, c. IV, s. 782 (BŞS, A 64 169'dan naklen).

Medresede, Muslihiddin Efendi, Ahmed Efendi ve Ahmed Bey müderrislik yapmıştır⁵⁸⁴.

İ- HAMZA BEY HAMAMI (FOÇA): Foça'da Hamza Bey adına bir hamam yapılmış; fakat günümüze ulaşmamıştır⁵⁸⁵.

J- HAMZA BEY HAMAMI (MANİSA)⁵⁸⁶: Hamza Bey, Manisa'da kendi adıyla anılan bir hamam yaptırmıştır. Hamam, günümüzde mevcut değildir. Bu hamamı, Bursa'daki cami, medrese ve imaretine vakfetmiştir⁵⁸⁷.

K- HAMZA BEY HAMAMI (NİĞDE): Hamza Bey, Niğde'de bir hamam yaptırmış ve bu hamamı Bursa'daki cami, medrese ve imaretine vakfetmiştir⁵⁸⁸.

III- HAMZA BEY MAHALLESİ

Bursa'nın eski mahallelerinden biri olan Hamzabey Mahallesi⁵⁸⁹ bugün Muradiye, Esentepe ve Kocanaib mahalleleri arasındadır. Mahallenin kuzeyi Hamzabey, güneyi ise Hulkibey caddeleri ile sınırlıdır⁵⁹⁰.

Mahallenin, 867/1462-1463 ve 897/1491-1492 tarihli Bursa Şer'iyeye sicillerinde de adı geçmektedir. O zamandan bugüne kadar aynı adla anılmaktadır⁵⁹¹.

Mahalleye adını, Hamza Bey'in burada yaptırmış olduğu cami vermiştir. Mahalle, Fatih döneminden günümüze kadar varlığını sürdürmüştür⁵⁹².

⁵⁸⁴ Baltacı, Cahid, s. 196.

⁵⁸⁵ Ayverdi, *Avrupa'da Osmanlı Mimari Eserleri-Yugoslavya*, c. III, kitap 3, s. 152. Burada Hamza Bey'in kim olduğu hakkında bilgi verilmemiştir.

⁵⁸⁶ BŞS, A 32 104a.

⁵⁸⁷ BŞS, A 64 169; Hızlı, *Osmanlı Klâsik Döneminde Bursa Medreseleri*, s. 114.

⁵⁸⁸ Hızlı, age, s. 114.

⁵⁸⁹ *166 Numaralı Muhasebe-i Vilâyet-i Anadolu Defteri*, s. 4; Köseoğlu, age, s. 27; Kaplanoğlu, age, s. 155.

⁵⁹⁰ Kaplanoğlu, age, s. 155.

⁵⁹¹ Köseoğlu, age, s. 27.

⁵⁹² Köseoğlu, age, s. 5; Kaplanoğlu, age, s. 155; Ergenç, age, s. 100.

Daha önceleri Hamzabey Mahallesi'nin batısı Sırakavaklar Deresi, doğusu Muradiye istikametinde kilise deresi, güneyi Demirkapı Caddesi ve bayır, kuzey tarafı ise Gazi Akdemir Mahallesi ile çevrili idi⁵⁹³.

Hamzabey Camii'nden önce bu mahallede Osman Bey'in kardeşinin oğlu Gazi Aktimur'un⁵⁹⁴ yaptırdığı bir mescit bulunmaktaydı. Bu kişi Bahadır olarak anılmaktaydı. Mescit, Kükürtlü kaplıcalarına gelenler için açık tutuluyor ve burada sadece Cuma namazları kılınıyordu⁵⁹⁵.

Mahallede 893/1487 yılında 55 hane, 937/1530 yılında ise 67 hane bulunmaktaydı. 981/1573 yılında aşırı göçler nedeniyle mahalledeki hane sayısı 149'a yükselmiştir. 1343/1924'te, nüfusu azalan Hamzabey Mahallesi, Muradiye Mahallesi ile birlikte bir muhtarlığa bağlanmıştır.

Mahalle içerisinde Hamza Bey'in camisi, imareti, medresesi, türbesi, hamamı ve çeşmesi bulunmaktaydı. Bunlardan cami ve türbe dışındakiler günümüze ulaşamamıştır.

Mürekkepçi, Bahadırağa ve Elvanbey mescitleri ve mahalleleri de bu mahalle içinde bulunmaktadır.

Mahalleye 1950'li yıllardan sonra büyük ölçüde Yugoslavya göçmenleri gelmiştir. Bugün merkez Osmangazi ilçesine bağlı olan mahallede eski Yugoslavya göçmenleri ile eski Bursalılar yaşamaktadır⁵⁹⁶.

Bugün mahalle içerisinde Hamzabey İlköğretim Okulu bulunmaktadır. Bu okulun II. Murad Mezarlığı üzerinde bulunduğu söylenmektedir. Ayrıca muhtarlık ve cami çevresinin de bu mezarlık üzerinde bulunduğu iddia edilmektedir⁵⁹⁷.

Hamzabey Mahallesi sınırları içerisinde Karşıduran Süleyman Paşa Türbesi ve II. Murad Hamamı bulunmaktadır⁵⁹⁸.

⁵⁹³ Topaç, age, s. 35.

⁵⁹⁴ Topaç, age, s. 35; Kaplanoğlu, age, s. 155.

⁵⁹⁵ Kaplanoğlu, age, s. 155.

⁵⁹⁶ Kaplanoğlu, age, s. 155 (BOA, Temettuat Defteri, no: 7535); 1530 yılına ait 166 Numaralı Muhasebe-i Vilâyet-i Anadolu Defteri'nde mahallede 51 hanenin bulunduğu belirtilmektedir. Bk. *166 Numaralı Muhasebe-i Vilâyet-i Anadolu Defteri*, s. 4.

⁵⁹⁷ Bu bilgiler Hamzabey Mahallesi muhtarı tarafından aktarılmıştır.

⁵⁹⁸ Bk. Akbulut, *Rüknettin, Her Şeyi ile Bursa*, Sulhi Garan Matbaası, İstanbul, 1957, s. 152; Yalman, age, s. 158.

Hamzabey Mahallesi tarihî açıdan da büyük önem taşımaktadır. Mahallede, 1941 yılında ipek böceği deposu inşaatı sırasında, MS 2.yüzyıla ait, dört basamakla inilen bir tümülüs (kaya mezarı) bulunmuştur. Helen dönemine ait bu tümülüs, Bursa'nın tarihini değiştirmiştir⁵⁹⁹.

Kuzeydoğu-güneybatı yönünde yapılmış olan⁶⁰⁰ kaya mezarının giriş bölümü bir taş blok ile kapatılmıştır. Mezar odası tonoz örtülüdür. Uzunluğu 2 metre, genişliği 1,55 metre ve yüksekliği 1,80 metredir. Ceset, mezar odasının soluna yatırılmış, sağ tarafa da ölü armağanları bırakılmıştır⁶⁰¹.

IV- HAMZA BEY KÖYÜ

Bursa'nın İnegöl ilçesine bağlı olan bu köy⁶⁰², ilçenin kuzeyinde, Yenişehir karayolu üzerinde, İnegöl'e 6 km. uzaklıkta bulunmaktadır⁶⁰³.

1246/1830-1831⁶⁰⁴ ve 1276/1859-1860 tevcih tarihli bir belgede Hamzabey Köyü'nün adı geçmektedir⁶⁰⁵.

İbn Kemal'in eserinde de Hamzabey Köyü adı geçmektedir⁶⁰⁶.

Hüdavendigâr Livası Tahrir Defterleri'nde, Alâmüddin adlı karyenin Hamzabey Köyü olabileceği belirtilmekte, bu köyü Murad Hüdavendigâr'ın Hamza Bey'e temlik ettiği bildirilmektedir⁶⁰⁷. Hamza Bey de bu köyü Bursa'daki imaretine vakfetmiştir⁶⁰⁸. Bu nedenle köy, daha sonra Hamzabey adını almıştır⁶⁰⁹.

⁵⁹⁹ *Bursa Ansiklopedisi*, c. II, s. 837-838; Yalman, "Hamza Bey Kaya Mezarı", *Bursa Muradiye Senti*, s. 38.

⁶⁰⁰ Yalman, agm, s. 38.

⁶⁰¹ *Bursa Ansiklopedisi*, c. II, s. 838.

⁶⁰² Bk. BOA, C.EV., 423-21403.

⁶⁰³ Kaplanoğlu, *Bursa Yer Adları Ansiklopedisi*, s. 155-156; *Bursa Ansiklopedisi*, c. II, 836.

⁶⁰⁴ Bk. VGMA, 543, s. 11.

⁶⁰⁵ Bk. VGMA, 189-340.

⁶⁰⁶ İbn Kemal, *Tevarih-i Al-i Osman*, (yayına hazırlayan: Şerafettin Turan), I. Defter, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1991, s. 86.

⁶⁰⁷ *Hüdavendigâr Livası Tahrir Defterleri*, s. 112; Kaplanoğlu, *Bursa Ansiklopedisi*, c. I, s. 19. Burada köyü, I. Murad'ın Hamza Bey'e temlik ettiği yazmakta; fakat bizim araştırmamıza konu olan Hamza Bey, bu dönemde henüz dünyaya gelmemiştir. Ya padişahın isminde bir yanlışlık yapılmış olmalı ya da bu Hamza Bey başka bir Hamza Bey'dir.

⁶⁰⁸ *Hüdavendigâr Livası Tahrir Defterleri*, s. 112.

⁶⁰⁹ Kaplanoğlu, *Bursa Ansiklopedisi*, c. I, s. 19.

928/1521 tarihli tahrir defterlerinde Hamza Bey oğlu Yahşi Bey mülkü olarak geçmektedir⁶¹⁰.

1325/1907 tarihli Hüdavendigâr Vilâyeti Salnamesi'nde köyde 148 hanenin bulunduğu belirtilmektedir⁶¹¹. 1927'de 895, 1990 yılında ise 1096 kişi yaşamaktaydı.

Bugün Mehmedbey Camii ve hamamının bulunduğu köyde yerlilerin dışında 1880'li yıllarda köye gelen Bulgaristan göçmenleri yaşamaktadır⁶¹².

Hamzabey Köyü'nde Mustafa Paşa oğlu Mehmed Bey vakfı da bulunmaktadır⁶¹³.

V- HAMZA BEY EVKAFI

Hamza Bey Vakfının hangi mahalde, hangi amaç için kurulduğu tam olarak belirtilmemekle⁶¹⁴ birlikte Hamza Bey'in Bursa'da kendi adıyla anılan mahallede bulunan cami, medrese ve imareti için pek çok yeri ve yapıyı vakfettiği bildirilmektedir⁶¹⁵.

Hamza Bey Bursa'daki cami, medrese ve imareti için şu evkafı bırakmıştır:

1- Yenişehir'e bağlı Karaali Köyü⁶¹⁶: Hamza Bey'in imaretine vakıftır⁶¹⁷. Üç mahalle (?) ve sekiz haneden oluşmaktaydı⁶¹⁸.

2- Marmaracık Mezraası⁶¹⁹

3- İnegöl'de Kozcayaylağı Köyü

4- İnegöl'de Gulam Köyü

5- İnegöl'de Bilâloğlu Köyü⁶²⁰

⁶¹⁰ *Bursa Ansiklopedisi*, c. II, s. 836.

⁶¹¹ *Hüdavendigâr Vilâyeti Salnamesi*, 1325, defa: 34, s. 175.

⁶¹² Kaplanoğlu, *Bursa Yer Adları Ansiklopedisi*, s. 156.

⁶¹³ Bk. C. EV., 134-6699.

⁶¹⁴ Çiftçi, age, s. 85.

⁶¹⁵ *Hüdavendigâr Livası Tahrir Defterleri*, c. I, s. 112-245; Ayverdi, age, c. III, s. 124; Hızlı, *Osmanlı Klâsik Döneminde Bursa Medreseleri*, s. 114.

⁶¹⁶ BŞS, B 86 31a; *Hüdavendigâr Livası Tahrir Defterleri*, c. I, s. 245; Kepecioğlu, age, c. II, 179; Ayverdi, age, c. III, s. 124; Hızlı, age, s. 114.

⁶¹⁷ *Hüdavendigâr Livası Tahrir Defterleri*, c. I, s. 245.

⁶¹⁸ *166 Numaralı Muhasebe-i Vilâyet-i Anadolu Defteri (937/1530)*, s. 51.

⁶¹⁹ Kepecioğlu, age, c. II, s. 179; Hızlı, age, s. 114.

6- İnegöl'de Ahi Köyü (Yenice köyü/Müslim Yenicesi)⁶²¹ : Murad Hüdavendigâr, bu köyü Hamza Bey'in babası Yahşi Bey'e mülk olarak vermiş, tarik-i irsle Hamza Bey'e intikal etmiştir. Hamza Bey'den de oğullarına intikal etmiştir⁶²².

7- İnegöl'de Alâmüddin Karyesi⁶²³

8- Yarhisar'da Hoca Ömer Köyü⁶²⁴: Hamza Bey, Bursa'daki imaretine vakfetmiştir⁶²⁵.

9- Yarhisar'da Karaökçe Köyü⁶²⁶

10- İznik'te Hamzabey Köyü⁶²⁷: Sultan Hüdavendigâr, Hamza Bey'e temlik etmiş, Hamza Bey de Bursa'daki imaretine vakfetmiştir⁶²⁸.

11- Candarbükü Köyü⁶²⁹

12- Bergama'da bedesten⁶³⁰

13- Bergama'da شباورجه Köyü⁶³¹

14- Ayazmana'da⁶³² Yassı Büklü Köyü⁶³³

15- Manisa'da hamam⁶³⁴

16- Niğde'de hamam⁶³⁵

17- Yenişehir'de Germes Köyü⁶³⁶

⁶²⁰ BŞS, B 86 31a; Bk. BOA, EV.d., 10877, s. 1; Kepecioğlu, age, c. II, s. 179; Ayverdi, age, c. III, s. 124; Hızlı, age, s. 114.

⁶²¹ BŞS, B 86 31a; BOA, EV.d., 11793, s. 3a; *Hüdavendigâr Livası Tahrir Defterleri*, c. I, s. 118; Kepecioğlu, age, c. II, s. 179; Ayverdi, age, c. III, s. 124; Hızlı, age, s. 114.

⁶²² *Hüdavendigâr Livası Tahrir Defterleri*, c. I, s. 118.

⁶²³ BŞS, B 86 31a.

⁶²⁴ BŞS, B 86 31a; *166 Numaralı Muhasebe-i Vilâyet-i Anadolu Defteri (937/1530)*, s. 31; *Hüdavendigâr Livası Tahrir Defterleri*, c. I, s. 148-149; Kepecioğlu, age, c. II, s. 179; Ayverdi, age, c. III, s. 124; Hızlı, age, s. 114.

⁶²⁵ *Hüdavendigâr Livası Tahrir Defterleri*, c. I, s. 148.

⁶²⁶ Kepecioğlu, age, c. II, s. 179; Ayverdi, age, c. III, s. 124; Hızlı, age, s. 114.

⁶²⁷ *Hüdavendigâr Livası Tahrir Defterleri*, c. I, s. 112; Kepecioğlu, age, c. II, s. 179; Hızlı, age, s. 114.

⁶²⁸ *Hüdavendigâr Livası Tahrir Defterleri*, c. I, s. 112. Burada Alâmüddin olarak geçmekte; fakat günümüzdeki Hamza Bey Köyü olabileceği belirtilmektedir.

⁶²⁹ Kepecioğlu, age, c. II, s. 179; Hızlı, age, s. 114.

⁶³⁰ BŞS, B 86 56a; Kepecioğlu, age, c. II, s. 179; Ayverdi, age, c. III, s. 124; Hızlı, age, s. 114.

⁶³¹ Ayverdi, age, c. III, s. 124.

⁶³² BŞS, B 97 23a.

⁶³³ Ayverdi, age, c. III, s. 124; Hızlı, age, s. 114.

⁶³⁴ Kepecioğlu, age, c. II, s. 179; Ayverdi, age, c. IV, s. 820; Hızlı, age, s. 114.

⁶³⁵ Kepecioğlu, age, c. II, s. 179; Hızlı, age, s. 114.

18- Yenişehir’de Ayas Köyü⁶³⁷

19- Kara Omca köyü⁶³⁸: Hamza Bey’in bu köyde iki buçuk çiftlik mülk yeri vardı. Bunlar: Saru Dur-Ali ve Paşayığit çiftlikleri ve Kavak Yeri adlı yarım çiftliktir. Bu yerleri Hamza Bey, Bursa’daki imaretine ve medresesine vakfetmiştir⁶³⁹.

20- Çitli Karyesi

21- Kurşunlu Karyesi

22- Alibey Köyü

23- Eymür Karyesi

24- Süpürdü Karyesi⁶⁴⁰

25- Birçok değirmen⁶⁴¹

26- Bursa’da han ve dükkânlar⁶⁴²

Evliya Çelebi’nin Seyahatname’sinde; “Kal’a-i Fener-âbâdânı” padişahın izni ile Hamza Bey’in tamir ettiği, tamire kırk kese masraf edip yine kırk yük akçe de kale için vakfettiği, ayrıca kale çalışanlarına Hamza Bey evkafından maaş verildiği yazmaktadır.

Bu kalenin içinde Hamza Bey Camii ve Evliya Hatun Camii bulunmaktadır⁶⁴³.

Hamza Bey Vakfi’ndan bir mevlâna müderrisin yevmî 25 akçe ücret aldığı kaynaklardan öğrenilmektedir⁶⁴⁴.

B 240 numaralı Şer’iye Sicili’nde Hamza Bey evkafının 1204/1789-1790 yıllarına ait muhasebe kayıtlarından, vakfın bu yıla ait gelir ve giderlerini

⁶³⁶ Ayverdi, age, c. III, s. 124 (*Kepecioğlu, Kâmil, Bursa İmaretleri*, yazma 6. sıra).

⁶³⁷ Bk. BOA, C.TZ., 4-170.

⁶³⁸ *166 Numaralı Muhasebe-i Vilâyet-i Anadolu Defteri (937/1530)*, s. 31; *Hüdavendigâr Livası Tahrir Defterleri*, c. I, s. 149.

⁶³⁹ *Hüdavendigâr Livası Tahrir Defterleri*, c. I, s. 149.

⁶⁴⁰ BOA, EV.d., 11793, s. 3a.

⁶⁴¹ Kepecioğlu, age, c. II, s. 179; Hızlı, age, s. 114 (B 14 98b).

⁶⁴² BŞS, B 97 23a.

⁶⁴³ Evliya Çelebi, age, c. VIII, s. 97. Burada ismi geçen Hamza Bey’in, araştırmamıza konu olan Hamza Bey olup olmadığını kesin olarak bilmemekteyiz.

⁶⁴⁴ Çiftçi, age, s. 123 (A 163 16b, 45b).

öğrenmekteyiz. Beldede vakfin 1204/1789-1790 yıllarına ait gelir ve giderleri şu şekildedir:

Muhâsebe-i mahsûlât ve ihrâcât-ı evkâf-ı müslimîn berâ-yı 'avâriz ve nüzül-i mahalle-i Hamza Bey der-Bursa der-zamân-ı el-Hâc Mustafa Ağa el-mütevellî bi'l-vakfî'l-mezbûr fî gurrei Recebi'l-ferd sene 1204 ilâ gâyeti Cemâziye'l-âhire

<i>Asl-ı mâl-ı vakf</i>		5330guruş
<i>Murâbaha fî sene kâmile</i>		655,5guruş
<i>Minhâ el-mesârif:</i>		
<i>Berâ-yı 'avâriz ve nüzül</i>		66guruş
<i>Berâ-yı ta'mîr-i mecrâ-yı âb</i>		7guruş
<i>Berâ-yı mukâta'a-i zemîn</i>		1guruş
<i>Berâ-yı revgan-ı zeyt-i medrese-i mahalle-i mezbûre</i>	7 pâre	7guruş
<i>Berâ-yı hâfiz-ı yâsîn</i>	15 pâre	1,5guruş
<i>Berâ-yı şem'-i 'asel</i>		5guruş
<i>Berâ-yı revgan-ı zeyt-i minâre</i>		15guruş
<i>Vazîfe-i mütevellî</i>		102guruş
<i>Vazîfe-i vâ'iz efendi</i>	10 pâre	14,5guruş
<i>Vazîfe-i müzzin</i>		12,5guruş
<i>Vazîfe-i kapıcı</i>		2guruş
<i>Harc-ı muhâsebe</i>		180akçe
<i>Mesârif-i müteferrika</i>		180akçe
<i>Yekûn mesârif:</i>	2 pâre	245,5guruş
<i>Ziyâde ez masraf</i>		410guruş

Muhâsebe-i mahsûlât ve ihrâcât-ı evkâf-ı müslimîn berâ-yı mühimmât-ı câmi'-i şerîf der-mahalle-i Hamza Bey der-Bursa der-zamân-ı el-Hâc Mustafa Ağa el-mütevellî bi'l-vakfî'l-mezbûr fî gurrei Recebi'l-ferd sene 1204 ilâ gâyeti Cemâziyel-âhire

<i>Asl-ı mâl-ı vakf</i>		798guruş
<i>Murâbaha fî sene kâmile</i>	rub'1	99,5guruş
<i>Minhâ el-mesârif:</i>		
<i>Vazîfe-i imâm</i>	10 pâre	33guruş
<i>Vazîfe-i Muhammediyehân</i>		5guruş
<i>Vazîfe-i müezzin</i>		2,5guruş
<i>Berâ-yı helvâ</i>		5guruş
<i>Berâ-yı revgan-ı zeyt-i minâre</i>		6guruş
<i>Berâ-yı mesârif-i minâre</i>		0,5guruş
<i>Vazîfe-i kayyım mahallede</i>		6guruş
<i>Berâ-yı şem'-i 'asel</i>		5guruş
<i>Vazîfe-i mütevellî</i>		3guruş
<i>Berâ-yı kırâet-i mevlidü'n-Nebiyi 'aleyhi's-selâm</i>	15pâre	9guruş
<i>Berâ-yı kırâet-i mevlidü'n-Nebiyi 'aleyhi's-selâm</i>	15pâre	15,5guruş
<i>Berâ-yı kırâet-i mevlidü'n-Nebiyi 'aleyhi's-selâm</i>		7guruş
<i>Harc-ı muhâsebe</i>		90akçe

Mesârif-i müteferrika 90akçe
Yekûn mesârif: rub '1 99,5guruş

<i>Vakf-ı mezbûrun zimemleridir.</i>	
<i>Der-zimmet-i Şerife Ayşe Hâtûn mahallede</i>	100guruş
<i>Der-zimmet-i Kara Ahmed mahallede</i>	40guruş
<i>Der-zimmet-i es-Seyyid Ahmed Efendi mahalle-i Elvan Bey</i>	35guruş
<i>Der-zimmet-i es-Seyyid Hasan mahalle-i Elvan Bey</i>	303,5guruş
<i>Der-zimmet-i İsmail Beşe mahallede</i>	60guruş
<i>Der-zimmet-i Zeynî binti Mehmed mahallede</i>	22guruş
<i>Der-zimmet-i Ömer bin Mehmed mahallede</i>	34guruş
<i>Der-zimmet-i Molla Mustafa bin Molla Emin mahalle-i Bahadır Ağa</i>	40guruş
<i>Der-zimmet-i Raziye binti Mustafa mahallede</i>	61guruş
<i>Der-zimmet-i Azize binti 'Abdullah mahalle-i Karınca</i>	85guruş
<i>Der-zimmet-i es-Seyyid Ahmed mahallede</i>	184guruş
<i>Der-zimmet-i Münire binti Mehmed mahallede</i>	35guruş
<i>Der-zimmet-i İbrahim bin Süleyman mahallede</i>	15guruş
<i>Der-zimmet-i Suhte Molla Ali mahallede</i>	55guruş
<i>Der-zimmet-i es-Seyyid Ahmed mahalle-i Mürekkebcî</i>	80guruş
<i>Der-zimmet-i Hazaroğlu Hüseyin mahallede</i>	110guruş
<i>Der-zimmet-i Mehmed bin Mustafa mahallede</i>	90guruş ⁶⁴⁵

1175/1761-1762 yılında Hamzabey Vakfı'ndan bir hatip yevmî üç akçe, bir cüzhan ise yevmî bir akçe maaş almaktaydı⁶⁴⁶.

1258/1842-1843 tarihli başka bir belgeden ise; Bursa'daki Hamza Bey ve Bali Bey vakıflarına "tevlîyet birle" olarak müteveli olan İshak Nuri Bey'in, devlet hazinesinden senelik yedi bin beş yüz kuruş maaş aldığını, vefatıyla mahlûl olan maaşın yetimlerine verilmesi istendiğini öğreniyoruz⁶⁴⁷.

1259/1843-1844 yılı muhasebesine göre vakfın geliri; 22581 kuruş 36 paradır. Aynı yıl vakfın tamir masrafı ise; 1608,25'tir⁶⁴⁸.

1278/1861-1862 yılları muhasebesine göre vakfın giderleri üç yük yirmi iki bin dört yüz kuruştur⁶⁴⁹.

Hamzabey Vakfı'nın 1260/1844-1845 senelerine ait gelir ve giderler şöyledir:

⁶⁴⁵ BŞS, B 240 16a.

⁶⁴⁶ Bk. BOA, C. EV. 149-7449, s.1.

⁶⁴⁷ Bk. BOA, İ.DH, 61-3002, s. 2.

⁶⁴⁸ Bk. BOA, EV.d., 12150, s. 1.

⁶⁴⁹ Bk. BOA, İ.MVL., 459, s. 1.

“Hamza Bey Vakf-ı şerîfinin a‘şârı vâridâtıyla vakf-ı müşârun-ileyhden hâsıl olan ferâğ ve intikâlât

Yenice Müslim karyesi gayr-i ez-müretteb 10694

Çitli karyesi perâkendesı 1897,54 guruş

Kurşunlu karyesi perâkendesı 1815,12 guruş

Bilâl karyesi 3101-21 guruş

‘Alî Bey karyesi perâkendesı 503,6 guruş

Eymür karyesi perâkendesı 100,21 guruş

Süpürdü karyesi perâkendesı 63,39

Mâliye hazînesine gönderilen (?)18176,36 guruş

18204,36 guruş

495977,36 guruş

Ferâğ ve intikâlât

55 evkâf-ı hümayûn hazîne hissesi

27 tevliyet hissesi

82

55 evkâf-ı hümayûn hazînesine ‘âid olan (?) hissesi

27 mâliye hazîne-i celîlesine ‘âid olup müdürü mûmâ-ileyhden zimmetinde

olan

A‘şâr-ı vâridât ve rüsûmu

Hamza Bey vakf-ı şerîfi 18176,26

Tevliyet hissesi

Hamza Bey vakf-ı şerîfinden 27⁶⁵⁰”

Vakfin aynı yıla ait masrafları ise şöyledir:

⁶⁵⁰ BOA, EV.d., 12379, s. 5.

“Mârru’l-beyân Hamza Bey vakf-ı şerîfi câmi’-i şerîfinin iki yüz altmış senesine mahsûben vezâif ve vukû‘ bulan mesârifâtı

Vezâif-i hademe 520,5 guruş

Revgan-ı zeyt bahâsı 73 kıyye x 5= 365 guruş

Câmi’-i şerîfin müteferrik mesârifi 135,5 guruş

Yekûn: 1021 guruş⁶⁵¹”

Hamza Bey Evkafı'nın 1261-1268/1844-1852 yılları arasındaki, ehl-i mürtezika vezâifiyle hangah-ı şerifelere verilen taamiye ve imaretlere satın alınan hinta, erzak ve sair masrafların kaydı *“Hamza Bey Vakf-ı şerîfi mesârifâtı”* başlığıyla Evkaf Defteri'nde ayrıntılı olarak yer almaktadır⁶⁵².

1263/1846-1847 tarihli bir belgeden Bursa'daki Hamza Bey ve Bali Bey vakıflarının mütevelliliğini yapan Mahmud Bey'in, senelik beş bin iki yüz doksan dört kuruş maaş aldığını öğrenmekteyiz. Mahmud Bey ölünce eşi, bu maaşın kendisine ve yetim çocuklarına verilmesini istemiştir⁶⁵³.

Bazı belgelerden vakıfla ilgili yapılan yolsuzlukları da öğrenmekteyiz. Meselâ; 1267/1850-851 yıllarına ait muhasebe kaydından, Bursa Muaccelat Müdürü'nün kayıtsız olarak fakirlere iki yük on bir bin kuruş harcadığı; fakat müdürün beş altı senedir orada yerleşmiş ve masrafları istediği gibi gösterdiği söylenerek hakkında araştırma yapılması için devlete şikâyet edildiğini anlamaktayız⁶⁵⁴.

1287/1870 tarihli bir belgeye göre; Hamza Bey vakfından olan cami, medrese ve türbeler depremde hasar görmüş ve *iki yük on altı bin guruş masrafla ta'mîr ve inşâsını Boyacıköylü Yorgi Kalfa ta'mîr etmiş⁶⁵⁵*.

Vakfın 1289/1872 yılında Hamzabey Külliyesi ve çalışanları için vakıftan yapılan harcamalar belgede şu şekildedir:

⁶⁵¹ BOA, EV.d., 12379, vr. 10.

⁶⁵² BOA, EV.d. 12488, vr. 7-8.

⁶⁵³ Bk. BOA, İ.DH., 156-8074.

⁶⁵⁴ Bk. BOA, İ.MVL., 319-13521, s. 1.

⁶⁵⁵ Bk. BOA, İ.DH., 627-43608.

“Merhûm Hamzabey Câmî‘-i şerîfi ve medrese ve türbe-i münîfleri
mesârifîyle hademenin vazîfe-i sâliyeleri

Revgan-ı zeyt lâzime-i câmi‘ ve türbe

Fî şehir 2 li-şehir 2

fî 9

20 Ramazân-ı şerîfde câmi‘-i şerîfe

15 Ramazân-ı şerîfde minâre

44

1

fî 45 84

20

364

Şem‘-i ‘asel-i câmi‘-i mezbûr

Fî şehir 1 li-şehir

fî 3 32

96

Mesârif-i müteferrika-i câmi‘-i şerîf

22,20 Kur‘ân ve kandil mahfazası

13 kandil

27,20 börgi (?) ve hammâliye

25 câmi‘-i şerîfe (?)

88

Vazîfe-i müderris efendi

Fî şehir 22

20 li-şehir 3

67

Ma'âş-ı 'Âbidîn Bey 'an evlâd-ı mûmâ-ileyh

şehir 663

li-şehir 3

1985 gurus

Vazife-i İmâm Ahmed ve 'İzzet Efendiler

55 gurus

Vazife-i hutbe 'Abdülkâdir Efendi

42 890

Vazife-i imâm ve müezzin der-câmi '-i İncirlice

'Osmân Rüşdî Efendi 890

15

Vazife-i cüzhân Tâhir Efendi 89

16

Vazife-i müezzin ve kayyım (?) olan 89

66

Şeyh-i 'imâret-i 'Abdülkâdir Efendi 89

30

Ma'âş-ı müezzin Hasan ve 'Alî (?) 89 (?) 15 Eylül 89 (?)

(?) 100

li-şehir 22

250

Ma'âş-ı kayyım mûmâ-ileyh Hasan ve 'Alî (?) 15 Eylül 89 (?)

(?) 100

li-şehr 22

250

Ma'âş-ı türbedâr mûmâ-ileyh 'an 15 Eylül 89 (?)

(?) 100

li-şehr 22

250

Ramazân-ı şerîfde müezzinlere verilen temcîdiye

40

Câmi'-i şerîf ve türbenin ba'zı mahallâtı ta'mîri

33 476⁶⁵⁶”

Hamza Bey Vakfı'nın 1873(1290) yılındaki masrafları ise şöyledir:

*“Merhûm Hamza Bey Câmi'-i Şerîfi ile medreseleri ve türbe-i münîfleri
mesârifâtı*

Sarf olunan rugan-ı zeyt Eylül 90 gâye-i Teşrîn-i sâni

Şehr

9 *câmi'-i şerîfe*

2 *medreseye*

4 *türbe-i münîfeye*

15

li-sene

3

⁶⁵⁶ BOA, EV.d., 22893, vr. 4a.

46 *câmi '-i şerîfin bir aylığı Ramazân-ı şerîf nihâyetinde olmağla (?)*

9

37

5 *leyle-i berât bir câmi ' ve minâre*

95 *Ramazân-ı şerîfde câmi ' ve minâre*

60 *câmi '-i şerîfe*

137 9

35 *minâreye*

1233

95

Hademe ma 'âşu ibtidâ-yı Eylül 90 gâyet-i (?) Eylül 90

Fî şehir

022 *müderris efendiye*

661 *evlâd-ı mûmâ-ileyh*

300 *meüzzin ve kayyım ve türbedâr (?)*

984

3

2952

Mesârif-i müteferrika-i vakf-ı şerîf

30 *câmi '-i şerîf için bağ köyü*

50 *(?) bahâsı*

67 *(?) bahâsı*

10 *şamandıra ve kapu bahâsı*

54 *(?)*

48 *kebîr şem ' için mukavvâ*

34 *kelâm-ı kadîm ta 'mîri*

20 *câmi '-i şerîfe (?) bahâsı*

314

Câmi ‘-i şerîfde kebîr şem‘ (?) müceddeden (?) icraâtı

20 0052 100 17 03 ‘atîk şem‘ (?)

10 2395 340 74 32 zam olunan şem‘ (?)

528 ... 12 44 zam olunan şem‘ (?)

30 2975 40 106 00

İmâm Ahmed ve ‘İzzed Efendiler vazîfesi 90

55

Hatîb ‘Abdülkâdir Efendi vazîfesi 90

14

42

Vazîfe-i imâm ve müezzin ve (?) İncirlice ‘Osmân (?) Efendi 15

Vazîfe-i cüz’hân Tâhir Efendi

Akçe 15 şehriye 10 16

Ramazân-ı şerîfde müezzinlere bir (?) verilen mecîdiye 45

Şeyh-i ‘imâret-i ‘Abdülkâdir Efendi’ye vazîfesi 90 30⁶⁵⁷”

1292/1875 senesi Mart ayı başından Şubat ayı sonuna kadarki vakıf giderleri; bir yük yirmi iki bin yüz bir guruş yirmi bir paradır⁶⁵⁸.

Hamza Bey Medresesi’nin 1291/1874 yılındaki tamir keşfinde medresenin tamiri için gerekli olan yedi bin beş kuruş vakıftan karşılanmıştır⁶⁵⁹

⁶⁵⁷ BOA, EV.d., 23305, vr. 3b.

⁶⁵⁸ Bk. BOA, EV.d., 23799, s. 2.

⁶⁵⁹ Bk. BOA, İ.DH, 692-48361.

SONUÇ

Osmanlı Tarihi'nde önemli bir yere sahip olan Hamza Bey, Osmanlıların özellikle ilk dönemlerinde hem askerî, hem siyasi, hem de dinî ve kültürel açıdan pek çok etkinliği görülen önemli kişilerden biri olmuştur.

Celebi Mehmed, II. Murad ve Fatih Sultan Mehmed dönemlerinde yaşamış olan Hamza Bey, bu zaman diliminde çok sayıda savaş ve fetihle komutanlık yaparak devlete hizmette bulunmuştur.

Hamza Bey, Osmanlı Devleti'nde beylerbeyliği, valilik, kaptan-ı deryalık ve vezirlik gibi birçok bürokratik görevde yer almış ve görevlerini hakkıyla ifa etmiştir.

Ömrünün altmış dört yıl gibi büyük bir kısmını Osmanlı Devleti'ne adayan Hamza Bey, Fatih Sultan Mehmed'in Romanya'ya gönderdiği sefaret heyetine başkanlık etmiş ve bu görevi esnasında 1461 yılında Romanya'da Kazıklı Voyvoda lakaplı Eflak kralı Vlad tarafından şehit edilmiştir.

Hamza Bey'in, Osmanlı Devleti'ne askerî alanda olduğu kadar dinî ve kültürel alanda da katkıları olmuştur. Bunların başında, Bursa'daki külliyesi gelmektedir. Bugün Hamza Bey Mahallesi'nde bulunan Hamzabey Camii, Hamzabey Türbesi, Hamzabey Ailesi Türbesi ile yine bu civarda yapılmış olan; fakat günümüze ulaşamayan Hamzabey Medresesi ve Hamzabey Mektebi, Hamza Bey tarafından Bursa'da yaptırılan eserlerdendir.

Hamza Bey, bu eserleriyle Bursa'ya ve Osmanlı Devleti'ne kültürel ve mimarî açıdan katkı sağlamıştır; fakat bunlardan daha da önemlisi Bursa'da Hamza Bey'in adıyla anılan bir köy ve mahalle bulunmasıdır. Bu mahalle ve köy sayesinde Hamza Bey, adeta Bursa'nın bir parçası hâline gelmiştir. Bursa şehrinin kurulmasında etkili olarak, buranın manevî mimarlarından olmuştur.

Hamza Bey, Bursa dışında da pek çok eser yaptırmıştır. Bunlardan birçoğu günümüzde Türkiye sınırları dışında kalmaktadır. Bu eserler arasında günümüze ulaşanlar olduğu gibi, günümüzde varlığını koruyamayanlar da vardır.

Hamza Bey'in ailesinin de Osmanlı Devleti'ne özellikle de Bursa'ya askerî ve kültürel alanlardaki katkıları büyük ölçüdedir. Hamza Bey'in ağabeyi Bayezid Paşa, askeri sahadaki faydalarının yanı sıra Bursa'da kendi adıyla anılan bir mahalle, yaptırdığı cami ve medreseyle ismini günümüze taşımıştır. Bayezid Paşa'nın oğlu İsa Bey de Bursa'da medrese, mescit ve imaret yaptırmıştır. Bursa'nın merkezinde bulunan Bali Bey Hanı'nın banisi ise Hamza Bey'in oğlu Bali Bey'dir. Bir kaplıca, cami, medrese ve pek çok vakıf eseriyle Bursa'ya büyük katkı sağlayan bir başka şahsiyet de Hamza Bey'in torunu Kara Mustafa Paşa'dır.

Hamza Bey'in, Osmanlı Devleti'ne olan bütün bu katkılarına rağmen, hakkında sadece bir monografinin yazılmış olması bir eksiklik olarak kabul edilmelidir. Hayatına ilişkin bilgilerin de çok sınırlı olduğu anlaşılmaktadır. Ancak onun, hayatı boyunca bu coğrafyaya kazandırdıkları konusunda derli toplu bilgilere mevcut bazı kaynaklarla, daha çok arşiv belgelerinde rastlanmaktadır. Başta Başbakanlık Osmanlı Arşivi olmak üzere, özellikle Bursa Mahkeme Sicilleri'nde Hamza Bey'in Bursa'daki külliyesiyle ilgili pek çok kaydın bulunduğu araştırmalarımız sırasında tesbit edilmiş ve bu kayıtlardan büyük ölçüde yararlanılmıştır.

Osmanlı Tarihi açısından önemli bir yere sahip olan Hamza Bey'in daha iyi anlaşılabilmesi ve tanınabilmesine katkı sağlamak amacıyla yapılan bu araştırmanın, onun ve Osmanlılara katkısının boyutları hakkında bundan sonra da pek çok araştırma ve incelemenin gerçekleştirilmesine öncü olacağına inanıyoruz.

KAYNAKLAR

I- ARŞİV BELGELERİ

A- BAŞBAKANLIK OSMANLI ARŞİVİ

C. EV. 2-69	EV. d. 11224	EV. d. 23544
C. EV. 149-7449	EV. d. 11793	EV. d. 23799
C. EV. 186-9260	EV. d. 12150	EV. HMH. d. 7542
C. EV. 375-19041	EV. d. 12379	İ.DH. 61-3002
C. EV. 423-21403	EV. d. 12488	İ. DH. 156-8074
C. EV. 588-29695	EV. d. 14374	İ. DH. 627-43608
C. MF. 86-4258	EV. d. 14376	İ. DH. 692-48361
C. TZ. 4-170	EV. d. 17828	İ. MVL. 319-13521
EV. d. 10877	EV. d. 21491	İ. MVL. 459
EV. d. 11168	EV. d. 22893	MAD. d. 4506
EV. d. 11216	EV. d. 23305	

B- VAKIFLAR GENEL MÜDÜRLÜĞÜ ARŞİVİ

188-188	543-5
188-326	543-11
188-332	1079-51
189-340	1137-189
537-13	Def. 504 s. 281 sıra 75
538-25	Def. 618 s. 186 sıra 158
540-3	

C- BURSA ŞER'İYE SİCİLLERİ

A 30 32a	A 115 152a	B 33 126a
A 32 104a	A 127 199a	B 36 71a
A 42 112a	A 129 200b	B 53 39b
A 43 65a	A 163 2b	B 86 31a
A 64 169	A 201 78a	B 86 56a
A 72 81b		B 86 56b
A 73 215b	B 14 56b	B 86 57b
A 79 43a	B 14 57b	B 97 23a
A 81 196a	B 14 97b	B 110 59b
A 99 52b	B 21 1a	B 240 16a
A 107 16a	B 31 12a	B 334 16b
A 113 110a	B 31 17b	

D- ÖZEL ARŞİV: Mefail Hızlı arşivi

II- ESERLER

- ABDURRAHMAN Şeref Efendi, *Osmanlı Devleti Tarihi*, Kaynak Yayınları, İzmir 1995.
- ABDÜLKADİR, Mülâzım, *Bursa Tarihi Kılavuzu*, (hazırlayanlar: Mehmet Fatih Birgül-Levent Ali Çanaklı), Bursa İl Özel İdaresi, İstanbul 2008.
- AKBULUT, Rüknettin, *Her Şeyi ile Bursa*, Sulhi Garan Matbaası, İstanbul 1957.
- AKKILIÇ, Yılmaz, *Bursa Tarihi: Başlangıcından 30 Ekim 1918'e*, 1. Kitap, Bursa 1986.
- AKSUN, Ziya Nur, *Osmanlı Tarihi*, Ötüken Neşriyat, I, İstanbul 1994.
- ALGÜL, Hüseyin, *Bursa'da Medfun Osmanlı Sultanları ve Emir Sultan*, Marifet Yayınları, İstanbul 1982.
- ARMAĞAN, Mustafa, *Osmanlı'yı Kuran Şehir-Bursa'ya Şehrengiz*, Timaş Yayınları, İstanbul 2005.
- el-ARNAVUT, Muhammed, *Dirâsâtü fi't-Târîhi'l-Hazârî li'l-İslâmi fi'l-Balkan*, y.y. 1996.
- ASLANAPA, Oktay, *Osmanlı Devri Mimarisi*, İnkılâp Kitabevi, İstanbul 1985.
- ÂŞIK PAŞAZADE, *Âşık Paşazade Tarihi*, Matbaa-i Amire, İstanbul 1332.
- _____, *Osmanoğulları'nın Tarihi*, (hazırlayanlar: Kemal Yavuz-M. A. Yekta Saraç), MAS Matbaacılık, İstanbul 2003.
- AYVERDİ, Ekrem Hakkı, *Makaleler*, Özal Matbaası, İstanbul 1985.
- _____, *Osmanlı Mimarîsinde Çelebi ve II. Sultan Murad Devri 806-855 (1403-1451)*, Baha Matbaası, II, İstanbul 1972.
- _____, *Osmanlı Mimarîsinde Fatih Devri, 855-886 (1451-1481)*, Baha Matbaası, III, İstanbul 1973; IV, İstanbul 1974.
- _____-Aydın Yüksel-Gürbüz Ertürk-İbrahim Numan, *Avrupa'da Osmanlı Mimarî Eserleri-Yugoslavya*, Bilmen Basımevi, c.III, kitap: 3, İstanbul 1981.
- BAHADIROĞLU, Yavuz, *Çelebi Mehmed*, Nesil Yayınları, İstanbul 2008.
- BALDUCCI, Hermes, *Rodos'ta Türk Mimarisi*, (terc: Celâlettin Rodoslu), (2. basım), Türk Tarih Kurumu, VII, Ankara 1987.
- BALTACI, Cahid, *XV-XVI. Yüzyıllarda Osmanlı Medreseleri*, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 2005.
- BAYKAL, Kâzım, *Bursa ve Anıtlar*, Aysan Matbaası, Bursa 1950.
- _____, *Bursa Eski Eserleri Sevenler Kurumu'nun 1957 Senesi Çalışmaları*, Ant Basımevi, Bursa ts.

- _____, *Bursa Eski Eserleri Sevenler Kurumu'nun 1958 Senesi Çalışmaları*, Bursa Vilâyeti Matbaası, Bursa 1959.
- _____, *Bursa Eski Eserleri Sevenler Kurumu'nun 1960 Senesi Çalışmaları*, Ernur Matbaası, Bursa 1960
- BELİĞ, İsmail, *Tarih-i Bursa*, Hüdavendigâr Matbaası, Bursa 1302.
- BURSA Ansiklopedisi, (yayına hazırlayan: Yılmaz Akkılıç), Harman Ofset Basım Sanayii, II, İstanbul 2002.
- BURSA Camileri Albümü, Bursa Müftülüğü, Euromat Entegre Matbaacılık, İstanbul 2004.
- BURSA Eski Eserleri Sevenler Kurumu Hizmet Albümü 1946-1985, (haz: Yönetim Kurulu), Eski Eserleri Sevenler Kurumu Yayınları, S: 17, Bursa 1946.
- BURSA Hamamları, Halkevi Yayınları, Bursa 1935.
- BÜYÜKTUĞRUL, Afif, *Osmanlı Deniz Harp Tarihi*, Genelkurmay Başkanlığı Deniz Kuvvetleri Komutanlığı, I, İstanbul 1970.
- ÇELİKKOL, Zeki, *Rodos'taki Türk Eserleri ve Tarihçe*, Türk Tarih Kurumu, XIII, Ankara 1986.
- ÇİFTÇİ, Cafer, *Bursa'da Vakıfların Sosyo-Ekonomik İşlevleri*, Gaye Kitabevi, Bursa 2004.
- DANIŞMAN, Zuhuri, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, Yeni Matbaa, III-IV, İstanbul 1964-1965.
- DANIŞMEND, İsmail Hami, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, Türkiye Yayınevi, I, İstanbul 1971.
- DAŞ, Ertan, *Erken Dönem Osmanlı Türbeleri*, Gökkuşbu, İstanbul 2007.
- DEVELLİOĞLU, Ferit, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, Aydın Kitabevi Yayınları, Ankara 2005.
- DEVLET-i Aliyye Tarih-i Askerîsi, A 1616.
- DOSTOĞLU, Neslihan Türkün, *Osmanlı Döneminde Bursa*, Suna - İnan Kırâç Akdeniz Medeniyetleri Araştırma Enstitüsü, I, Antalya 2001.
- ERGENÇ, Özer, *XVI. Yüzyılın Sonlarında Bursa*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2006.
- ERLER, Şeref, *Bursa'da Eski Eserler, Eski Şöhretler*, y.y. 1965.
- EVLİYA Çelebi b. Derviş Mehmed Zillî, *Evliya Çelebi Seyahatnamesi-Topkapı Sarayı Bağdat 304 Yazmasının Transkripsiyonu-Dizini*, (haz: Zekeriya Kurşun-Seyit Ali Kahraman-Yücel Dağlı), Yapı Kredi Yayınları, 2. Kitap; 305 Yazmasının Transkripsiyonu-Dizini, (haz: Seyit Ali Kahraman-Yücel Dağlı), Yapı Kredi Yayınları, III, İstanbul 1999; Bağdat 308 Numaralı Yazmanın Transkripsiyonu-Dizini, (haz: Seyit Ali Kahraman-Yücel Dağlı-Robert Dankoft), Yapı Kredi Yayınları, VII, İstanbul 2000; Revan 1457 Numaralı Yazmanın Transkripsiyonu-Dizini, (haz: Seyit Ali Kahraman-Yücel

- Dağlı), Yapı Kredi Yayınları, VI, İstanbul 2002; Bağdat 308 Numaralı Yazmanın Transkripsiyonu-Dizini, (haz: Seyit Ali Kahraman-Yücel Dağlı-Robert Dankoft), Yapı Kredi Yayınları, VIII, İstanbul 2003;
- EVLİYA Çelebi Seyahatnamesinden Seçmeler*, Milli Eğitim Basımevi, I, İstanbul 1971.
- EYİCE, Semavi, *Zaviyeler ve Zaviyeli Camiler*, İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi, İstanbul 1963.
- GABRIEL, Albert, *Bir Türk Başkenti Bursa*, (haz: Neslihan Er-Hamit Er-Aykt Kazancıgil), Osmangazi Belediyesi Yayınları, I-II, İstanbul t.s.
- GÜNGÖR, Erol, *Tarihte Türkler*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2006.
- HAMMER-Purgstall, Joseph Freiherr von, *Büyük Osmanlı Tarihi*, (çeviren: Mehmet Ata), Hikmet Neşriyat, I, İstanbul.
- _____, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, (Türkçeye çeviren: Zuhuri Danışman), Özyayın Matbaası, II, İstanbul 1972.
- HARREL, Betsy, *Bursa Rehberi*, (çev: Suna Asımgil), Met/Er Matbaası, İstanbul 1980.
- HASAN Taib Efendi, *Hatıra ya da Bursa'nın Aynası - Hatıra yahud Mir'at-ı Burûsa*, (hazırlayan: Mehmet Fatih Birgül), Bursa İl Özel İdaresi, İstanbul 2007.
- HIZLI, Mefail, *Mahkeme Sicillerine Göre Osmanlı Klâsik Döneminde İlköğretim ve Bursa Sıbyan Mektepleri*, Uludağ Üniversitesi Basımevi, Bursa 1999.
- _____, *Mahkeme Sicillerine Göre Osmanlı Klâsik Dönemi Bursa Medreselerinde Eğitim-Öğretim*, Doğan Ofset, Bursa 1997.
- _____, *Osmanlı Klâsik Döneminde Bursa Medreseleri*, İz Yayıncılık, İstanbul 1998.
- HOCA Sadeddin Efendi, *Tacü't-Tevarih*, (çev: İsmet Parmaksızoğlu), Kültür Yayınları, II, Ankara 1992.
- HÜDAVENDİGÂR *Livası Tahrir Defterleri I*, (yayına hazırlayanlar: Ömer Lütfü Barkan-Enver Meriçli), Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1988.
- İBN KEMAL, *Tevarih-i Âl-i Osman I. Defter*, (yayına hazırlayan: Şerafettin Turan), Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1991.
- KAHRAMAN, Kenan, *Geçmişten Günümüze İnegöl*, İnegöl Kültür Sanat ve Yardımlaşma Vakfı, İstanbul 1992.
- KAPLANOĞLU, Raif, *Bursa Yer Adları Ansiklopedisi*, Bursa Ticaret Borsası Kültür Yayınları No: 2, Bursa Kent Araştırmaları Dizisi No: 1, İstanbul 1996.
- _____, *Doğal ve Anıtsal Eserleri ile Bursa*, Altan Matbaacılık, İstanbul 2003.
- KAYABALI, İsmail-Cemender Arslanoğlu, *Türk Kültürü*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, Ayyıldız Matbaası, S: 117, Deniz Kuvvetleri Sayısı, Ankara 1972.
- KEPECİ, Kâmil, *Tarih Lugati*, Tan Matbaası, y.y. 1952.

- KEPECİOĞLU, Kâmil, *Bursa Kütüğü*, I-IV, Bursa Yazma ve Eski Basma Eserler Ktp., Genel no: 4519/4522.
- KOÇU, Reşat Ekrem, *Osmanlı Tarihinin Panoraması*, Yeni Matbaa, İstanbul 1964.
- KOSİFOĞLU, Mesut Halûk, *Geçmişten Günümüze Bursa Tarihi-Turistlere Rehber*, Zikir Yayınları, Bursa 2000.
- KÖSEOĞLU, Neşet, *Tarihte Bursa Mahalleleri-XV. ve XVI. Yüzyıllarda*, Ant Basımevi, Bursa 1946.
- LAMARTINE, Alphonso De, *Osmanlı Tarihi*, (çev: Serhat Bayram), Toker Yayınları, İstanbul 1992.
- MAKSUDOĞLU, Mehmet, *Osmanlı Tarihi (1289-1922)*, Elif Yayınları, İstanbul 2007.
- MECDÎ, Mehmed Efendi, *Şakaik-i Numaniye ve Zeyilleri-Hadaiku's-Şakaik*, (neşre hazırlayan: Abdülkadir Özcan), Çağrı Yayınları, I, İstanbul 1989.
- MUSTAFA NURİ PAŞA, *Netayicü'l-Vukuat-Kurumları ve Örgütleriyle Osmanlı Tarihi*, (sadeleştiren, notlar ve açıklamalar ekleyen: Neşet Çağatay), Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1979.
- NEŞRÎ, Mehmed, *Kitab-ı Cihan-nüma - Neşrî Tarihi*, (yayımlayanlar: Faik Reşit Unat-Mehmed A. Köymen), Türk Tarih Kurumu Basımevi, II, Ankara 1995.
- NEV'İZADE Ataî, *Şakaik-i Numaniye ve Zeyilleri - Hadaiku's-Şakaik fi Tekmileti's-Şakaik*, (neşre haz.: Abdülkadir Özcan), Çağrı Yayınları, II, İstanbul 1989.
- OSMANLI Ansiklopedisi *Tarih-Medeniyet-Kültür*, İz Yayıncılık, I-II, İstanbul 1999.
- OSMANLI İmparatorluğu *Tarihi (Başlangıçtan 1566'ya Kadar)*, Türkçesi: Şiar Yalçın, İstanbul 1978.
- TUĞLACI, Pars, *Osmanlı Şehirleri*, Milliyet Gazetesi, İstanbul 1985.
- ÖZER, Arif Selçuk, *Pınarbaşı'ndan Doğançı'ya Bursa'nın İçme Suyu Tarihi*, Buski Yayınları, Bursa 2001.
- ÖZTUNA, Yılmaz, *Osmanlı Devleti Tarihi-Siyasî Tarih*, I, *Medeniyet Tarihi*, II, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1998.
- _____, *Başlangıçtan Zamanımıza Kadar Türkiye Tarihi*, Hayat Yayınları, III, Ötüken Yayınevi, İstanbul 1977.
- PEREMECİ, Osman Nuri, *Tuna Boyu Tarihi*, Resimli Ay Matbaası, İstanbul 1942.
- RASİM, Ahmed, *Osmanlı Tarihi*, Meydan Gazetesi, İstanbul 1967.
- SALLABİ, Ali Muhammed, *Osmanlı Tarihi-Kuruluşu-Yükselişi ve Çöküşü*, (ter: Cezayir Polat), Ravza Yayınları, İstanbul 2007.
- SAMİ, Şemseddin, *Kâmûsu'l-A'lâm*, Mihran Matbaası, III, İstanbul 1308 (1891).
- SERTOĞLU, Midhat, *Osmanlı Tarih Lûgatı*, Enderun Kitabevi, İstanbul 1986.
- SOLAKZADE, Mehmed Hemdemî Çelebi, *Solakzade Tarihi*, İstanbul 1297.

- SÜREYYA, Mehmed, *Sicill-i Osmanî - Osmanlı Ünlüleri*, I, Gregg International Publishers, Westmead 1971; II, (yayına hazırlayan: Nuri Akbayar), (Eski yazıdan aktaran: Seyit Ali Kahraman), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1996.
- ŞEHABİ, Behicüddin, *Kapanmayan Yaralar*, (çev: Talip Küçükcan), Özel Yayın, Üsküp 2003.
- ŞEMSEDDİN, Mehmed, *Bursa Dergâhları - Yedigâr-ı Şemsi I-II*, (hazırlayanlar: Mustafa Kara-Kadir Atlansoy), Uludağ Yayınları, Bursa 1997.
- ŞEYHÎ Mehmed Efendi, *Şakaik-i Numaniye ve Zeyilleri-Vekayii'l-Fudalâ - I*, (neşre hazırlayan: Abdülkadir Özcan), Çağrı Yayınları, III; *Vekayii'l-Fudalâ II-III*, I, İstanbul 1989.
- TANMAN, Baha, "Bursa'da Osmanlı Mimarisi", *Bursa*, T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, İstanbul 1996.
- TANSEL, Selâhattin, *Osmanlı Kaynaklarına Göre Fatih Sultan Mehmed'in Siyasî ve Askerî Faaliyeti*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1971.
- TAŞKÖPRÜLÜZADE, İsmâuddin Ebu'l-Hayr Ahmet Efendi, *Osmanlı Bilginleri (eş-Şakâiku'n-Nu'mâniyye ve fî Ulemâi'd-Devleti'l-Osmâniyye)*, (çeviren: Muharrem Tan), İz Yayıncılık, İstanbul 2007.
- TOPAÇ, Ali Ziya, *Hamza Bey Tarihi-Sinop ve İzmir Fatihi*, Aysan Basımevi, Bursa 1949.
- TUĞLACI, Pars, *Osmanlı Şehirleri*, Milliyet Gazetesi, İstanbul 1985.
- TURGUT, A. Mehmet, *İznik ve Bursa Tarihi*, Bursa Vilâyet Matbaası, Bursa 1935.
- TÜRKİYE'DE Vakıf Abideler ve Eski Eserler III* (Bursa İli Merkezi), Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara 1983.
- ULUÇAY, M. Çağatay, *Padişahların Kadınları ve Kızları*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1992.
- UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı, *Çandarlı Vezir Ailesi*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1974.
- _____, *Osmanlı Tarihi*, II, Ankara 1975; Türk Tarih Kurumu Basımevi, I, Ankara 1983.
- ÜLGEN, Ali Saim, *Bursa*, (haz: Vedat Nedim Tör, Şevket Rado), Doğan Kardeş Yayınları, İstanbul 1948.
- YALMAN, Bedri, *Bursa*, Yenilik Basımevi, İstanbul 1984.
- YURT Ansiklopedisi Türkiye İl İl: Dünü, Bugünü, Yarını*, Anadolu Yayıncılık, III, İstanbul 1982.
- 166 Numaralı Muhasebe-i Vilâyet-i Anadolu Defteri (937/1530)*, (hazırlayanlar: Ahmet Özkılınç, Ali Coşkun, Mustafa Karazeybek, Abdullah Sivridağ, Murat Yüzbaşıoğlu), TC Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, Yayın No: 27, Ankara 1995.

III- MAKALELER/MADDELER/TEZLER

- DOĞANAY, Aziz, *Erken Devir Osmanlı Bursa Türbelerinde Tezyinat*, Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İslâm Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalı Türk-İslâm Sanatları Tarihi Bilim Dalı, İstanbul 1994.
- DOSTOĞLU, Neslihan, “Bursa’da Osmanlı Dönemi Hamamları”, *1. Bursa Su Sempozyumu* “Sempozyum Bildirileri”, Özsan Matbaacılık, Bursa 2005.
- EYİCE, Semavi, “Bali Bey Hanı”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, c.V, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 1992.
- _____, “Bayezid Paşa Camii”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, V, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 1992.
- _____, “Hamza Bey Camii(Eski Zağra)”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, XV, İstanbul 1997.
- _____, “Hamza Bey Camii(Manastır)”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, XV, İstanbul 1997.
- _____, “Hamza Bey Camii(Rodos)”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, XV, İstanbul 1997.
- _____, “Hamza Bey Camii(Selanik)”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, XV, İstanbul 1997.
- HIZLI, Mefail, “Hüdavendigâr Vilâyeti İmar Faaliyetleri Defteri (1307-1309/1891-1893)”, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, V, sy. 5, 1993.
- _____, “Bursa’nın Gelişmesine Medreselerin Katkısı”, *Bursa Şehrinin Gelişmesi ve Kentsel Plânlama Kültürü*, Kayhan Matbaacılık, İstanbul 2008.
- _____, “Osmanlı Vakıf Sisteminde Rakabe”, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, VI, sy. 6, 1994.
- KARAKAYA, Enis, “Hamza Bey Külliyesi”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, XV, İstanbul 1997.
- TANERİ, Aydın, “Bayezid Paşa”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, V, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 1992.
- YALMAN, Bedri, “Hamza Bey Kaya Mezarı”, *Bursa Muradiye Sempti*, (editör: Raif Kaplanoğlu-Aziz Elbas), Reklamland, Bursa 2008.

EKLER

I- FOTOĞRAFLAR

Hamzabey Külliyesi

Bursa Hamzabey Camii

Hamzabey Camii'nin kapısı

Hamzabey Camii'nin mihrabı

Hamzabey Camii'nin minberi

Hamzabey Camii'nin minaresi

Hamzabey Camii'nin yan cephesi

Hamzabey Camii şadırvanı

Hamzabey Türbesi

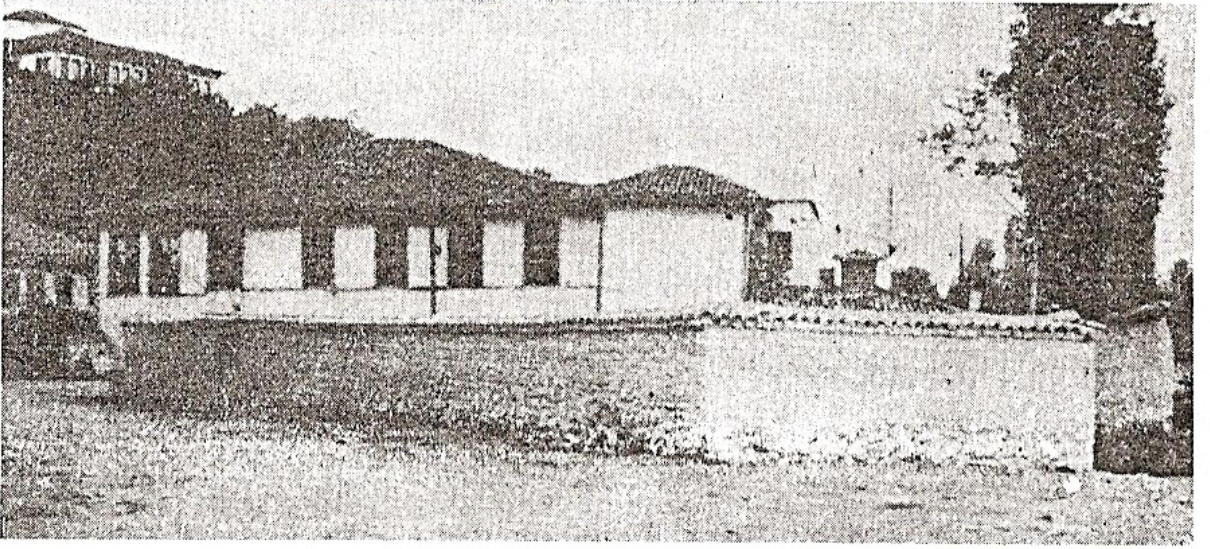
Hamza Bey Ailesi Türbesi

Kara Mustafa Paşa Türbesi

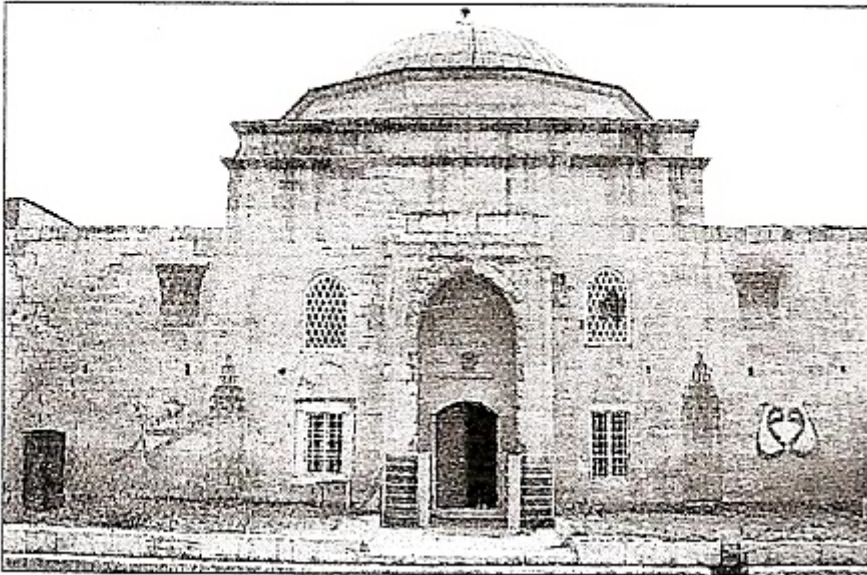

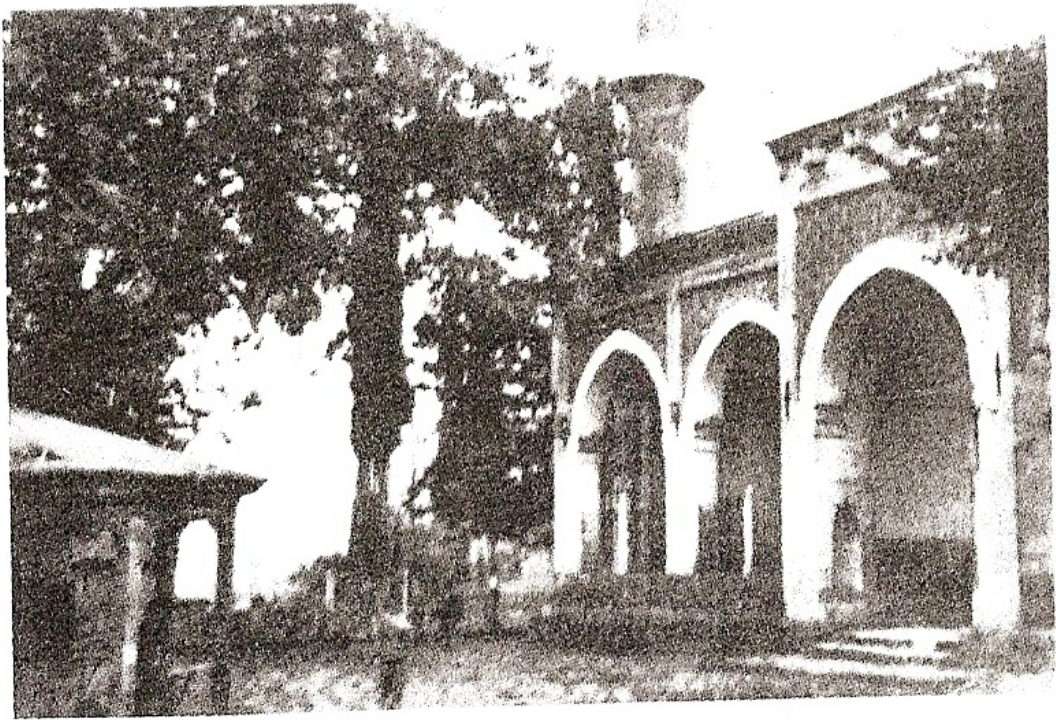
Bali Bey Hanı

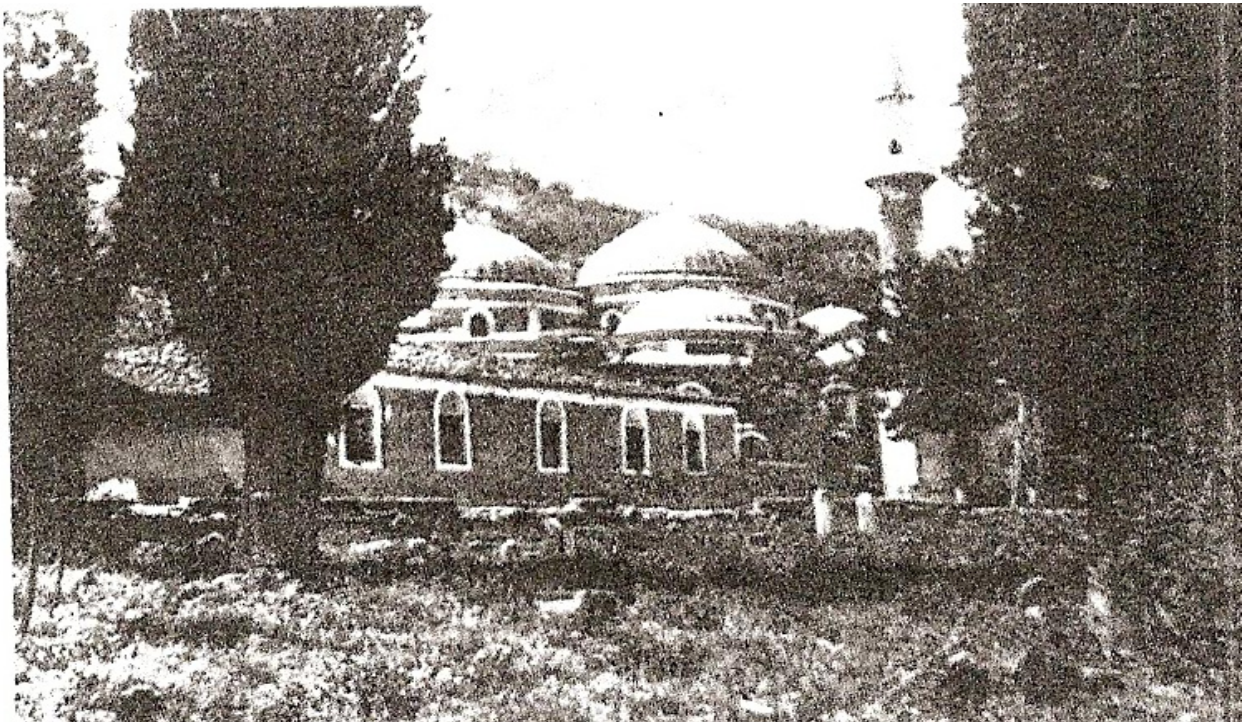
Kara Mustafa Kaplıcası

Bâlî Bey Camii - Yenişehir / Bursa

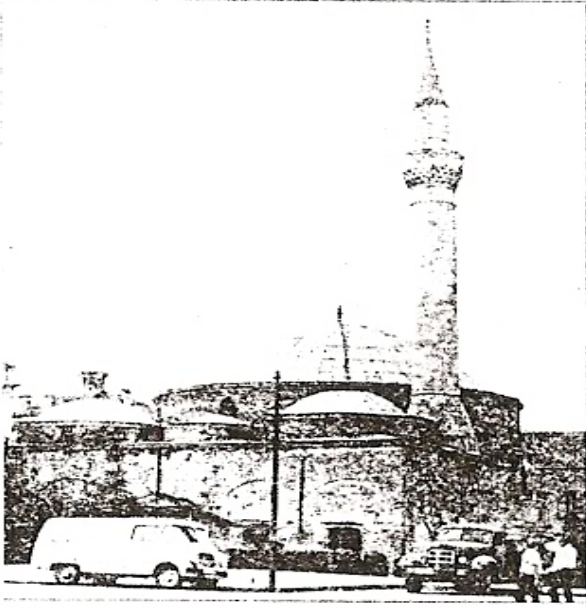

HAMZA BEY CAMİİ

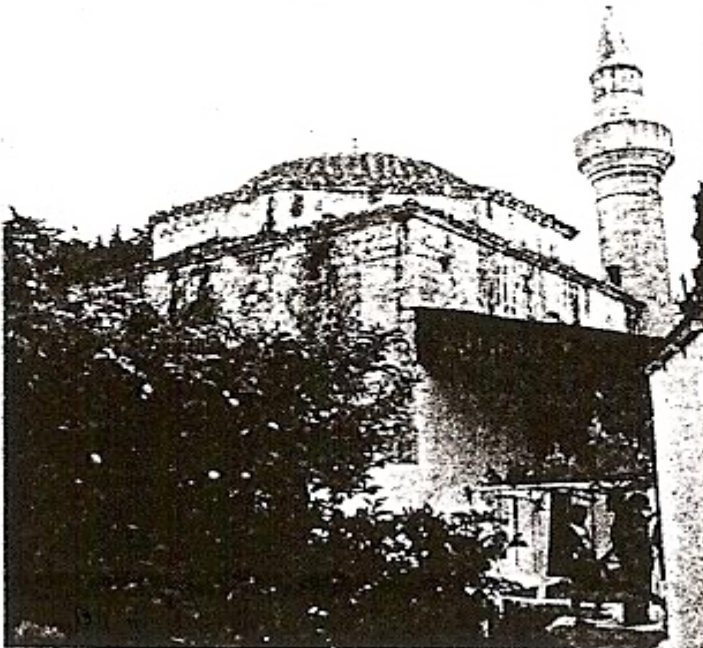

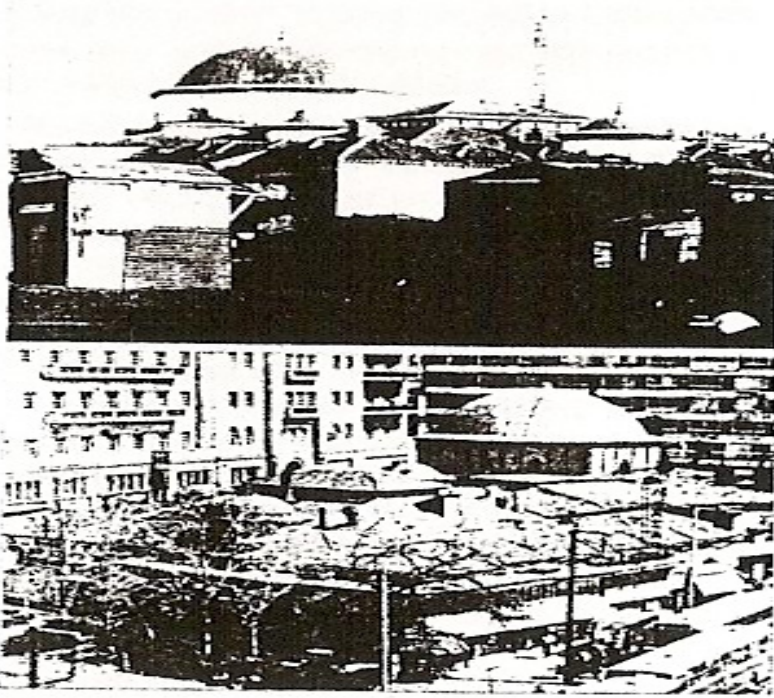
HAMZABEY CAMİİ VE MEDRESESİ

Eski Zağra'daki Hamza Bey Camii'nin 1966 yılında çekilmiş bir fotoğrafı (Semais Eyice fotoğraf arşivi)

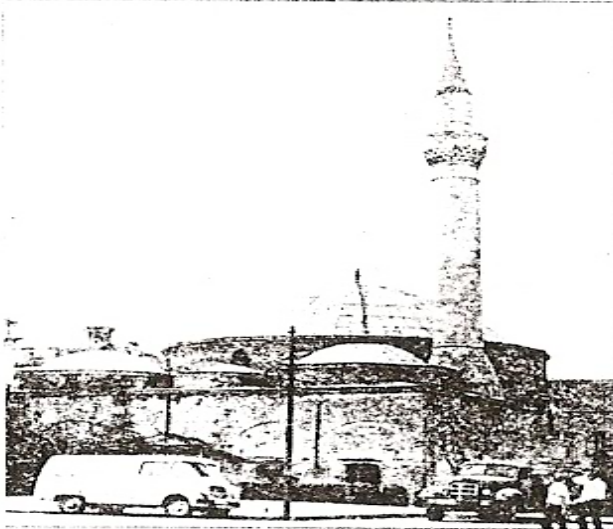
Hamza Bey Camii – Rodos

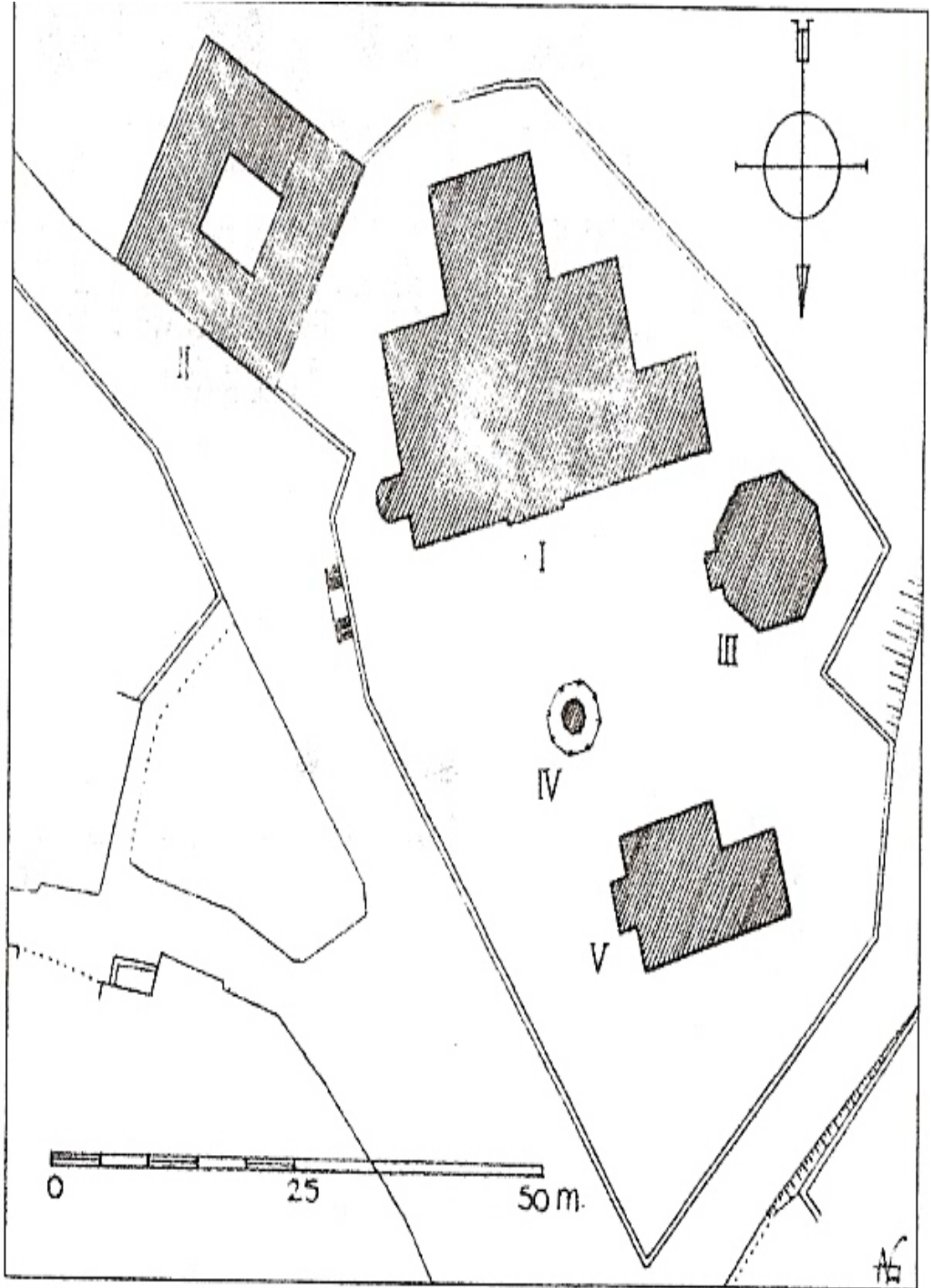

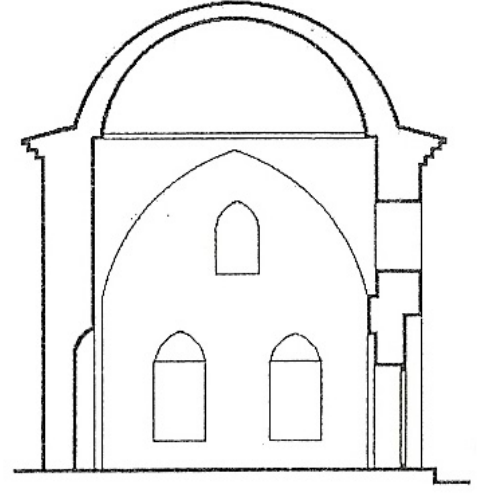
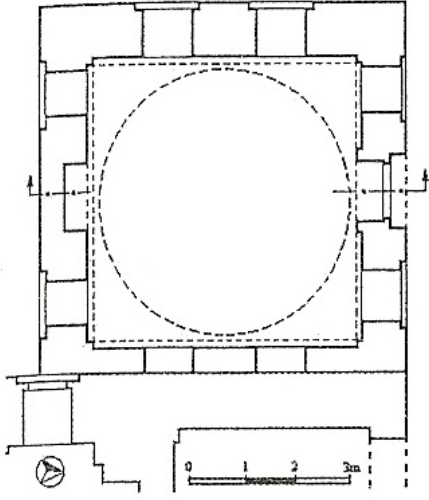
Selânikteki Hamza Bey Camii ve caminin minareli halini gösteren eski bir fotoğraf (Semavi Eyice fotoğraf arşivi)

Eski Zağra'daki Hamza Bey Camii'nin 1966 yılında çekilmiş bir fotoğrafı (Semavi Eyice fotoğraf arşivi)

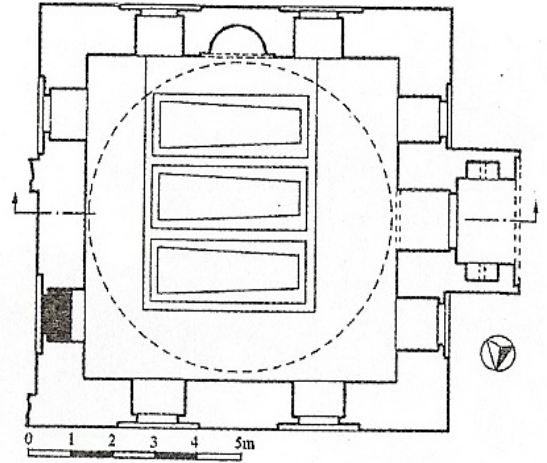
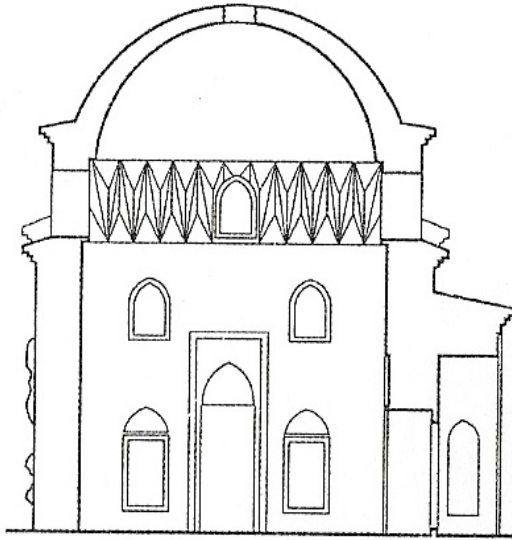

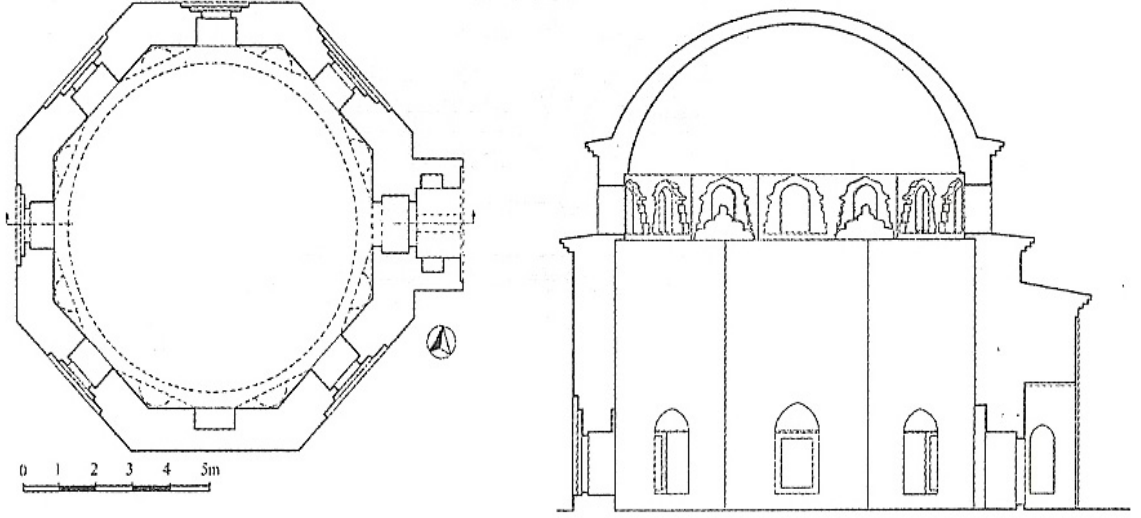
RESİM 81: HAMZA BEY CAMII VE ÇEVRESİ

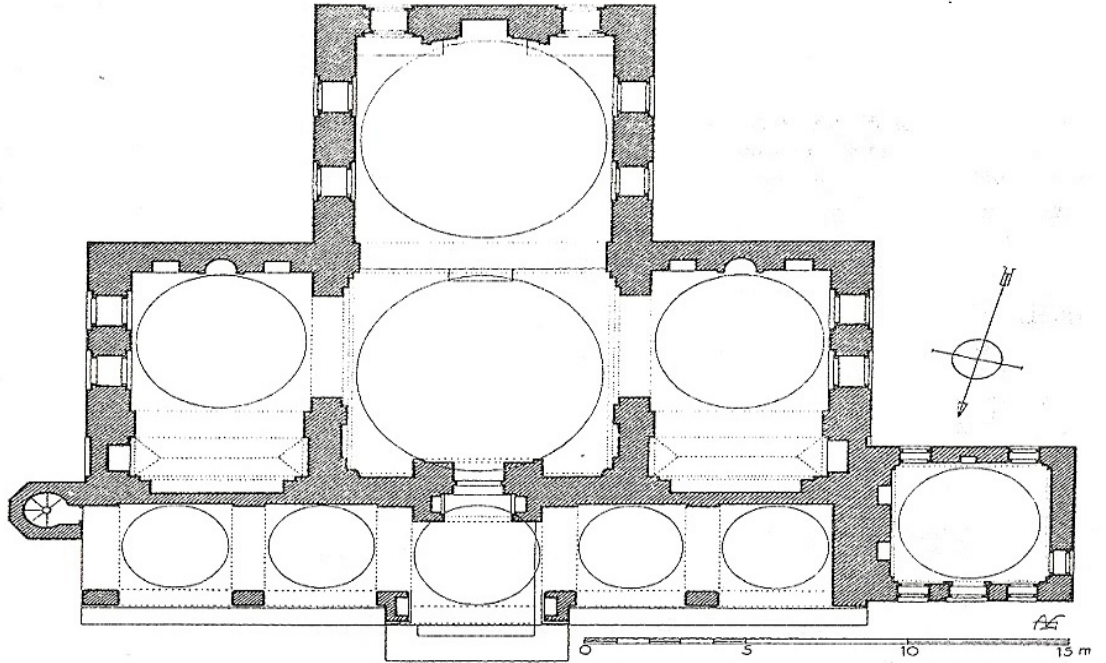
Hamza Bey Zevceleri Türbesi.

Karamustafa Paşa Türbesi. Kesit ve Plan

Hamza Bey Türbesi. Kesit ve plan

HAMZA BEY CAMII, PLAN

محروسه بروسه ده جامع و عمارت و مدرسه ای اولان مرحوم حمزه بیگلر اولاد اولدولار
 او قافله مشروطیت اوزره متولی اولان بکر سگن اولغلی دیکلمه مشهورجه بیگلر اولاد اولدولار
 سیمسیب ایدوب و تقوا ایظلم و تقوی اوزره اولمغن مخصوص مزبور شرعیه کورسینده
 حکومه حقه ایلیوریلدی چو طغرای غازی سگن ایلی محلی امر شریف لایم الاطفا و ادا اولدی
 امتثال الالام العالی مزبور حمزه سگن امر ادا دعوت شرع اولدو قده ایلی عت
 کند و خسته سنده متواری اولمغن جانب شرعون آدم کند رطوب برطریقینده الکتور بولمیش
 احضار اولدو قده حکم اشرف علی و خواص حمزه نوره عقد مجلس اولدو قده مدرسه اوزره
 سابقا مدرس اولان فوالمدرستین مولانا محمد اندی از جهال مزبور حمزه سگن حمزه نوره
 ایدوب بن مدرس مزبور به سگن اولن طغوز سنه بیتر حمادی اولاد سگن اوجی اولدو
 بوی ذوق ایلی مدرستین لوب رات سلطانی و قاضی کورکتو سبیل کلوب امر ادا
 تدریسی رعایت ایدوب لوبه مدرس مزبوره سگن بوی رذی الیوس سگن بوی ایدوب
 دانشی مصطفی اندی بی ویرکلک بن مدرس مزبوره ده ایلی سبیل سگن ای مدرس اولدو
 مزبور حمزه سگن قوه قاهره ایلی بکار اچدی و طیفه دیر سوب صر با طلب ایلی کده مدرس
 و انظفک و فقیه سنده یوقدر مدرس بی رفوع ایدو دم دیو جواب ایدوب کل مدرس
 مزبوره یوزالقی سبیلین برود مدرس لک اوزره دیر لوب کتا رعایا کن بوی فقیه
 اولوب ایتمام و طیفه لر بی جانب فقهون و برلر و کجند باعدا واقف مزبور ک اولدو
 قرا و مزایع اولوب و قفنده کمال مساعده اولوب و فقیه اولما ذوقی فقهون
 امام زمان سلطه عصر اولان خلعت خلافت الی انقض الودوان حمزه نوره سگن بوی
 و طیفه معینه استحقاق فقه اولوب وجه مزبور اوزره بیده شیخ الاسلام و فقیهان
 حمزه نوره ذوق ایلی تربیه و بوی سبیل ایتمام و طیفه دیر لک ایلی بکار اچدی و فقیه
 مزبور و طیفه ایلی بکار اچدی و طیفه دیر لک ایلی بکار اچدی و فقیه
 مدرس مزبور تاریخ مذکورده بوی ذوق ایلی مزبور لوبه لوبه لوبه لوبه لوبه
 مزبور ک اوزر زمان مذکور دانشی مصطفی بی ویرکلک مدرس مزبوره ده ایلی سبیل سگن ای مدرس
 مقتر اولدو قده صکره بیده اولان ذوق ایلی شریفیه لایم الاطفا اولدو قده محروسه بروسه
 واقع حمزه سگن مدرس بی بوی سبیلین برود مدرس لک اوزره جانست لایم الاطفا
 و صدقه اولوب سبیل سگن ای قاضی کورکتو سبیل لایم الاطفا اولدو قده
 مساعده و ارسکین حاللا مدرس مزبوره او قافله اولاد دیت اوزره متولی اولوب کون
 قاهره صاحب اولان نیر مدرس مزبوره و انظفک و فقیه سنده اولوب و ذوالی اولدو
 مشروطه در وقت ما حکم ایلی بون سعادت فخر و ندر مدرس رفوع ایدو دم حمزه نوره سگن
 سبیل سنی هدم ایدوب و کمالا جانب سلطنت علیه دن مدرس مزبوره محمد اولو جیلد اولدو
 و طیفه دیر سوب لکن مدرس مزبوره بوی سبیلین برود مدرس لک اوزره دیر لوب
 و اوقافی قرا و مزایع ایلی بکار اچدی و فقیه سنده مسطور اولی فقه مدرس و طیفه دیر لک ایلی
 دیوا سنفا اولدو قده اولما ز و هدم ایدو کل ایلی بون اولوب کند دی لوب و غل اولدو بوی

مردم عوف به جامع تبریزی و مدرس و زینت منصفان و کافرین فرودگاه و نظیر سایر

و نظیر علم و عرفان و غیره

مصدوری هم کار و اولاد هم که
۹۱۸۵

و نظیر در کتابت
۹۱۸۵

و نظیر منقوشه جمع تبریزی
۱۱۴
۱۲۷
۱۸۸

و نظیر جامع تبریز
۱۱۴
۱۲۷
۱۸۸

مصدوری هم کار و اولاد هم که
۹۱۸۵

و نظیر در کتابت
۹۱۸۵

و نظیر منقوشه جمع تبریزی
۱۱۴
۱۲۷
۱۸۸

و نظیر جامع تبریز
۱۱۴
۱۲۷
۱۸۸

و نظیر جامع تبریز
۱۱۴
۱۲۷
۱۸۸

و نظیر علم و عرفان و غیره
۹۱۸۵

و نظیر منقوشه جمع تبریزی
۱۱۴
۱۲۷
۱۸۸

و نظیر جامع تبریز
۱۱۴
۱۲۷
۱۸۸

و نظیر علم و عرفان و غیره
۹۱۸۵

و نظیر جامع تبریز
۱۱۴
۱۲۷
۱۸۸

ÖZGEÇMİŞ

Doğum Yeri ve Yılı: Kocaeli – 01.02.1983

Öğr.Gördüğü Kurumlar : **Başlama Yılı** **Bitirme Yılı** **Kurum Adı**

Lise:	1997	2000	İzmit İmam-Hatip Lisesi
Lisans:	2003	2007	Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi İlköğretim Din Kültürü ve Ahlâk Bilgisi Öğretmenliği Bölümü
Yüksek Lisans:	2007	----	Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü İslâm Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalı

Doktora:

Medeni Durum: Bekâr

Bildiği Yabancı Diller ve Düzeyi: :İngilizce Orta

Çalıştığı Kurum (lar) :	Başlama Tarihleri	ve Ayrılma	Çalışılan Kurumun Adı
1.	2010	2010	İlimtepe İlköğretim Okulu
2.	2010		Osmanca Kuran Kursu
3.			
4.			

Yurtdışı Görevleri:

Kullandığı Burslar:

Aldığı Ödüller:

Üye Olduğu Bilimsel ve Mesleki Topluluklar:

Editör veya Yayın Kurulu Üyelikleri:

Yurt İçi ve Yurt Dışında katıldığı Projeler:

Katıldığı Yurt İçi ve Yurt Dışı Bilimsel Toplantılar:

Yayımlanan Çalışmalar:

Diğer :

Tarih-İmza
Adı Soyadı
Nimet ÖZDOĞAN